ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

LUPTA POLITICĂ A SOCIALIȘTILOR ROMÂNI PENTRU CAUZA PROGRESULUI GENERAL AL ȚĂRII (1900–1914)
GEORGETA TUDORAN

EVOLUȚIA OBȘTILOR SĂTEȘTI DE ARENDARE ÎNTRE 1907–1916
GHEORGHE CRISTEA

LOCUL LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT ÎN ISTORIA ROMÂNILOR DIN SECOLUL AL XVIII-LEA
MATEI D. VLAD

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

ARTĂ ȘI POLITICĂ ÎN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XV–XVII
RĂZVAN THEODORESCU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

MATEMATICA ȘI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI (I)
VASILE LIVEANU

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

3

TOMUL 37 1984

MARTIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU (*redactor şef*), ION APOSTOL (*redactor şef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Preţul unui abonament este de 180 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
71247 — Bucureşti, tel. 507241

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 3
Martie 1984

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

GEORGETA TUDORAN, Lupta politică a socialiștilor români pentru cauza progresului general al țării (1900—1914) 209
GHEORGHE CRISTEA, Evoluția obștilor sătești de arendare între 1907—1916. . . 226
MATEI D. VLAD, Locul lui Constantin Mavrocordat în istoria românilor din secolul al XVIII-lea 241

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

RĂZVAN THEODORESCU, Artă și politică în Țările române în secolele XV—XVII 259

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului (I) (*Vasile Liveanu*) . . 269

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Dezbaterea științifică: „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII-lea" (*Mircea D. Matei*); Simpozionul de la Academia „Ștefan Gheorghiu" dedicat făuririi statului național unitar român (*Constantin Mocanu*); Manifestări științifice internaționale de istorie (*Mihail E. Ionescu*); Colocviul internațional „Relații habsburgo-otomane în secolele XVI—XVIII" (*Mihai Maxim*); Cronica. . 279

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

SIMION RETEGAN, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 214 p. (*Daniela Bușă*) 286
* * * *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. I (*Histria și împrejurimile*), culese, traduse, însoțite de comentarii și indici de D.M. Pippidi, Edit. Academiei R.S.R. București, 1983, 541 p. +94 planșe aparte (*Constantin C. Petolescu*) 287
ALEKSANDAR STIPČEVIČ, *Kultni simboli kod ilira*, Sarajevo, 1981, 204 p. + 36 pl. (*Gelcu Maksutovici*) 290
* * * *Historia del ejército español*, tomo I Gráficas Beceíe, S.A. Madrid, 1981, 445 p. (*Eugen Denize*) 292

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

* * * „Annales de démographie historique", 1981, Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p. (*Pienaru Nagy*) 294

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, N° 3
Mars 1984

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

GEORGETA TUDORAN, La lutte politique des socialistes roumains pour la cause du progrès général du pays (1900—1914) 209
GHEORGHE CRISTEA, L'évolution des communautes villageoises d'affermage entre 1907 et 1916. 226
MATEI D. VLAD, Le place de Constantin Mavrocordat dans l'histoire de Roumains du XVIIIe siecle 241

HISTOIRE ET IDÉOLOGIE

RAZVAN THEODORESCU, Art et politique dans les Pays roumains aux XVe—XVIIe siecles 259

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Les mathématiques et l'histoire socio-economique. Le début de l'impact (I) (*Vasile Liveanu*) 269

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Le débat scientifique: „Aspects de la civilisation roumaine aux XIIIe—XVIIe siecles" (*Mircea D. Matei*); Le symposium de l'Académie „Ştefan Gheorghiu" dédié à l'édification de l'Etat national unitaire roumain (*Constantin Mocanu*); Manifestations scientifiques internationales d'histoire (*Mihail E. Ionescu*); Le Colloque international „Rapports entre l'Empire des Habsbourg et l'Empire ottoman aux XVIe—XVIIIe siècles" (*Mihai Maxim*); Chronique. 279

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

SIMION RETEGAN, *Conştiinţă şi acţiune naţională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867)* (Conscience et action nationale dans le village roumain de Transylvanie au milieu du XIXe siècle (1860—1867), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 244 p. (*Daniela Buşă*). 286
* * * *Inscripţiile din Scythia Minor* (Les inscriptions de Scythia Minor), vol. I (*Histria şi împrejurimile* (L'Histria et les environs), recueil, traduction, commentaires et index de D.M. Pippidi. Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucureşti, 1983, 544 p. + 94 planches séparées (*Constantin C. Petolescu*) . . . 287
ALEKSANDAR STIPČEVIČ, *Kultni simboli kod ilira*, Sarajevo, 1981, 204 p. + 36 pl. (*Gelcu Maksutovici*) 290
* * * *Historia del ejército español*, tomo I Gráficas Beceſe, S.A. Madrid, 1981, 445 p. (*Eugen Denize*) 292

LE REVUE DES REVUES D'HISTOIRE

* * * „Annales de démographie historique", 1981, Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p. (*Pienaru Nagy*) 294

www.dacoromanica.ro

LUPTA POLITICĂ A SOCIALIȘTILOR ROMÂNI PENTRU CAUZA PROGRESULUI GENERAL AL ȚĂRII (1900—1914)

DE

GEORGETA TUDORAN

În perioada de început a secolului al XX-lea, partidul politic al clasei muncitoare din țara noastră a continuat să înscrie în programul său problema luptei politice, a confruntării sale, pe acest plan, cu partidele politice ale claselor dominante, în scopul apărării intereselor fundamentale ale clasei muncitoare, ale celor mulți și oprimați, pentru mersul ascendent al României pe calea progresului general. Această orientare era cu atît mai demnă de remarcat cu cît în perioada respectivă se înregistraseră unele greutăți, prin abandonarea conducerii partidului de către unii fruntași socialiști, intelectuali, care participaseră la lupta politică din secolul trecut și reprezentaseră partidul socialist în parlamentul țării. Dar, partidul socialist bazat *„pe necesități simțite și îndrumate din capul locului de oameni serioși și întregi"* — după cum se sublinia în „Revista ideii", în anul 1901, — va desfășura în permanență lupta sa. *„Politica și-o va face de sine, fără mezalianțe, și va ieși la capăt cum se cuvine. E o minune asta. Minunea se va face"*[1]. Din primul an al secolului, presa vremii scotea în evidență necesitatea continuei consolidări a partidului socialist, în pofida persistenței ideilor dăunătoare, confuze, ale celor care îl părăsiseră. Căci, în spiritul ideilor socialiste, trebuia să existe un partid. *„Acest partid nu poate fi decît cel socialist"* — menționa gazeta „Adevărul" — subliniind viitorul pe care îl avea de realizat. *„E deci numai o chestiune de timp, și socialiștii români au priceput aceasta, de altmintrelea ca și cei francezi, germani etc., cînd n-au pus toată greutatea activității lor pe partea principială, ci pe cea practică ..."*[2]. Această activitate practică a partidului proletariatului din țara noastră s-a desfășurat pe un amplu plan politic, el reprezentînd interesele tuturor celor ce muncesc în orașe și în sate[3]. Căci — afirmau socialiștii — tuturor

[1] „Revista ideii", nr. 5, martie 1901, p. 66.

[2] „Adevărul" din 3 iunie 1901.

[3] Vezi în acest sens: Ion Mamina: *Partidul revoluționar—reprezentantul politic al intereselor clasei muncitoare, al maselor populare (1900—1914)* în „Revista de istorie", nr. 11/1979 p. 2097—2122.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 209—225, 1984

www.dacoromanica.ro

categoriilor sociale asuprite de clasele dominante, trebuia să li se facă cunoscute „ideile care alcătuiesc temelia învăţăturilor noastre", să atragă în acţiunile lor politice şi „ţăranii, pe toţi proletarii", pentru realizarea practică a idealului socialist, deoarece nimic „*nu-i anevoie*" [4].

Încă din primii ani ai apariţiei sale, gazeta „România muncitoare", organul oficial de presă al socialiştilor, sublinia importanţa luptei politice, menţionînd că „*atunci cînd proletariatul cere drepturi politice deopotrivă pentru toţi, el reprezintă naţiunea întreagă ... acţiunea lui depăşeşte fruntariile propriei sale clase pentru a se confunda cu acelea ale marei majorităţi a poporului românesc*"[5].

Era menţionată lucida înţelegere a sensului profund al idealului pentru care întreaga forţă proletară îşi desfăşura lupta socială şi politică, viitorul, de fapt, al patriei. Pe bună dreptate, menţiona C. Dobrogeanu-Gherea, rolul ce le revenea celor care munceau, pentru victoria luptei de clasă, „*proletariatul, muncitorimea*" rol pe care îl sublinia socialismul „*transformarea societăţii capitaliste în cea socialistă şi de a face ca această transformare să fie cît se poate mai armonică, mai rodnică*"[6]. În acest sens era subliniată marea importanţă a organizării şi desfăşurării luptei politice a partidului proletariatului, acea clasă socială capabilă „să-şi ridice vocea în numele poporului întreg". El putea fi mîndru de marea misiune ce-i revenea „misiune istorică şi naţională — după cum arăta Cr. Racovski — care va face dintr-însul factorul principal al progresului şi al civilizaţiunii în ţara noastră"[7]. Activitatea socialiştilor de la începutul secolului al XX-lea era o continuare a tacticii de luptă pe care socialiştii o folosiseră cu succes în secolul trecut, şi pe care acum o ridicaseră pe o treaptă superioară, ţinînd seama de marele rol ce le revenea, acela „*de a duce lupta de clase pînă la ultimele sale consecinţe şi în toate domeniile vieţii sociale şi politice*"[8]. Şi nu putea fi asigurat succesul revoluţiei sociale fără consolidarea organizatorică a partidului, fără succesele sale pe tărîm politic — după cum cu justeţe arăta M.Gh. Bujor[9]. Proletariatul din ţara noastră, cu bogatele sale tradiţii revoluţionare, îşi înscria activitatea politică în cadrul luptei proletariatului internaţional. Muncitorii din ţările cele mai depărtate alcătuiau o singură clasă socială, care îşi desfăşura lupta sub „*stindardul roş al nevoilor sale şi al idealului său*" — după cum arăta M.Gh. Bujor. Muncitorii din Anglia, Scandinavia, Australia, Noua Zeelandă, Japonia, Argentina, „*muncitorul din România ca şi cel din Statele Unite, muncitorul de pretutindeni păşind peste graniţele politice ale ţării*"[10], ţinteşte realizarea de fapt a unei lumi viitoare. Şi această misiune îi revine, pe plan politic în primul rînd, partidului de clasă al proletariatului. Credinţa nestrămutată şi lucidă în posibilitatea înfăptuirii ideilor socialiste în ţara noastră se desprinde din întreaga desfăşurare a evenimentelor istorice, din lupta proletariatului din ţara noastră. În această luptă pe

[4] „Revista ideii", nr. 9 din iulie 1901, p. 140.
[5] „România muncitoare" din 5 martie 1905.
[6] Idem din 27 martie 1905.
[7] Idem din 5 martie 1905.
[8] Idem din 27 martie 1905.
[9] Idem din 22 (6) martie 1906.
[10] Idem din 18 aprilie (mai) 1905.

www.dacoromanica.ro

primul plan era plasată acțiunea politică — după cum menționa V. Brand, în articolul său intitulat simbolic *Proletariatul și partidul politic* [11].

Permanenta dezvoltare și consolidare organizatorică a partidului socialist se reflectă, astfel, în întreaga desfășurare a luptelor revoluționare, în toate acțiunile de clasă desfășurate pe tărîmul economic, social, dar mai ales, politic. Semnificația acestei activități — era subliniată constant în presa vremii, în întrunirile muncitorești, în adunările populare. „Idealul nostru era fără îndoială : *lupta politică alături de cea economică*" se arăta în articolul intitulat *Muncitorii și lupta politică* și semnat de „Un tipograf socialist". Prin această luptă, proletariatul își propunea să submineze, la început, apoi să înlăture societatea capitalistă, „*introducînd pe ruinele ei societatea cea nouă, a iubirii aproapelui, a frăției și dragostei, a binelui și frumosului — societatea socialistă*" [12]. Acest țel final al luptei proletariatului trebuia să fie inclus permanent în programul de luptă al partidului iar pentru aceasta era necesară angajarea în luptă a tuturor celor care munceau. Și acest proces se putea realiza, ținînd seama de creșterea numărului proletariatului, odată cu dezvoltarea economică a țării, cu răspîndirea intensă a ideilor socialiste care pătrundeau tot mai mult în straturile adînci ale poporului ce suferea de pe urma exploatării. „*Justificarea mișcării noastre este tocmai în desființarea acestei exploatări, în dezrobirea muncii și a muncitorului, ca să ajungă să fie el stăpîn și pe produsul muncii lui și pe persoana sa*" [13] menționa gazeta „România muncitoare". De aceea trebuia antrenat proletariatul în lupta politică căci nu luptau „*numai pentru astăzi, ci luptăm pentru mîine, poimîine, pentru viitor*". În cadrul acestei acțiuni, socialiștii includeau sprijinul pe care trebuiau să-l acorde dezvoltării țării, progresului economic al întregului popor deoarece, după opinia lor, interesele de clasă și metodele sale de luptă „*concordă perfect cu dezvoltarea cea mai rațională a forțelor productive în folosul marii majorități a națiunii*" [14]. Ca răspuns la acuzațiile pe care presa burgheză le aducea socialiștilor privind așa zisul lor „antipatriotism", N.D. Cocea menționa, într-unul din articolele sale, falsa interpretare a evenimentelor, determinată de anumite interese precise de clasă. Căci cum puteau fi socotiți membrii guvernului care loveau în clasa muncitoare și în țărănime, și care pentru a se îmbogăți nu se sfiau să vîndă „și oamenii și cinste și convingeri". Sentimentele muncitorilor socialiști nu erau antipatriotice atunci cînd protestau împotriva măsurilor nedrepte — menționau ei — arătînd că această clasă socială, proletariatul „*va ști odată să vă măture și să smulgă masca mincinoasă a poporanismului vostru*, în numele și cu sprijinul muncitorimii pe care ați prigonit-o [15]". Clasele dominante n-ar fi făcut această afirmație dacă „*n-ar fi uitat că sîntem cetățenii acestei țări, cu mai multe drepturi ...* ".

Atunci cînd criticau guvernul și măsurile sale sîngeroase din primăvara anului 1907, socialiștii români și-au exercitat un drept legal — după cum arăta M.Gh. Bujor — „*dreptul de a ne ocupa de afacerile țării în care*

[11] Idem din 26 (2) martie 1906.
[12] „România muncitoare" din 25 noiembrie 1907.
[13] Idem din 21—28 octombrie 1907.
[14] „Viitorul social", nr. 4, noiembrie 1907, p. 292.
[15] „România muncitoare" din 7—11 octombrie 1907.

www.dacoromanica.ro

trăim". Ei deosebeau țara adevărată de modul cum o înțelegeau stăpînitorii, acea țară formată din masa mare a poporului din care făceau și ei parte. „De țara care trebuie să fie *a acestei mase* ne interesăm și voim să o transformăm spre bine"[16] sublinia cunoscutul militant.

În cadrul luptei politice a partidului s-a înscris chiar și în acei ani acțiunea energică, susținută, pentru impunerea unor măsuri în vederea obținerii dreptului de a participa la lupta politică, prin acordarea dreptului la votul universal. Exprimîndu-și opinia, într-un articol mai amplu, privind programul politic al partidului proletariatului, Cristian Racovski sublinia rolul ce-i revenea impunerii și obținerii drepturilor politice pentru masele largi, muncitoare. Pentru că — menționa el — *„atît votul universal, legislația directă a poporului, cît și toate revendicările noastre politice, au vădit scopul de a deschide proletariatului calea spre puterea politică"*[17], în vederea atît a îmbunătățirii soartei sale în acea perioadă, cît și pentru asigurarea viitorului luminos al societății. Tot el, în vara anului 1907, referindu-se la apropiata conferință socialistă, includea, printre problemele importante care se cereau discutate, și problema votului universal. Dacă pînă la acea dată se discutaseră problemele organizării, acum propunea să fie dezbătute mai intens noile revendicări politice care trebuiau incluse chiar în programul lor politic. „În primul loc este *Votul universal* și în al doilea *chestia agrară*"[18] — sublinia el. Discuțiile purtate în cadrul conferințelor, a întrunirilor muncitorești au făcut ca această problemă să fie tot mai frecvent abordată și să capete semnificații majore. Dimitrie Marinescu se raliase și el, cu elanul care îl caracteriza, luptei pe acest tărîm politic. După părerea sa, *„cea mai însemnată reformă ce se poate aduce populațiunii muncitoare de la sate și orașe, este votul universal pentru toți locuitorii țării"*[19] pentru că prin această participare la lupta politică să poată să-și consolideze poziția de clasă, să-și impună măsuri care să ducă la îmbunătățirea vieții lor. „Noi, ca muncitori, trebuie să luptăm pentru această reformă" — se arăta în articolul intitulat simbolic „În jurul votului universal" — chiar dacă „prin aceasta nu se vor înlătura piedicile ce întîmpinăm pentru a ne organiza" [20]. O expresie elocventă a poziției de apărare a luptei politice o reprezintă modul în care gazeta „România muncitoare" anunța alegerea „tovarășului George Grigorovici" în parlamentul Austriei, atît ca pe un succes al socialiștilor în lupta parlamentară, cît și pentru că era un deputat român socialist într-un parlament. Salutîndu-l, era menționat rolul ce-i revenea în această calitate, ca luptător *„pentru nevoile poporului muncitor român și de toate naționalitățile din Bucovina"*[21].

Chiar după desfășurarea campaniei electorale din anul 1907, socialiștii din țara noastră subliniau în paginile presei lor, importanța acestei forme de acțiune pentru proletariat. Rezultatul cifric al alegerilor, modul în care se desfășoară, constituiau, după părerea lor, tot atîtea capete de acuzații la adresa claselor dominante. Desfășurarea evenimentelor

[16] Idem din 15—22 iulie 1907.
[17] „Viitorul social", nr. 5 din decembrie 1907, p. 433.
[18] „România muncitoare" din 10—17 iunie 1907.
[19] „România muncitoare" din 2—9 septembrie 1907.
[20] Idem din 12—19 martie 1906.
[21] Idem din 3—10 iunie 1907.

www.dacoromanica.ro

demasca pe „făuritorii de Parlament-minciună" și fiind, totodată „cea mai strălucită îndreptățire a celor ce luptă pentru votul universal"[22]. Pe această linie se înscrie ampla campanie de demascare a măsurilor teroriste pe care autoritățile de stat le luau contra muncitorilor. „De cînd, ca muncitor, am început să-mi dau seama de ce înseamnă o lege, am observat că autoritățile au fost totdeauna în afară de ele" — arăta I.C. Frimu în articole ca „Cerem legalitate" sau „Țara fără legi". Elocvent este și apelul Cercului „România muncitoare", adresat către „lucrători și țărani, către alegători și delegați". Dezvăluind condițiile grele în care se zbătea, situația deosebit de dificilă a țărănimii, se sublinia că partidele burgheze nu erau preocupate de rezolvarea acestor probleme, nu se arătau interesate real de soluționarea nevoilor poporului. „*Poporul nu va putea să vadă niciodată într-o Cameră actuală, oglindirea adevărată a intereselor sale. Camerele de astăzi sînt camerele celor bogați, nu camerele poporului român. Și cu atît mai adevărat e aceasta pentru Senat*". Apelul, care chema pe muncitorii ce puteau participa la alegeri, să-și anuleze mandatele, în anul 1907, se încheia cu chemarea: „Semnul nostru de unire trebuie să fie: Trăiască Votul universal! [23]. Obținerea acestei reforme avea menirea să atragă în lupta politică întreaga țărănime, „*factorul economic cel mai important din țară*", care era necesar să devină un „influent factor politic în stat". Lipsindu-i posibilitatea de a-și exprima altfel lipsurile, țărănimea nu s-a putut manifesta decît prin violență, în timpul răscoalelor — menționa presa socialistă. Iată de ce era necesară obținerea votului universal care „*va pune puterea politică în mîna acelora cărora, de drept, li se cuvine*"[24]. Atragerea țărănimii în lupta politică, alături de muncitori, era evocată, ca o necesitate imperioasă în numeroase articole. Alecu Constantinescu sublinia astfel în articolul său „Dușmanii votului universal", necesitatea obținerii Legii votului universal căci — arăta el — „*Votul universal e unicul mijloc de dezrobire politică a proletariatului de la țară în special*", această categorie socială care, după răscoalele sale din anul 1907, a înțeles, ca și muncitorii din orașe, că „*mîntuirea numai prin sine însuși*"[25] se va realiza.

Chiar și în timpul desfășurării lucrărilor parlamentului, socialiștii au continuat să-și afirme poziția în vederea inițierii unei intense lupte politice. „Muncitorimea țărănească și orășănească — menționa M. Gh. Bujor în articolul său *Discuția la mesaj* — trebuie să tragă de aci învățăminte adînci... Ea trebuie să păsească spre o acțiune proprie a ei"[26]. Întreaga lor activitate reflecta importanța pe care o acordau acestui aspect al acțiunii lor constante, ținînd seama de întreaga evoluție, de procesul complex de dezvoltare a țării. Căci socialiștii, menționau documentele vremii „luptă fără preget și cu toate sacrificiile... pentru apărarea drepturilor și înălțarea acestui popor" [27].

În anii următori, lupta pentru includerea partidului politic al clasei muncitoare în viața politică a înscris pagini importante. Cînd se anunța

[23] „România muncitoare" din 10—17 iunie 1907.
[23] Idem din 20—27 mai 1907.
[24] Idem din 4—11 noiembrie 1907.
[25] Idem din 24 august 1908.
[26] „România muncitoare" din 2—9 decembrie 1907.
[27] „Calendarul muncii", 1908, București, Cercul de editură socialistă, 1907, p. 51.

www.dacoromanica.ro

convocarea conferinței Uniunii Socialiste, în ianuarie 1908, se sublinia rolul major ce revenea organizației politice *„la strîngerea la un loc a tuturor forțelor numerice, materiale și morale, de care poate dispune în prezent socialismul în România"*... Prin această activitate intensă — arăta M. Gh. Bujor — „vom avea mîngîierea sufletească atît de rară, de a putea spune că *ne-am făcut datoria*" [28]. Și aceasta, pentru a putea ca proletariatul să-și trimită reprezentanții săi în forumul politic al țării, această clasă socială care era socotită — pe bună dreptate — *„singura în stare să salveze țara... împreună cu țărănimea"* [29]. În privința tacticii pe care și-o însușiseră și în care credeau socialiștii, pentru acțiunea lor politică, aceasta era o expresie elocventă a maturității lor ideologice, a seriozității cu care urmăreau progresul general al țării. *„Noi socialiștii* — arăta Cr. Racovski — *cerem votul universal pentru toți supușii statului român"* [30], *respectînd crezul ideilor socialiste și neacceptînd ideea conlucrării sau colaborării cu partidele politice ale claselor dominante"*. Răspunzînd știrilor din presa vremii prin care se anunța intenția liberalilor de a modifica legea electorală pentru a introduce colegiul unic, socialiștii menționau că, pe lîngă faptul că nu cred în promisiunile burgheziei, ei nu vor admite *„o reformă electorală care să nu aibă la bază principiul votului universal, direct, egal și secret"* [31].

În campania electorală din anul 1908 socialiștii din țara noastră și-au reafirmat poziția de reprezentanți ai clasei muncitoare, ai intereselor întregului popor, pentru integrarea proletariatului în viața politică a țării. Cu convingere, ei își defineau poziția lor de clasă, împotriva celorlalte partide politice — conservator, național-liberal sau conservator-democrat — care urmăreau *„sprijinul tuturor acelora care dispun de avere și influență politică, nicidecum însă și de opinia poporului român"*. Iată pentru ce, Cr. Racovski sublinia importanța îmbunătățirii metodelor de organizare și educare socialistă a maselor muncitoare de la orașe și sate, *„introducerea lor în lupta politică și electorală, obișnuirea lor de a face uz de presă, de întruniri, de meetinguri, de demonstrații pașnice. Oligarhia română trebuie să resimtă în sfîrșit că în țara aceasta există și altcineva decît regele Carol și cei 20—25 000 de alegători de colegiul I"* [32].

În timpul lucrărilor conferinței Uniunii Socialiste din România și a Comisiei Generale a Sindicatelor din 6—7 ianuarie 1908, această chestiune s-a aflat printre problemele discutate, precum și în moțiunile adoptate. În cadrul proiectului programului politic prezentat, pe primul punct se afla : *„Votul universal, egal, direct și secret atît pentru Cameră, cît și pentru județe și comune, pentru toți supușii statului român de la 20 de ani în sus, fără deosebire de sex și neam..."* urmat de alte aspecte ale luptei politice pentru îmbunătățirea regimului de viață a celor ce muncesc. Printre moțiunile adoptate era și cea privind sarcina ce-i revenea Comitetului Central al organizației de a extinde campania acestei reforme. Muncitorii erau chemați să-și sporească, în același timp, exigența față de partidele

[28] „România muncitoare" din 20—27 ianuarie 1908.
[29] Idem din 13—20 aprilie 1908.
[30] Idem din 6—13 ianuarie 1908.
[31] Idem din 15—22 iunie 1908.
[32] Idem din 22—29 iunie 1908.

www.dacoromanica.ro

burgheze, să țină seama de *„absoluta datorie de a se abține de la orice legături cu aceste partide"* [33].

Aceeași extindere a luptei politice s-a remarcat în cadrul campaniei electorale, care s-a desfășurat în cursul acelui an. Gazeta „România muncitoare" publica chemări, adresate muncitorilor de către organizația lor politică, pentru a se înscrie în listele electorale, cu indicații precise, menite a determina cît mai mulți cetățeni să participe în cadrul acestei acțiuni. „Înscrieți-vă", „Deveniți alegători", „Reguli pentru înscrierea în listele electorale" [34] și altele, erau chemări ale comitetului electoral constituit, pentru mobilizarea maselor în cadrul acestei campanii, chiar dacă partidul încă nu-și depusese lista candidaților. În manifestul adresat muncitorilor de membrii Comitetului Central al Uniunii Socialiste, se menționa importanța obținerii acestei revendicări, socotită una dintre *„cele mai mari ale clasei muncitoare"*, votul universal. Și nu puteau să nu-l aibă muncitorii din România liberă *"cînd românii din Bucovina, de sub o stăpînire străină, au acest drept cetățenesc și cînd românii din statul ungar se vor bucura în curînd de același drept* [35].

În interviul acordat presei socialiste, C. Dobrogeanu-Gherea, referindu-se la momentele tulburărilor balcanice, menționa necesitatea desfășurării acțiunii pentru această revendicare în orice împrejurare. *„Ca socialist, cred că orice moment e potrivit..."* — arăta el — *„Votul universal trebuie să fie prima revendicare a proletariatului, căci fără dreptul cetățenesc, orice încercare de dezrobire economică va fi zădărnicită, va fi sfărîmată de oligarhia stăpînitoare"*. Prin această cucerire politică, principiile socialismului vor pătrunde nu *numai între muncitori, ci „în straturile profunde ale poporului"* [36]. Aceeași chemare o adresa și George Grigorovici în cuvîntul său, rostit la conferința social-democrată din Austria din 27 septembrie 1908; *„Noi românii* — arăta el — *avem trista soartă de a fi sfîșiați în patru părți, sub patru stăpîniri..."* [37] și dacă ei au obținut în Bucovina drepturi politice, vor reuși și cei din Ungaria, trebuie să reușească și cei din România liberă.

În această perioadă se înscria în partidul proletariatului, deputatul socialist de mai tîrziu, Toma Dragu, care susținea în presa vremii chemarea la organizarea politică a proletariatului de care depindea „cucerirea votului universal și prin el, scuturarea jugului politicienilor și astfel emanciparea voastră desăvîrșită" [38].

Pe aceeași linie se înscriu articolele, întrunirile muncitorești, conferințele prezentate în larga masă a muncitorilor. I.C. Frimu își încheia articolele cu chemarea la luptă *„pentru dobîndirea dreptului de vot"*. Ștefan Gheorghiu, la întrunirea muncitorilor din Ploiești, sublinia că muncitorii știu *„că numai partidul de clasă al muncitorilor va fi în stare să smulgă din mîinile politicianismului hrăpăreț și legi economice mai bune, și legi politice mai drepte și marea reformă electorală a votului universal"* iar

[33] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 688, 689.
[34] Vezi „România muncitoare" din 22—29 iunie 1903, 13 iunie, 21 august 1908.
[35] Idem din 25 septembrie 1908.
[36] „România muncitoare" din 19 octombrie 1908.
[37] Ibidem.
[38] Idem, din 9 octombrie 1908.

www.dacoromanica.ro

Alecu Constantinescu menţiona în articolul său *Vremuri noi*, că nimic şi nimeni nu putea opri „*mersul vremii sau progresul ideilor* [39]. Pe bună dreptate sublinia N.D. Cocea că „*patriotism adevărat, şi înţelegere luminată a nevoilor ţării nu va fi cu putinţă pînă ce proletariatul din România... nu va face să triumfe votul universal*" [40]. Ei subliniau importanţa majoră a succeselor pe care le înregistrau în cadrul frecventelor confruntări politice. Şi erau convinşi că o ascensiune a acestei acţiuni „*va însemna un progres imens în redeşteptarea poporului român şi în dezvoltarea mişcării socialiste şi sindicale de la noi*" [41].

În memoriul întocmit de conducerea politică a partidului, către Camera deputaţilor, era prezentată starea socială a poporului; printre probleme care cereau să fie analizate aflîndu-se „*starea nenorocită a celor cinci milioane de ţărani români*".

Problema unei acţiuni politice asidue a partidului clasei muncitoare a continuat să figureze în cadrul amplei lupte de clasă ce s-a desfăşurat în anii următori. Se sublinia cu acuitate atragerea maselor largi muncitoare în ampla campanie politică, alături şi în sprijinul partidului politic al proletariatului. Referindu-se la această activitate, cu prilejul alegerilor care aveau loc în Capitală, la începutul anului 1909, M. Gh. Bujor sublinia efortul pe care îl cerea acţiunea de dezvoltare a conştiinţei cetăţeneşti, politice, socialiste a maselor largi populare căci, emanciparea proletariatului „*nu se* poate închipui fără o *conlucrare comună* a tuturor forţelor [42]. Adepţi convinşi ai angajării partidului în lupta politică, numeroşi fruntaşi socialişti se pronunţau deschis în acest sens. Lucrătorii din Ploieşti erau chemaţi de Al. Dunăreanu să strîngă rîndurile în cadrul acestei acţiuni pentru ca „*cu forţe unite, să intrăm în luptă cu duşmanul nostru, capitalul, şi una cîte una, vom rupe din verigile lanţului ce astăzi ne încătuşează* [43]. Mişcarea practică comună pentru impunerea votului universal trebuia să nu înceteze, chiar dacă clasele dominante nu acceptau această cerere a proletariatului deşi făgăduiau unele măsuri. „*Poporul îşi va cuceri singur Votul universal, direct egal şi secret, iar nu ciopîrţit şi schilodit ca acela ce-l făgăduiţi...*" [44], sublinia Panait Istrati, pe atunci activist socialist la Brăila, promisiunile făcute de liberali.

La o întrunire muncitorească din Bucureşti, în noiembrie 1908, în cuvîntul lor, muncitori de diferite categorii, tîmplari, ceferişti, funcţionari comerciali alături de N.D. Cocea, au susţinut idcea politică majoră a partidului socialist. În moţiunea adoptată, cei prezenţi subliniau că cer „şi declarăm că vom cere, pînă cauza noastră, care este cauza muncitorimii agrare şi industriale din ţara întreagă va triumfa", reforme şi legiuiri muncitoreşti printre care pe prim plan se afla „votul universal, direct, egal şi secret pentru toţi locuitorii ţării „căci numai dreptul de vot va da putinţa clasei muncitoare să-şi facă legi prin ea şi pentru ea" [45]. Pentru aceasta proletariatul din întreaga ţară era chemat să-şi strîngă rîndurile

[39] Idem din 28 septembrie, 16 octombrie, 29 octombrie 1908.
[40] Idem din 16 octombrie 1908.
[41] „Calendarul muncii" pe anul 1909. Bucureşti, Cercul de editură socialistă, 1908, p. 8.
[42] „România muncitoare" din 11 ianuarie 1909.
[43] Idem din 22 februarie 1909.
[44] Idem din 5 iulie 1909.
[45] „România muncitoare" din 27 noiembrie 1908.

www.dacoromanica.ro

— să-și unească forțele în această acțiune comună. Față de politica claselor dominante, socialiștii socoteau necesar să-și facă datoria pentru a clarifica toate categoriile muncitorești asupra necesității constituirii unui curent politic puternic, capabil să se opună — așa cum arăta Dimitrie Marinescu — „oricărui abuz și de cîte ori vor încerca ei să ne răpească drepturile prevăzute în Constituție, să înfruntăm toate piedicile... Prin aceasta vom dovedi că știm să fim cetățeni demni și curajoși" [46].

Întruniri erau organizate chiar și în unele sate, pentru atragerea țăranilor muncitori în lupta politică, alături de proletariat. Astfel, într-un articol publicat în gazeta „România muncitoare", același Dimitrie Marinescu relata încercările guvernului liberal de a opri o campanie dusă de socialiștii din județul Prahova. *„Iată liberalismul și demagogismul d-lui Ionel Brătianu față de țărănime"* [47], își încheia el articolul. Desfășurarea continuă a luptei pentru unitatea întregului popor muncitor se desprinde din toate documentele vremii, din activitatea socialiștilor care menționau că *„pentru țăran ca și pentru muncitorul de la orașe — scăparea de la pieire nu va fi găsită decît în sînul socialismului"*... [48]. Aceasta se desprinde din îndemnurile viguroase adresate muncitorilor în timpul campaniei electorale din acel an, 1909. Articole ca *Înscrieți-vă în listele electorale, Muncitori, deveniți alegători!, Pentru înscrierea în listele electorale,* precum și noul apel al partidului, chemau la luptă politică, la respectarea principiilor socialiste. Revelator ne apare răspunsul pe care socialiștii l-au dat ziarului „Viitorul" care îi acuzaseră că ar fi sprijinit în alegeri partidul conservator democrat. *„Votul muncitorilor înseamnă disprețul și dezaprobarea politicii liberale,* — se arăta în articolul menționat — *dar nicidecum aprobarea conservatorilor-democrați... Nu poate fi acuzat socialismul român de încălcare de principii..."* el *„care răspundea totdeauna cu demnitate, dovedind astfel virtutea sa"* [49]. La alegerile din decembrie 1909 din București, socialiștii au adresat muncitorilor chemarea de a se abține de la vot. Explicația acestei atitudini de boicotare a scrutinului o dădea Gh. Bujor, în articolul său dedicat necesității activității politice — „în partidul politic al clasei muncitoare, în partidul socialist care va lua în mînă apărarea fundamentală a muncitorimii și cea sudiară a tuturor celor nedreptățiți — în el își vor găsi adăpostul muncitorii cărora li s-ar interzice dreptul de asociație profesional precum și toți democrații sinceri" [50]. Era un avertisment în legătură cu legile ce se pregăteau să fie adoptate, legi îndreptate împotriva mișcării muncitorești și socialiste, acuzată de o intensificare a luptei sale. Măsurilor draconice în practică li se răspundea cu hotărîre demnă, dezvăluindu-se astfel realul caracter politic al partidului proletariatului, al luptei sale. Căci — menționau ei — dacă existau în lume *„oameni care să fie însuflețiți de un adevărat și puternic patriotism — apoi neapărat că aceștia sînt numai socialiștii... Patriotismul lor e ceva cu totul înalt și sublim și se concretizează perfect în jertfa și entuziasmul care-l depun pentru dreptatea și fericirea poporului"* [51]. Acest

[46] Idem din 30 august 1909.
[47] Idem din 7 iunie 1909.
[48] Idem din 23 august 1909.
[49] Idem din 31 decembrie 1909.
[50] „România muncitoare" din 20 decembrie 1909.
[51] Idem din 8 noiembrie 1909.

www.dacoromanica.ro

aspect al activității politice a partidului a fost menționat, în mod deosebit și la congresul care și-a desfășurat lucrările la începutul anului 1910. Deși nu a putut participa la aceste lucrări, Racovski expediase din străinătate o scrisoare în care scotea în evidență același rol politic, — pe care îl socotea ca o sarcină națională ce-i revenea partidului socialist, reprezentantul real nu numai al proletariatului din satele și orașele țării, ci și al salariaților din comerț, transport, agricultură „adică și mica burghezie orășenească și sătească...întreaga națiune" [52]. În aceeași ordine a dezbaterilor, delegatul muncitorilor din Galați, Mișu Ionescu, în raportul său, scotea în evidență necesitatea colaborării constante a organizațiilor de partid și profesionale, pentru stabilirea unor acțiuni politice unitare, întrucît toate organizațiile aveau aceeași credință în ideile socialiste, fără nici un fel de disensiune. Acțiunea politică întregește pe cea economică" — arăta el, referindu-se la caracterul luptei acestor organizații — „un partid politic, susținut de o puternică mișcare sindicală...va îndruma viața noastră politică și socială pe calea marilor reforme sociale" [53]. Întreaga orientare profund morală și matură se desprinde și din raportul prezentat de M. Gh. Bujor, privind programul partidului, misiunea ce-i revenea privind progresul țării, orientarea sa spre „civilizare și cultură". Rolul partidului era, după părerea lui, „profund național". Ei o făceau în interesul țării atunci cînd își propuneau să lupte pentru ca „poporul să fie bine situat materialicește și moralicește". Căci acțiunea politică a socialiștilor români, prin partidul lor, menționa M. Gh. Bujor, se desfășoară „nu numai pentru realizarea intereselor unei clase, ci luptăm pentru țara întreagă, *pentru întărirea națională*" [54].

După anul 1910, lupta politică se extinde, căpătînd forme tot mai intense de desfășurare, incluzînd participarea la alegerile parlamentare. În țara noastră — menționau fruntașii socialiști —, proletariatul era grupat în partidul său de clasă *„întru apărarea intereselor economice și sociale"* dar că aceste interese nu puteau fi apărate decît prin încercarea de a cuceri și puterea politică, iar pînă atunci să impună punctul lor de vedere puterii politice existente „în orice chip, încît cuvîntul lor să fie ținut în seamă" [55]. În articolul intitulat sugestiv „Pot intra socialiștii în guvern?", Alecu Constantinescu își exprima poziția sa față de atitudinea vechilor deputați socialiști din secolul trecut care au intrat în partidul liberal gîndind la posibilitatea democratizării liberalilor. „Transformarea societății actuale trebuie să fie nu opera indirectă sau jumătate directă a cîtorva individualități, altoite la partidele reacționarismului social-burghez, ci opera însăși a proletariatului ajuns la capacitatea integrală de a conduce o societate nouă..." [56]. Proletariatul era chemat să-și continue lupta în cadrul partidului, în activitatea politică a acestuia: „*să*

---

[52] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 116.

[53] *Loc. cit.*, p. 89—92.

[54] *Dezbaterile congresului de constituire a Partidului Social-Democrat și ale congresului sindical, ținut în zilele de 31 ianuarie, 1 și 2 februarie 1910 la București*, Cercul de editură socialistă, București 1910, p. 11—19.

[55] „România muncitoare" din 24 martie 1910.

[56] Idem din 8 aprilie 1910.

www.dacoromanica.ro

întrebuințezi votul cum ți-o dicta partidul tău, partidul muncitorilor" [57], menționa socialistul ieșean, Ottoi Călin. Se desprinde astfel unitatea în cadrul acțiunii politice a partidului proletariatului, reprezentarea și apărarea intereselor majore nu numai ale proletariatului ci ale tuturor claselor sociale asuprite, ale întregului popor.

Un moment deosebit de important în lupta politică a partidului socialist l-a constituit perioada campaniei electorale din februarie 1911. Socialiștii își propuneau din nou candidați proprii pentru parlament. Înțelegerea profundă a rolului ce-i revenea clasei muncitoare în evoluția generală a societății, respectarea programului partidului de clasă al proletariatului se desprinde cu pregnanță din atitudinea pe care au adoptat-o în cadrul acestei campanii electorale. Ei și-au menținut, în această etapă, opinia privind neadmiterea nici unei colaborări cu partidele claselor dominante, pentru impunerea punctului de vedere socialist, în confruntările politice care aveau loc. Dezvăluind colaborarea claselor dominante, această „*dulce armonie între burghezie și moșierime, care generează o crîncenă exploatare a maselor muncitoare*", programul electoral lansat de partidul proletariatului menționa din nou țelul pentru care lupta clasa muncitoare — prefacerea întregii societăți. Și pentru atingerea acestui ideal, se cereau impuse drepturi și largi libertăți maselor muncitoare de la orașe și sate. „Programul socialist — menționa I.C. Frimu — *nu-i un program de alegeri, ci un program de adînci reforme sociale, de ordine și bunăstare pentru toți*" [58].

În manifestul-program, publicat în gazeta partidului socialist, „România muncitoare", se menționa importanța pe care o acorda acesta campaniei electorale. El se prezenta ca o forță politică diametral opusă celorlalte partide politice, partidul proletariatului fiind de fapt „*expresia intereselor și năzuințelor clasei muncitoare dar, în același timp reprezentantul cel mai conștient al intereselor generale ale națiunii...*" [59]. Iată pentru ce acest partid — se arăta în documentul menționat — adresa poporului chemarea de a lua el însuși în mîini, conducerea destinelor sale.

Au fost organizate întruniri în diferite orașe din țară, la care au vorbit fruntașii partidului. La marea întrunire care a avut loc în Capitală, în sala „Dacia", în cuvîntul său, M. Gh. Bujor sublinia unitatea și continuitatea acțiunii politice a partidului ce lega „*firul revoluționar al celor de la 1848 care au luptat pentru frăție, libertate și egalitate*" [60] de lupta pe care o desfășura în acei ani. La adunările din Ploiești, Galați și alte orașe I.C. Frimu, Ștefan Gheorghiu, Alecu Constantinescu, N.D. Cocea, numeroși alți fruntași socialiști prezentau, în aceeași viziune, programul de luptă al partidului, chemînd masele largi la sprijinirea campaniei electorale. La aceste alegeri, Partidul Social Democrat din România și-a prezentat candidații săi : dr. C. Racovski, I.C. Frimu, Dimitrie Marinescu, Gheorghe Cristescu, Toma Dragu, M. Gh. Bujor, N.D. Cocea, Alecu Constantinescu. Manifestul electoral al partidului socialist afirma direct scopul pe care îl urmărea partidul, rolul ce-i revenea în viața politică a

[57] Idem din 19 august 1910.
[58] „Facla" din 8 ianuarie 1911.
[59] „România muncitoare" din 3 februarie 1911.
[60] „România muncitoare" din 20 ianuarie 1911.

www.dacoromanica.ro

ţării, ca reprezentant al proletariatului. Apelul era adresat celor mai largi categorii de oameni care munceau : „Către lucrătorii de toate categoriile, Către salariaţii şi funcţionarii statului, Către ţărani, Către micii negustori, patroni şi proprietari, Către alegători", se analiza modul de viaţă al fiecărei categorii, se relevau conflictele politice dintre clasele sociale. Măsurile claselor dominante erau îndreptate împotriva proletariatului — se arăta în manifest — campania *„de represiune a mişcării muncitoreşti de la oraşe a fost vrednică pereche a represiunii sîngeroase a răscoalelor de la sate"*. Iată de ce partidul politic al muncitorilor îi chema pe cei ce munceau să-i sprijine confruntarea politică în cadrul campaniei electorale. *„Partidul social-democrat cere dar în primul rînd sprijinul şi votul lucrătorilor şi salariaţilor, cere apoi sprijinul acelor elemente din mica burghezie ale căror interese îşi găsesc expresiunea în lupta proletariatului împotriva capitalismului...* [61]. Deşi nu au obţinut nici un loc de deputat, campania electorală pe care o desfăşurase partidul socialist în diversele oraşe din ţară, în pofida condiţiilor materiale deosebit de grele, a determinat popularizarea acestui partid, realizarea scopului pe care îl urmărea, de propagandă mai intensă şi lărgire a educaţiei cetăţeneşti a maselor largi ale poporului, *„de demonstraţiune a unei idei şi puteri noi care a răsărit pe orizontul României"* [62]. Aceeaşi propagandă s-a realizat şi în cadrul campaniei electorale ce s-a desfăşurat de la 1 iulie la 3 octombrie 1911. S-a constituit un comitet electoral pentru Bucureşti, format din Gheorghe Cristescu, Dimitrie Marinescu, Alexandru Pătruţescu şi alţii [63].

Nu putem să nu menţionăm prezenţa activă în cadrul luptei politice din acei ani, a lui Ştefan Gheorghiu, semnalată frecvent în ampla campanie pe care partidul proletariatului o desfăşura în diferite colţuri ale ţării. Documentele vremii menţionau larga sa participare la întrunirile muncitoreşti din Ploieşti, T. Severin şi în alte oraşe, evidenţiind pretutindeni, în cuvîntările sale, rolul politic ce-i revenea partidului în lupta pentru eliberarea socială a muncitorilor, pentru victoria socialismului [64]. La o întrunire pe care o prezida la Brăila, N.D. Cocea susţinea în acest sens, conferinţa sa despre „Foloasele Partidului Social Democrat şi ale mişcării sindicale" [65], importanţa acţiunilor politice, pentru asigurarea unui viitor luminos patriei.

O participare intensă a desfăşurat partidul socialist şi în cadrul campaniei electorale care a avut loc în anul 1912. El şi-a depus candidaţii, de această dată, într-un număr mai mare de judeţe, obţinînd un număr sporit de voturi. Au fost depuse liste la Brăila, Constanţa, Covurlui, Ilfov, Mehedinţi, Prahova, Tulcea. Dezvăluind trăsăturile specifice ale poziţiei partidelor politice ale burgheziei, în cadrul luptelor electorale, fruntaşii socialişti subliniau rolul ce revenea partidului proletariatului, misiunea pe care o aveau muncitorii în vederea sprijinirii luptei acestuia. Iată pentru ce, cetăţenii erau chemaţi să privească cu luciditate deosebirea dintre programele politice ale diferitelor clase sociale, îndemnîndu-i pe

[61] Arhiva I.S.I.S.P., fond M.M., 1911, doc. 12.
[62] „România muncitoare" din 24 februarie 1911.
[63] Idem din 4 septembrie 1911.
[64] „România muncitoare" din 22 iulie 1912.
[65] Arhiva istorică centrală, Bucureşti, fond Prefectura Poliţiei Capitalei, dosar 1/1911, f. 120.

www.dacoromanica.ro

toți care „vor într-adevăr regenerarea țării", să voteze pentru listele electorale ale socialiștilor. Căci candidații socialiști urmăreau *„să se lupte pentru cetățeni, cum au făcut pînă acum și în afară de Cameră"* [66] — se arăta într-un articol-manifest publicat la Constanța.

Prin accentuarea luptei sale politice, partidul socialist urmărea impunerea unui regim favorabil proletariatului, derogarea legilor antidemocratice adoptate de clasele dominante. „Legea Orleanu", din decembrie 1909, lege care era împotriva sindicatelor profesionale, a funcționarilor statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice, constituia o mărturie grăitoare a poziției partidelor burgheze care sub pretextul că încercau „o armonie stabilă" între capital și brațele de muncă, loveau de fapt în muncitorime, în drepturile ei. Legea pentru organizarea meseriilor creditului și asigurărilor muncitorești, Legea Nenițescu, care intrase în discuții în anul 1911, nu putea să convingă pe reprezentanții muncitorilor că măsurile pe care le preconiza nu ar lovi în mișcarea revoluționară a proletariatului. Ei cereau guvernului să dea publicității proiectul de lege, *„să nu ne trezim prin surprindere, într-o zi că Parlamentul l-a și votat"* [67]. Desele întruniri muncitorești organizate atît în Capitală cît și în numeroase orașe din țară, scoteau în evidență punctul de vedere comun al întregului partid față de acțiunea sa în confruntările politice care aveau loc. Această acțiune a reușit să determine clasele dominante să țină seama de protestele partidului proletariatului în întreaga perioadă a discutării legii în Parlament. În tot cursul anului 1912, chiar și în cadrul lucrărilor congresului socialist din 29 iunie — 1 iulie 1912, s-a subliniat aspectul protestelor energice împotriva corpurilor legiuitoare, pentru impunerea acelor măsuri menite să determine îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale muncitorilor. În rapoartele prezentate la acest congres, intitulate *Legea meseriilor* de C. Popovici, *Legea asigurărilor*, de Ilie Moscovici, *Votul universal*, de Toma Dragu, se sublinia necesitatea desfășurării unei campanii intense pentru impunerea punctului de vedere al partidului socialist, pentru a se acorda „tuturor cetățenilor dreptul de a-și manifesta voința lor în controlul și conducerea treburilor politice"[68]. În acest sens, la chemarea Comitetului Executiv al partidului și a Comisiei Generale a Sindicatelor a fost semnat de numeroși muncitori, din toate categoriile sociale, din 31 localități din țară, memoriul care cuprindea de fapt, programul de acțiune politică imediată a partidului în privința legislației muncii : ocrotirea ucenicilor și organizarea învățămîntului profesional, desființarea legii Orleanu și recunoașterea juridică a sindicatelor etc. [69].

Printre aceste probleme se înscrie îndemnul ce era adresat muncitorilor pentru a-și strînge rîndurile în jurul problemelor politice ale partidului lor de clasă, căci era clar că nu au nimic „de așteptat din partea nici unui partid, nici o îmbunătățire, ba din contră, rele cît mai multe..."[70].

---

[66] „Deșteptarea Dobrogei" din 4 noiembrie 1912.

[67] „România muncitoare" din 8 septembrie 1911.

[68] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 355, 357, 363.

[69] Vezi mai pe larg, Ion Mamina, *loc. cit.*, p. 2101, 2103.

[70] „Izbînda" din 25 iulie 1910.

www.dacoromanica.ro

În presa socialistă se făcea o analiză profundă a conținutului de clasă al legilor pe care le impuneau clasele dominante. Era demascat astfel pînă și atentatul împotriva libertății meseriilor, în articolul intitulat sugestiv „Reacționarismul legii Nenițescu" [71], precum și caracterul acelei legi, „antieconomică și antisocială". „D. Orleanu, lucrînd în numele reacțiunii colectiviste, voia să desființeze dreptul la grevă... d. Nenițescu, care lucrează în numele reacțiunii albe, vrea să facă același lucru, dar pe o cale mai piezișă", se arată în articolul semnat de „Un socialist" [72]. „Nici clasele muncitorești, nici democrația românească nu o pot primi" — se sublinia în chemarea proletariatului la campania politică împotriva acestei legi, căci nu se putea „primi o lege care ne întoarce cu veacuri înapoi și care... încearcă să fure lucrătorilor dreptul lor cel mai însemnat...".

Ampla acțiune politică a partidului se ridica, din an în an, pe trepte superioare, ea urmărind rezolvarea problemei sociale cît și transformarea întregii societăți. Masele largi muncitoare erau mobilizate la luptă în vederea realizării deziderateloi politice ale întregului popor, care puteau fi înfăptuite alături de partidul proletariatului, acesta fiind chemat să înfăptuiască viitoarea revoluție socială [73]. Se preconizează că numai în cadrul societății viitoare muncitorul își va desfășura viața sa reală, va deveni nu numai „conștient de drepturile lui în fabrică și atelier", ci își va însuși noile concepții, „noua morală a timpurilor noastre, unde științele și adevărul vor fi punctele de bază ale organizării societății omenești" [74].

Pe linia acestei profunde maturizări politice a gîndirii reprezentanților partidului proletariatului, se înscrie modul de desfășurare a acțiunii lor politice. Iar progresele pe care această acțiune le-a înregistrat, erau menționate frecvent de documentele vremii. Alecu Constantinescu sublinia astfel personalitatea pe care o căpătase proletariatul, clasa socială de care „politicienii" nu puteau să nu țină seamă, fără să mai poată dispune de el „oricare demagog de tribună liberală sau conservatoare improvizată înainte de alegeri" [75]. Toate organizațiile muncitorești, inclusiv organizațiile de tineret și de femei, erau chemate, în continuare, să sprijine lupta politică a partidului, să militeze pentru impunerea și obținerea votului universal. Comisia votului universal, care fusese aleasă la congresul partidului și al Uniunii sindicale din 1912 și era formată din Ottoi Călin, I. Paltin și Dimitrie Marinescu, desfășura aceeași campanie susținută în cadrul întrunirilor muncitorești din diferite orașe — București, Iași, Galați, Craiova, T. Severin, Bacău — folosind manifeste, conferințe, numeroase alte forme de propagandă. Cercurile tineretului socialist erau astfel chemate prin comunicatul publicat de gazeta „România muncitoare", la 19 decembrie 1913, să dea tot sprijinul acțiunii pentru obținerea votului universal căci — se menționa în documentul amintit, — „*tineretul muncitoresc are cel mai mare interes a da tot sprijinul său oricărei acțiuni pornite de Partidul social-democrat...*" [76].

[71] „România muncitoare" din 25 decembrie 1911.
[72] „Facla" din 19 noiembrie 1911, p. 388.
[73] Idem, din 1 septembire 1912.
[74] „Fier și metal" din 1 octombrie 1913.
[75] „Tribuna transporturilor" din 1 iunie 1913.
[76] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1910—1915*, Edit. politică, București, 1968, p. 667.

www.dacoromanica.ro

Cu prilejul schimbării guvernului de sub președinția lui Titu Maiorescu cu guvernul liberal al lui I.I.C. Brătianu, Comitetul Executiv al partidului proletariatului a lansat un comunicat, „Către cluburile, grupările social-democrate și tovarășii din țară" prin care își exprimau hotărîrea de a participa la alegerile care se pregăteau pentru „*a putea să ne manifestăm principiile noastre, pentru a sili partidele de guvernămînt să-și schimbe atitudinea reacționară în chestia problemelor la ordinea zilei și, dacă va fi posibil, prin însăși prezența unuia sau mai multor reprezentanți în parlament...*" [77].

În cadrul campaniei electorale din anul 1914, partidul socialist a participat cu aceeași energie, lupta politică integrîndu-se în cadrul dominantelor dezbateri ale proiectelor de reformă ale Partidului liberal. S-a intensificat acțiunea de popularizare a programului politic al partidului prin organizarea, fie a unor campanii, în masa muncitorilor, fie a unor comitete electorale, în cadrul cluburilor muncitorești din diferite orașe. Socialiștii puneau cu acuitate problema antrenării, la o luptă politică activă, a tuturor organizațiilor muncitorești, a maselor largi ale proletariatului din orașe și sate [78]. Printre numeroasele întruniri muncitorești care au fost organizate în acest sens se află și marea adunare, organizată la Iași, la 15 decembrie 1913, în sala „Caragiale" la care au participat numeroși delegați din București, Ploiești, Brăila, Piatra Neamț, Galați și Botoșani, care au luat cuvîntul — alături de cei din Iași — pentru a-și expune poziția față de dreptul ce se cuvine proletariatului de acordare a votului universal. Această adunare de la Iași — se menționa în raportul Comitetului Executiv prezentat în problema luptei politice a partidului, la congresul care a avut loc în aprilie 1914 la București — „*a luat caracterul unei manifestații a întregii clase muncitoare din România*" [79].

Listele electorale ale socialiștilor, în timpul alegerilor din februarie 1914, cuprindea pe candidații proletariatului: Gheorghe Cristescu, Cr. Racovski, Dimitrie Marinescu, M. Gh. Bujor, I.C. Frimu, C. Popovici, Ioan Bîrzan, pentru Colegiul al II-lea din Ilfov, Brăila, Constanța, Prohova, Covurlui, Mehedinți, Tulcea, reprezentanții acestui partid „al muncitorilor și țăranilor" [80]. Un rol deosebit l-a avut presa socialistă, prin publicațiile care își închinau paginile acestui eveniment. Astfel, „Deșteptarea Prahovei", apărea la 1 februarie 1914 și-și propunea să susțină campania electorală a partidului proletariatului. Manifeste ca „Cetățeni, alegători" sau „Clasele mijlocii față de alegerile de deputați la Colegiul II de Prahova", semnat *Partidul social-democrat*, erau adresate muncitorilor de toate profesiile, meseriașilor, micilor patroni, micilor funcționari, celor mai asuprite pături sociale, chemate să sprijine politica partidului ce le apăra interesele, care lupta pentru viitorul luminos al țării [81]. Tot pe această linie se înscrie și gazeta „Dunărea socialistă", subintitulată „Foaie ocazională a Partidului Social-democrat" și care apărea la Tulcea. Principalul său obiectiv era tot propaganda electorală a partidului care își depusese candidatul și în acest oraș. În manifestul publicat erau subli-

[77] *Loc. cit.*, p. 548.
[78] „România muncitoare" din 12 ianuarie 1914.
[79] Documente... 1910—1915, p. 716.
[80] „România muncitoare" din 19 ianuarie 1914.
[81] „Deșteptarea Prahovei" din 1 februarie 1914.

www.dacoromanica.ro

niate trăsăturile fundamentale ale ţelului politic pe care îşi propunea să-l realizeze partidul de clasă al muncitorilor. Printre aceste probleme, pe prim plan era trecută problema agrară. Dacă între conservatori, conservatori-democraţi şi liberali existau unele neînţelegeri — se arăta în gazetă — aceasta nu-i putea împiedica să-şi unească forţele atunci cînd era vorba de asuprirea poporului. Nu ele puteau realiza dorinţa maselor muncitoare ci numai „forţa revoluţionară a poporului", chemată să impună reforme şi legiuiri care să ducă la schimbarea radicală a stării maselor populare. Şi pentru aceasta toţi cei asupriţi erau îndemnaţi să-şi manifeste deplina încredere în Partidul Social Democrat *„care ridică steagul votului universal"*[82].

Lupta politică pe care partidul a organizat-o în această perioadă, era legată de ampla şi susţinuta campanie pe care o desfăşura pe plan naţional şi internaţional, împotriva războiului imperialist, pentru menţinerea solidarităţii internaţionale în vederea impunerii păcii. Noul aspect al luptei partidului înscria astfel pagini memorabile în acţiunea ce se desfăşura în întreaga ţară în vederea mobilizării maselor în jurul forţei sale politice. Conţinutul profund al acţiunii politicii se desprinde din raportul Comitetului Executiv, prezentat de Cr. Racovski la congresul al III-lea al partidului din aprilie 1914, intitulat sugestiv „Platforma electorală". De această dată se propunea intensificarea acţiunilor pentru impunerea reformelor care să lovească în formele de manifestare antimuncitoreşti ale partidelor politice ale claselor dominante: desfiinţarea Senatului, judecători aleşi, forma de stat să fie republicană. Partidului socialist — se arăta în documentul menţionat — îi revenea misiunea de a strînge în jurul său cele mai largi mase muncitoreşti pentru a-şi desfăşura lupta în vederea realizării ţelului său final, chiar cu eforturi. Căci prefacerile *„mari sociale nu se fac decît prin jertfe!"*. *„Proletariatul român, în aceste momente, e apărătorul ţării întregi"* [83], iată de ce trebuia mobilizat în jurul partidului.

Ultima participare la alegerile electorale a partidului socialist din acea perioadă, a avut loc în mai 1914, în cadrul alegerilor pentru Constituantă. De data aceasta, numărul voturilor obţinute a crescut substanţial, dacă le comparăm cu cele obţinute la prima participare, în 1911. Voturile acordate lui Gh. Cristescu au sporit de la 102 la 486, cele deţinute de Dimitrie Marinescu de la 102 la 485, cele ale lui M. Gh. Bujor de la 95 la 190, Cr. Racovski numai la Tulcea, obţinînd un spor de la 178 de voturi în 1912, la 361.

Acest aspect al campaniei politice pe care a desfăşurat-o partidul proletariatului relevă semnificaţia amploarei pe care o înregistrase atît propaganda electorală cît şi maturitatea ideologică a proletariatului din ţara noastră, intensificarea bătăliilor de clasă, pătrunderea ideilor revoluţiei în conştiinţa muncitorilor. *„Năzuinţele populare* — arăta Cr. Racovski într-o lucrare a sa din acei ani — *nu pot fi îmbrăcate în haina unor legi prea strîmte, căci popoarele au un mijloc de a sfîşia această haină şi a se libera. Şi acest mijloc e revoluţia"* [84]. Prin lupta pentru obţinerea

[82] „Dunărea socialistă" din 18 mai 1914.
[83] „România muncitoare" din 10 aprilie 1914.
[84] Cr. Racovski: *Pentru votul universal, exproprierea totală, republică democratică*, Bucureşti, Cercul de editură socialistă, 1914, p. 8.

www.dacoromanica.ro

Votului universal pentru participarea directă la viața politică a țării — arăta el — clasa muncitoare capătă conștiința propriei sale forțe atunci cînd prin „persoane dotate și puternice ca Ștefan Gheorghiu,...își dă seama de propria sa capacitate" [85] impunîndu-se cu hotărîre în cadrul amplei și dîrzei confruntări politice.

Perioada următoare a mișcării muncitorești și socialiste din România, a înscris momente deosebit de grele în întreaga activitate a partidului. Au fost anii războiului, ai participării țării noastre la acest conflict, ani în care nu și-a mai putut desfășura lupta politică. Întreaga desfășurare a acțiunii politice a partidului clasei muncitoare din țara noastră, din acea perioadă, a constituit o manifestare directă a marelui rol ce-i revenea clasei sociale înaintate, care era proletariatul, în cadrul amplului proces de transformare social-politică și economică a României.

LA LUTTE POLITIQUE DES SOCIALISTES ROUMAINS POUR LA CAUSE DU PROGRÈS GÉNÉRAL DU PAYS (1900—1914)

RÉSUMÉ

Le parti politique de la classe ouvrière de Roumanie a continué, au début du XXe siècle, de déployer son ample action politique, de s'affirmer dans la vie politique du pays, d'intensifier ses confrontations avec les partis des classes dominantes en vue de la défense des intérêts majeurs du prolétariat, de l'appui à l'évolution ascendante du pays dans la voie de son progrès fondamental. Cela ressort de toute l'activité déployée durant cette période, tour dans le cadre des réunions officielles du parti, dans les assemblées ouvrières, dans les pages de la presse socialiste. Le parti socialiste luttait pour la participation des socialistes, en tant que représentants des larges catégories sociales de masses laborieuses, à la vie politique, car — à leur avis — ils avaient „le droit de nous occuper des affaires du pays dans lequels nous vivres". Cet aspect des actions politiques des socialistes s'est inscrit dans les débats des congrès du parti, dans le cadre des amples campagnes électorales auxquelles ils ont participé, d'année en année, toujours plus activement, remportant des succès remarquables. Ils agissaient — comme il ressort des documents de l'époque — „non seulement pour la réalisation des intérêts d'une classe, mais pour le pays tout entier, pour *le renforcement national*.

Le déroulement de la lutte politique du parti socialiste de cette période reflétait son mûrissement idéologique, son action résolue dans les amples et directs affrontements politiques, manifestations prenantes du rôle majeur qui revenait au prolétariat, la classe sociale la plus avancée, dans l'ample processus de transformation sociale, politique et économique de la Roumanie pour l'avenir radieux du pays.

[85] „Viitorul social", nr. 8—9 din martie 1914, p. 403.

www.dacoromanica.ro

EVOLUȚIA OBȘTILOR SĂTEȘTI DE ARENDARE ÎNTRE 1907—1916*

DE

GHEORGHE CRISTEA

Numeroase date publicate (în primul rînd, relatări oficiale), precum și documente inedite (din arhivele statului) relevă însemnate rezultate obținute de obștile sătești de arendare a moșiilor statului, atît pe tărîmul organizatorico-economic, cît și pe cel al educării țărănimii în spiritul asocierii.

Am selectat cîteva exemple — precizăm din nou că ne limităm doar la istoria acelei forme de cooperativă agricolă, obștea de arendare, a cărei principală preocupare era producția agricolă vegetală, pentru că era singura ce avea posibilități de progres, întrunind avantajele economice ale culturii pe mari suprafețe cu avantajele sociale ale micilor exploatări prin eliminarea arendașilor [1].

Potrivit datelor publicate de administratorul agronom al obștii „Comana" (județul Vlașca), sistemul de cultură din această obște (suprafața moșiei: 2676 ha — 802,98 teren arabil, 650 pășuni și fînețe, 107,84 pepinieră și grădini de zarzavat, 33 lucernieră și 1082,18 ha baltă cu stuf — arendate pe perioada 1904—1914, adică pe zece ani) era cel individual; fiecare obștean avea partea sa, dar ținea seama de rotația culturilor. Sistemul convenea din toate punctele de vedere; obșteanul devenea stăpîn pe lotul său pe toată durata arendării, deci avea posibilitatea să-l are cît de adînc, să-l gunoiască, iar de avantajele acestor îmbunătățiri să se folosească el însuși. Datorită faptului că hotarele dintre loturi erau atît de mici încît nici nu se deosebea un lot de altul, ci numai prin mușuroiul de la capul locului, nu existau pierderile de teren specifice culturii individuale pe mici parcele împrăștiate; împotriva celor obișnuiți a se deda la încălcări de hotare, obștea „Comana", printr-o decizie aprobată în unanimitate de adunarea generală, a hotărît: oricare membru va încălca hotarul vecinului va fi obligat să plătească îndoit arenda, iar în caz de recidivă, să fie exclus din obște [2].

---

* Fragment din lucrarea *Istoria cooperației agricole de producție din România*, elaborată în cadrul planului de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga".

[1] Vezi, Gheorghe Cristea, *Amploarea mișcării cooperației agricole de producție după răscoala din 1907*, în „Revista de istorie", nr. 9, 1983, p. 865.

[2] D. G. Vasiliu, *Monografia obștei de arendare a moșiei „Comana" din comuna Comana, județul Vlașca*, București, 1912, p. 24, 27, 28.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 226—240, 1984

www.dacoromanica.ro

Cum moșia „Vatra Mănăstirii Comana", proprietate a statului, avea o întindere mare, obștea era obligată prin contract, conform legii arendării moșiilor statului, să lase pătrimea de odihnă anual — așadar asolamentul trebuia adaptat după obligațiile contractului de arendare, după împrejurările locale, calitatea terenului, interesul propriu al obștii, influența ce ar exercita asupra obștenilor. În acest scop se aplică un asolament de trei ani : a) cereale de toamnă sau de primăvară ; 2) prășitoare ; 3) loc de odihnă (pîrloagă), care întotdeauna era înlocuit cu plante furajere — lucernă, sorg, mei, parîng.

Deaorece se folosea sămînță nouă, uniformizată, selecționată și tratată, iar arăturile, însămînțările și recoltarea erau făcute la timp și în mai bune condițiuni, sub conducerea și îndrumarea administratorului agronom (obștea cumpărase o mașină de semănat în rinduri, cu care obștenii începuseră să se deprindă a semăna și ei ; de asemenea cumpărase și 2 grape de fier, de care se serveau toți, pe rînd, fără nici o plată), producția medie de grîu la hectar a sporit ajungînd la 28 hectolitri — în anul 1910, în unele locuri, producția a trecut de 35 hectolitri la ha ; în ceea ce privește porumbul, producția medie a fost de 30 hectolitri la ha — în anul 1910 : 42 hl la hectar. Anual, din gara Comana se vor încărca 20—30 vagoane de grîu și tot atîtea de porumb, spre deosebire de altădată, înainte de înființarea obștii, cînd se încărcau doar 10 vagoane grîu și 10 vagoane porumb anual [3].

Rezultate însemnate s-au obținut nu numai în ce privește sporirea recoltelor, dar și în ridicarea economică și socială a obștenilor, în comparație cu perioada cînd țăranii lucrau moșia sub regimul învoielilor agricole [4].

Un exemplu de bună organizare a muncii asociate îl constituie obștea sătească din comuna Maglavit—Dolj, care, la 12 august 1911, a arendat moșia cu același nume, proprietatea epitropiei bisericii Madona-Dudu din Craiova (pentru o perioadă de 5 ani ; 23 aprilie 1912—23 aprilie 1917). Cele 4540 ha erau astfel repartizate : 3723 ha teren cultivabil, calitatea I ; 572 ha, din care 96 teren cultivabil calitatea a doua, iar 476 locuri inundabile servind în răstimpuri de pășune ; 13 ha locuri de grădini ; 230 ha bălți cu pește. Distribuirea loturilor — de 2, 3, 4, 5 și 6 ha — s-a făcut prin tragere la sorți, pe baza garanției depuse de fiecare, a vitelor de muncă, a brațelor de care dispunea ; fiecare lot lua părți egale de grîu și de porumb — de asemenea, grîu și porumb se lua în cîte două locuri. Administrația a eliberat fiecărui asociat cîte un libret cu numărul partidei lui din registrele obștii ; în libret erau tipărite statutele, contractul de arendare ; de asemenea, se treceau banii depuși, numărul lotului, dacă pămîntul era sau nu îmbunătățit, unde era situat, plaiul, parcela. Așadar — o riguroasă evidență [5].

Deosebit de interesantă apare și experiența asocierii în comuna Perișoru, județul Brăila. La 30 septembrie 1910, cînd s-a înființat obștea

[3] *Ibidem*, p. 28—32.

[4] *Ibidem*, p. 47—57, 59—65.

[5] Vezi *Maglavitu-Dolj. Moșia și sătenii, Studiu economic și social* de Ștefan I. Goilav, administrator agronom al asociației de arendare „Maglavitu", Pitești, 1912, p. 8—19.

www.dacoromanica.ro

sătească „Alexandru I. Cuza" [6] pentru a lua în arendă moșia Eforiei spitalelor civile, s-au înscris 330 locuitori din cele trei cătune : Perișoru, Plopu Nou și Oprișănești ; cei din Berlescu (al patrulea cătun al comunei) s-au trecut în obștea „Tudor Vladimirescu" din comuna Filiu. Cu acest prilej s-au ivit o serie de dificultăți, deoarece, inițial, Eforia, proprietara moșiei, nu era dispusă să dea preferință obștii în acordarea contractului de arendă, iar petru a fi convinsă să respecte prevederile legii din 1909 a trebuit să intervină direct Casa centrală a băncilor populare și cooperativelor sătești.

Compararea sistemului de exploatare folosit de arendașul precedent cu cel adoptat de obște, precum și examinarea mijloacelor de lucru dovedesc spiritul întreprinzător și superioritatea obștii. Vechiul arendaș practica un asolament de trei ani ; 2/3 din suprafață le lucra în dijmă cu sătenii, cărora le da pămînt pentru cultura grîului și orzului, în schimbul muncii unor suprafețe de grîu și de orz din regia sa — așadar sistemul muncii *la tarla* ; arendașul își rezerva terenul de primă calitate (locuitorilor li se dădeau locurile cele mai slabe și cînd acestea nu erau suficiente erau trimiși să solicite pămînt pe moșia vecină) ; pentru treimea cultivată după sistemul „muncii la tarla", arendașul se servea și de rușfeturile ilegale impuse locuitorilor.

Odată intrați pe moșie ca arendași, sătenii constituiți în obște au trecut la o parcelare *„în table"* de cîte 25 hectare, spre a se putea repartiza pămînt tuturor, ținînd seama de puterea de muncă a fiecăruia, dar și de capitalul subscris. La început, s-a păstrat principiul asolamentului de trei ani — deoarece munca la tarla a dispărut, el n-a mai fost însă grevat de separarea pămîntului de bună calitate în vederea rezervării lui pentru culturile „în regie", ca pe timpul vechiului arendaș.

Obștea și-a procurat mașini agricole (semănători, cositoare, trioare) în raport cu întinderea moșiei și nevoile locuitorilor, mașini care s-au adăugat inventarului propriu al obștenilor — în felul acesta s-a creat posibilitatea unei exploatări raționale.

Chiar de la înființare, pentru a încuraja creșterea animalelor și pentru a îmbunătăți rasa acestora, obștea a procurat 8 armăsari de rasă Percheron, 7 tauri moldovenești, 30 berbeci și 458 oi merinos, mai mulți vieri York și Mangaliță, puși la dispoziție în comună fără nici o plată — noțiunile de creștere, îngrijire și de asistență veterinară s-au dat, de asemenea, de obște.

Rezultatele administrării prin obște, după patru ani de activitate, s-au concretizat în perfecționarea metodelor de cultură a pămîntului, în dublarea numărului animalelor, în educarea agricolă a țăranilor [7].

Ce însemna *de fapt* superioritatea asocierii țăranilor și necesitatea constituirii lor în obște de arendare reiese deosebit de clar și din următorul exemplu.

Moșia Scorțaru-Vechi sau Petreni (județul Brăila) — 319 ha teren inundabil și 146,40 ha Balta Ianca și zona ei — fostă a Mitropoliei, a

[6] Datele au fost culese de C. Filipescu în anul 1916, cu prilejul unei vaste anchete. Materialul documentar s-a folosit abia în monografia publicată în 1943 *(Obștea, satul și noul regim agrar)*.

[7] C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 60—65.

www.dacoromanica.ro

fost arendată de Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor lui Neagu I. Teodorescu, pe termen de zece ani (1903—1913), cu prețul de 2050 lui anual (1810 lei arenda, plus 240 lei accesorii); valoarea garanției — lei 1025 în numerar [8]. Nu numai că arendașul nu va respecta condițiile prevăzute în contract (a rămas în urmă cu plata cîștiurilor, fără nici o autorizație a spart două hectare din islaz pe care le-a transformat în teren de cultură, n-a întreținut stupi de albine) [9], dar el îi va exploata pe sătenii din Scorțaru-Vechi „într-un fel fără precedent de neomenos": sprijinit de autoritățile comunale, a reușit prin metode ilegale — amenințări, intrigi, înșelăciuni — să ia în arendă singurul teren ce se folosea ca islaz pentru vitele locuitorilor; cu forța a pus stăpînire pe loturile sătenilor cumpărate de la stat și și-a alcătuit astfel o adevărată moșie, cultivînd pe seama sa, în fiecare an, pînă la 500 pogoane de pămînt; cei care nu voiau a-i închiria locurile pe prețuri derizorii erau izgoniți cu vitele de pe pășune [10].

În urma acestor ilegalități, Ministerul Agriculturii a dispus rezilierea contractului și deposedarea imediată a arendașului (7 decembrie 1907) [11]. Moșia a fost arendată în 1908 și 1909 obștii „Furnica" din Scorțaru-Vechi (alcătuită din 140 „capi de familie"), dar numai pe cîte un an — lui Neagu Teodorescu i se aprobase, totuși, arendarea pe o perioadă de zece ani. Și în alte privințe obștea era dezavantajată în comparație cu vechiul arendaș. Acesta plătise 2050 lei anual (1810 lei arenda, plus 240 lei accesorii), iar obștea — 4000 lei (din care 3760 arendă, adică mai mult decît dublă). Cu toate acestea, obștea „Furnica" și-a achitat cîștiurile în mod regulat, uneori chiar anticipat [12]. Ea a reușit să dea sătenilor 1,5—2 pogoane islaz pentru fiecare vită și cu preț de 7 lei de vită mare, în timp ce în trecut, cînd arendaș era Neagu Teodorescu, se plătea 20—26 lei vita și se repartiza doar un sfert de pogon de islaz pentru fiecare vită [13]. În sfîrșit, prin decizia sa din 24 octombrie 1909, Ministerul Agriculturii a aprobat asociației țărănești „Furnica" arendarea moșiei „Scorțaru-Vechi" pentru o perioadă de zece ani (1910—1920) [14].

Deși a avut de înfruntat numeroase dificultăți, datorită lipsei de experiență, inerentă oricărui început, conflictelor între unii obșteni „de rea-credință" și conducere, disensiunilor dintre mandatari și administratorul agronom, totuși obștea „Viitorul de Aur" din comuna Vlăsinești-Sîrbi, județul Dorohoi, constituită la 19 martie 1905 pentru a lua în arendă moșia „Sîrbii" (3863,28 ha, din care 2844,68 pămînt arabil, restul — imașuri, fînețe, bălți și stuf), prprietate a Eforiei „Sf. Spiridon", a obținut rezultate din ce în ce mai bune pe durata celor trei perioade de contractare: 1907—1912; 1912—1917; 1917—1922.

---

[8] Vezi Contractul de arendare nr. 35 din 15 iunie 1902, în Arh. St. București, Min. Agr. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 470) — jud. Brăila, dosar 8/1902, f. 13, 34; v. și f. 73.

[9] Ibidem, f. 70, 71, 80—83, 85.

[10] Vezi Memoriul locuitorilor din comună către Ministerul Agriculturii (ibidem, f. 74, 92), adresa nr. 250/26 iunie 1907 a Băncii „Comoara" din Scorțaru-Vechi către același Minister (f. 75), raportul nr. 458/10 iulie 1907 al șefului Reg. IV silvică Buzău (f. 76) și raportul nr. 168/11 decembrie 1907 al inspectorului domenial C. Niculescu-Telega (f. 126—128).

[11] Ibidem, f. 90, 108.

[12] Ibidem, dosar 4/1909, f. 2.

[13] Ibidem.

[14] Ibidem, f. 9; vezi și contractul de arendare — f. 16, 57.

www.dacoromanica.ro

De unde la început obștenii erau refractari cultivării grîului, suprafața însămînțată cu această plantă s-a mărit, pînă la urmă, de mai bine de patru ori. Încă de pe cîmp, din lan, se selecționa grîul cel mai bun pentru sămînță, iar aceasta, înainte de a fi îngropată în pămînt, era triorată, sulfatată. Semănatul se făcea cu mașinile în rînduri, iar treieratul numai cu propriile garnituri de treier ale obștii. Pentru vînzarea în comun, grîul era curățat de fiecare obștean înainte de înmagazinare. La 30 aprilie 1916, de exemplu, obștea vînduse „în comun" 27,5 vagoane de grîu, 21 vagoane de orz și 16,5 vagoane de orzoaică; în magazie mai păstra încă 1,5 vagoane grîu „ca disponibil".

În obște se aplica un „asolament" de doi ani (orz, porumb) și unul de patru ani (porumb, orz, pîrloagă, grîu). Situația culturilor, la aceeași dată (30 aprilie 1916), era următoarea: grîu 620,36 hectare, orzoaică 755,46, ovăz 58,12, sfeclă de zahăr 75, porumb 835, pîrloagă 720 hectare; fînețea și pășunea se întindeau pe o suprafață de 800 hectare. Pentru „trebuințele neapărate de hrană imediată" a animalelor obștenilor s-a înființat o lucernieră de 19 ha, „bine și frumos înerbată". Cu un an înainte (așadar, 1915, an „prin excelență secetos") s-a putut aprecia valoarea lucernei ca hrană verde.

Unele rezultate s-au văzut și în creșterea vitelor — obștea și-a procurat 7 tauri reproducători. Oile „se iernau în asociație pe moșie", iar primăvara „erau scoase la păscut" numai în ziua „fixată de administrație" [15].

★

Așa cum s-a amintit în cîteva rînduri pe parcursul acestei lucrări, obștile de arendare își au adevărata origine în înseși realitățile și aspirațiile satului românesc. Dealtfel, ani de zile ele s-au întemeiat și s-au dezvoltat fără a apela la stat; atunci însă cînd țăranii au abordat exploatarea moșiilor mari, forțele proprii le-au fost insuficiente și s-au văzut siliți să solicite ajutorul acestuia. Experiența a numeroase obști sătești de arendare demonstrează că sprijinul și intervenția statului ar fi trebuit să se manifeste în favoarea intereselor țărănimii din obști, atît pentru a înlătura agresivitatea forțelor opuse din afară, cît și pentru a anihila rezistențele contrarii intereselor adevăratei țărănimi din însuși interiorul obștilor.

Un număr de peste 120 locuitori din comuna Bordeiu-Verde, județul Brăila, cei din obște, ca și cei care nu erau în obște, cereau (august 1912) Ministerului Agriculturii și Domeniilor desființarea acesteia și rezilierea contractului de arendare a moșiei. Motivele invocate se bazau pe o serie de argumente. Membrii Consiliului de administrație al obștii „I.C. Brătianu", constituită în toamna anului 1911, cînd a și luat în arendă moșia „Bordeiu-Verde" cu o suprafață de 7000 de hectare pămînt arabil, „nu lucrează în interesul asociației", „sînt de rea-credință" și „fără pricepere"; împreună cu notarul comunei, au acaparat cele mai bune locuri pentru ei și pentru rudele lor, multor săteni (40) nu le-au dat „nici cel puțin o palmă de pămînt de cultură"; „reprezentanții obștii" au făcut cheltuieli exagerate, pe care nu le pot justifica și care au ridicat foarte mult prețul ce trebuie să-l plătească obștenii pentru fiecare hectar (de la proprietar—

[15] Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 1/1913, f. 18, 27, 31, 52, 114, 158, 196, 199, 229—230, 250—251, 295, 307, 318.

www.dacoromanica.ro

Eforia Spitalelor Civile, București — pămîntul a fost luat cu 32,50 lei hectarul arendă pe fiecare an; la obște însă arenda revenea la 56 lei, așadar, locuitorii plăteau un plus de 23,50 lei pe an pentru fiecare hectar). În încheiere, solicitanții insistă ca odată desființată obștea, iar contractul de arendare reziliat, să li se dea moșia „în regie, la fiecare în parte"[16].

Înființată în cursul lunii martie 1911, pentru a lua în arendă moșia statului „Iezăreni", județul Iași, obștea urmărea nu îmbunătățirea situației „celor nevoiași" prin organizarea muncii într-o adevărată asociație, ci mai mult specularea pămîntului arendat. În satele de pe moșie existau 319 locuitori capi de familie, din care aproape 50% n-aveau pămînt, dar „obștea" s-a constituit numai din 29 membri, din care doar 8 n-aveau pămînt deloc, dar și din aceștia, unul era negustor, altul primar în comuna Uricani [17].

Deși existau condiții favorabile ca obștea din comuna Cremenari, județul Argeș, ce arendase moșia Cremenarii Flămînda cu vadul de trecere peste Olt (proprietate a statului, aparținuse „Schitului dintr-un lemn"), pe termen de șapte ani: 23 aprilie 1911 — 23 aprilie 1918 [18], să pornească imediat și în mod temeinic la lucru și să progreseze permanent, calamitățile naturale (inundarea zăvoaielor datorită revărsării apelor Oltului), precum și ilegalitățile mandatarilor (doi preoți și un învățător — acesta din urmă a dispărut luînd cu el și capitalul băncii) [19], au împiedicat-o însă și ea n-a mai fost în stare încă din anul 1914 să administreze nici pășunatul poienilor, nici exploatarea podului de peste Olt, pe care le-a subarendat la șapte locuitori (cu șapte contracte), fiecare din aceștia în tovărășie cu alții [20].

Cu sprijinul controlorului agronom P. Bădulescu și al judecătorului Ocolului rural Budești, s-a înființat, la 18 octombrie 1914, în comuna Luica (județul Ilfov), obștea de arendare „Avîntul săteanului" [21] (cu 209 membri), care va lua în arendă moșia Luica-Cotroceanca, proprietate a statului, pe timp de cinci ani (23 aprilie 1915 — 23 aprilie 1920), cu arenda anuală de lei 8000, la care se adăugau 566 lei impozite [22]. Pe lîngă pămînt arabil și imaș, moșia avea și 50 ha, teren necultivabil (din care 47,50 ha gîrla de pescuit, iar restul stuf) [23].

Dar, după nici doi ani de activitate, mandatarii obștei — Tudor Licsandru (în același timp președintele consiliului de administrație), Ilie Radu și Ilie Păun (totodată primar al comunei) — au fost înlocuiți de adunarea generală (3 aprilie 1916), deoarece „și-au atras ura obștenilor", care au hotărît să nu mai tolereze abuzurile și ilegalitățile săvîrșite de ei. Deși „cei mai cu dare de mînă din sat" („posedă cîte 20 de pogoane de pămînt, parte dintr-înșii și mai mult"), mandatarii s-au asigurat în primul rînd ei cu loturi, n-au voit „a ști de suferințele celor săraci" și au dat „la cei lipsiți" numai ce a mai rămas; alte abuzuri, în favoarea lor și

[16] Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 49 1912, f. 79, 85.
[17] Ibidem, Dir. proprietăți, Serv. arendări (inv. 637), dosar 1 1912 — jud. Iași, f. 5, 13, 23.
[18] Ibidem, Dir. Bunuri (inv. 470) — jud Argeș, dosar 2 1910, f. 1, 31, 93.
[19] Ibidem, f. 98—104, 116, 119, 133, 138.
[20] Ibidem, f. 178, 182.
[21] Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 3/1914, f. 10, 11.
[22] Ibidem, f. 6, 7, 15, 16, 33.
[23] Ibidem, f. 57.

www.dacoromanica.ro

a rudelor lor, au săvîrşit şi cu prilejul recoltării stufului şi al vînzării grîului [24]. Hotărîrea adunării generale a obştii de arendare, care a înlocuit pe mandatarii incorecţi, a fost confirmată de Casa centrală a băncilor populare şi a cooperativelor săteşti [25].

Într-un proces-verbal, încheiat la 9 iunie 1914 de controlorul agronom Gh. Peclovici privind situaţia obştii „Săbăoanii", înfiinţată în 1906 pentru exploatarea pe zece ani a moşiei Luţca-Cordun din judeţul Roman, proprietate a Epitropiei „Sf. Spiridon" din Iaşi, se subliniază în mod deosebit : „La această obşte [...] nu s-a introdus nici o îmbunătăţire, nu s-a aplicat nici un asolament, şi nici un alt progres pe tărîmul economic nu se observă"[26]. Aproape aceeaşi concluzie, mult mai gravă însă, reiese şi din raportul inspectorilor I.M. Dinculescu şi T. Ionescu-Paşcani : „rea administraţie", „nici o îmbunătăţire în tehnica agricolă", „nici un progres timp de cinci ani", „voinţă rău îndrumată a obştenilor", „înrădăcinarea credinţei că obştenii sînt stăpîni pe loturi şi pot face ce vor", „soldurile se întrebuinţează în operaţiuni streine de obşte", „prea mare nepăsare cu încasarea debitelor, o îngăduire fără rost deoarece obştenii produc recolte uşor comercializabile, cartofi, sfeclă"[27].

Aceste concluzii reflectau o tristă realitate. Dealtfel, la primăria comunei Săbăoani se va afişa citaţia 2983 din 7 octombrie 1915, de Corpul portăreilor din Roman, citaţie prin care epitropia proprietară („Sf. Spiridon" din Iaşi) intenta proces de rezilierea contractului de arendă cu data de 4 octombrie, pentru neplata arenzii pe anul în curs (1915), în valoare de 38 069,15 lei, plus dobînda din 1914 — lei 2260, 55, la care se adăuga şi dobînda anului 1915 — lei 1133,10, în total : 41 462.80 lei. Avertismente privind rezilierea contractelor pentru nerespectarea obligaţiilor fuseseră date şi înainte[28].

Nesocotirea legii băncilor populare, a statutelor obştii de arendare şi a dispoziţiilor Casei centrale se îmbina cu înăbuşirea oricărei încercări de a se da la lumină actele samavolnice ale administraţiei — unii obşteni au fost chiar excluşi pentru că s-au ridicat împotriva unor asemenea acte. Abuzurile şi ilegalităţile erau comise de Toma Spătaru — preşedinte, mandatar şi casier al obştii de arendare, în acelaşi timp conducătorul şi casierul contabil al băncii populare, directorul şcolii primare din comună, precum şi de D.M. Robu — mandatar al obştii de arendare, membru în administraţia băncii populare, „antreprenorul clădirilor de localuri de şcoală din judeţul Roman", primar al comunei, amîndoi acoperiţi de ceilalţi membri din consiliul de administraţie al obştii săteşti[29].

Într-o scrisoare trimisă la 2 septembrie 1915 de Epitropia ctitoricească a bisericii „Sfintu Gheorghe Nou din Craiova, către Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, sînt scoase la iveală ilegalităţile săvîrşite de mandatarii obştii Pieleşti, judeţul Dolj, înfiinţată în anul 1910. Aceşti mandatari „au bază de la obşte" — deşi legea nu prevede aceasta — au

[24] Ibidem, f. 46, 47, 50, 55, 58.
[25] Ibidem, f. 59, 62.
[26] Arh. St. Bucureşti, Centrocoop (inv. 689), dosar 2 1914, f. 32.
[27] Ibidem, f. 64.
[28] Ibidem, f. 102, 109, 121, 126, 184.
[29] Ibidem, f. 2, 9, 17–20, 23–25, 28–34, 47, 53–64, 75–87.

www.dacoromanica.ro

muncit pămînt fără să dea nici un ban. Cu ajutorul lor, notarul comunei și agentul fiscal au beneficiat de pogoane de pămînt în mod gratuit[30].

Neîndeplinirea obligațiilor contractuale se datora unor cauze multiple și se îmbina deseori cu încălcarea democrației cooperatiste. Obștea „Victoria" din comuna Independența, județul Covurlui, constituită la 21 martie 1909, a arendat moșia Vameș (1000 ha, din care 569 pămînt arabil și 413 imaș), proprietatea moștenitorilor colonel Teodor Șerbănescu, pe timp de zece ani (1909—1919)[31]. Deseori însă proprietarul moșiei, G.T. Șerbănescu, intervine la Casa centrală a Băncilor populare și a cooperativelor sătești pentru a lua măsuri să i se plătească, la termenele stabilite, cîștiurile datorate de obște[32]. Nu rareori consiliul de administrație se vede obligat a solicita sechestrarea recoltelor duse acasă de obșteni[33].

Datorită îndărătniciei locuitorilor în a-și plăti datoriile precum și neprevederii lor (chiar atunci cînd recoltele sînt bune, ele sînt vîndute toamna pe prețuri mici), membrii consiliului de administrație n-au evitat a face împrumuturi, unele din ele oneroase[34]. Această *îndărătnicie* în a-și plăti datoriile e justificată de unii membri ai obștei prin faptul că împrumuturile pe seama obștii sînt făcute fără aprobarea și chiar fără știrea adunării generale[35]; în general, situația gravă a obștii se datorește „relei cîrmuiri, nepricepерii conducătorilor și neregulilor săvîrșite de administratorul agronom, care a înlăturat pe toți oamenii vrednici"[36].

★

În afară de eforturile necesare pentru a anihila tendințe centrifuge și rezistențe contrarii adevăratelor interese ale țărănimii, ce se declanșau în interiorul asociației, obștea de arendare trebuia să facă față și forțelor potrivnice din afară, reprezentate nu rareori chiar de *instituții de binefacere*, deși aparent atitudinea acestora se rezuma doar la o simplă neîncredere în posibilitățile obștii — neîncrederea se concretiza în refuzul de a-i arenda moșia.

Din acest punct de vedere merită a fi subliniată comportarea *Eforiei spitalelor civile din București*, care „în tratativele cu obștile sătești" pretindea prețuri cu mult urcate peste arenda perioadei trecute, cînd moșiile erau date unor arendași particulari.

Moșia „Vatra Schitului Tîrgșorul— Strîmbeni" (576 ha teren cultivabil), din județul Prahova, de exemplu, a fost arendată pînă în anul 1913 (cînd a expirat contractul) unui particular, cu prețul de 17 872 lei, plus dările funciare. Obștea „Progresul" din comuna Tîrgșorul-Nou, constituită încă din anul 1911, s-a oferit să ia în arendă moșia oferind prețul de lei 24 000, plus toate dările. Eforia însă a cerut 39 000 lei, la care se adăugau dările, precum și 300 lei plata unui gardian — așadar,

---

[30] Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 43/1915, f. 55.
[31] Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 1/1915, f. 138.
[32] Ibidem, f. 13—14, 120, 151, 156, 157, 160, 161, 184, 187, 188.
[33] Ibidem, f. 3, 63, 78, 79.
[34] Ibidem, f. 1, 2.
[35] Ibidem, f. 108.
[36] Ibidem, f. 71—73, 78, 79, 108, 124, 144, 146.

www.dacoromanica.ro

mai mult decît o arendă dublă față de aceea încasată pînă atunci de la arendașul particular — și n-a voit să reducă nimic din prețul pretins obștii sătești hotărînd, pentru anul 1913, exploatarea în regie a moșiei. Drept consecință a acestei hotăriri, obștea sătească s-a dizolvat[37] (la 19 aprilie 1912).

Pentru anul 1914, Eforia Spitalelor civile a decis ca moșia „Vatra Schitului Tîrgșorul", precum și alte moșii (Sărasca — Matița, „Vatra Schitului Brebu" cu Podu Cheii și Piscul Leurzii și Slănic, golurile munților Cazacu, Pietricica și Valea Rea, din județul Prahova) să fie arendate unor persoane particulare. Prin adresele din 16 decembrie 1913, din 8 și 28 ianuarie, și din 26 februarie 1914, ea solicită Ministerului Agriculturii și Domeniilor să dispună „îndeplinirea formalităților prevăzute de articolul 22 din legea arendării moșiilor la obști țărănești", în urma cărora să fie autorizată a-și arenda arendașilor particulari moșiile amintite. De subliniat argumentele invocate : aceasta ar fi „singura cale pentru Eforie pentru realizarea venitului, față de imposibilitatea în care se găsește de a le arenda obștilor sau de a le căuta în regie"; împrejurarea actuală „forțează Eforia să ceară autorizarea prevăzută de lege pentru arendarea acestor moșii la particulari, spre a nu se vedea expusă a pierde venitul lor pe anul curent, ceea ce ar îngreuia sarcina ce are, arenziile moșiilor fiind principalul venit pe care se bazează pentru a face față întreținerii bolnavilor în spitalele sale" [38].

Consiliul superior al agriculturii (prin avizul semnat de P. Poni, Lt. col. Gîrleșteanu, I. Carabetescu, Dr. Const. Jornescu — în ședința din 1 martie 1914), „în temeiul celor prevăzute prin articolul 22 din legea din 1909, este de părere a nu se autoriza Eforia Spitalelor civile din București să arendeze moșia sa „Vatra Schitului Tîrgșor" din județul Prahova la alte persoane decît la asociații țărănești"[39].

„Marea exigență" a Eforiei Spitalelor civile în fixarea prețului de arendare cerut de la obștile sătești, preț mult superior celui din perioada precedentă și pe care obștile nu-l puteau plăti, s-a dovedit și cu alte prilejuri, cînd Eforia insista să i se autorizeze „arendarea la persoane particulare".

Moșia Sărasca—Matița—Delnița a fost arendată pînă în anul 1913 unui particular cu prețul de 3800 lei, plus 600 lei plata pădurarilor și lei 594,83 fonciera și alte dări, total lei 4924,83. Obștea „Frăția", constituită în comuna Păcureți în anul 1913, a oferit 5000 lei arendă, plus celelalte dări. Eforia a pretins însă 7000 lei, în afară de dările fiscale. Dar obștea n-a putut consimți la această urcare exagerată a prețului. Bineînțeles, Consiliul superior al agriculturii a fost de părere să i se respingă Eforiei autorizarea cerută pentru a arenda moșia unui particular [40].

Moșia Slănicul a fost arendată pînă în anul 1912 unui particular cu prețul de 6000 lei anual. Dar obștenilor din comună li s-a pretins de Eforie 11 000 lei anual, plus dările, plus 300 lei plata unui gardian [41].

---

[37] Arh. St. Buc., Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 4 1912, f. 188, 198-
[38] Ibidem, f. 168, 180.
[39] Ibidem, f. 188, 196.
[40] Ibidem, dosar 40/1912, f. 183—185, 197.
[41] Ibidem, f. 191, 192; vezi și dosar 43/1915, f. 28, 29.

www.dacoromanica.ro

O arendă mult superioară celei plătite de arendașul particular a fost fixată de Eforie și pentru moșia „Vatra Schitului Brebu", pe care urma s-o arendeze obștea din comuna cu același nume[42].

Deși într-o adresă din 4 martie 1915, trimisă Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Eforia Spitalelor civile din București susținea că în comuna Călărașii Vechi „nu se poate constitui nici o obște" și cerea autorizarea să arendeze la particulari moșia Călărași-Lichirești (județul Ialomița), totuși, la 21 aprilie, același an, cei 661 membri ai obștii „Unirea", „constituită în mod legal" în comuna Călărașii Vechi, arendaseră deja 4091 ha din amintita moșie[43].

Desigur, nu se poate face abstracție nici de tendința unor țărani organizați în obști de a oferi prețuri cît mai scăzute pe care Eforia să le accepte constrînsă de împrejurări : nu-și poate cultiva moșiile în regie, iar legea o oprește a arenda persoanelor particulare în condițiile cînd există posibilitatea arendării terenului unor asociații țărănești"[44].

Edificatoare în ceea ce privește încercările de a eluda legea din aprilie 1909 este și atitudinea Eforiei bisericii Kretzulescu din București, în legătură cu problema arendării moșiei „Plăvicenii", a cărei suprafață (peste 6000 ha) făcea parte din județele Romanați și Olt — pînă la urmă moșia va fi arendată nu obștilor sătești din comunele Grădinile (județul Romanați), Scărișoara și Beciu (județul Olt), ci unui particular[45].

Deseori clauzele cuprinse în „actele de fundațiune" (dispoziții testamentare, de exemplu) ale unor așezăminte sînt folosite pentru a împiedica arendarea moșiilor acestora către obștile sătești, deși suma oferită de obșteni este superioară celei oferite de persoanele particulare. Administrația Azilului Elena Otetelișanu a scos la licitație arendarea moșiei Sintești, județul Ilfov, proprietatea azilului. Locuitorii, constituiți în obște, au oferit 44 000 lei pe an, dar moșia a fost dată arendașului Moise Ioan, care nici nu luase parte la această licitație. Obștea s-a adresat justiției cerînd anularea contractului încheiat cu arendașul Moise Ioan. Tribunalul Ilfov, prin sentința sa din 3 decembrie 1912, a respins acțiunea intentată de obște obligînd-o în plus „a plăti pîrîților suma de 200 lei cheltuieli de judecată". Sentința a fost confirmată (20 martie 1913) și de Curtea de Apel din București[46].

Un alt exemplu semnificativ de încercare în a eluda prevederile legii din 10 aprilie 1909 îl constituie comportarea Epitropiei bisericii Donie din Focșani, care a respins oferta obștii din comuna Gulianca-R.Sărat privind arendarea moșiei Capoteasca[47].

Fără a respecta prevederile legii din 1909, care impune instituțiilor și așezămintelor să-și arendeze moșiile numai asociațiilor țărănești, iar

---

[42] Ibidem, dosar 49/1912, f. 190, 194, 195.

[43] Ibidem, f. 305, 307. În ceea ce privește atitudinea acestei Eforii, semnificativ este un tabel de moșiile din județele Ialomița, Argeș, Vîlcea, Vlașca, Romanați, Ilfov, Prahova, Brăila, R. Sărat, Buzău etc., pentru care ea a cerut autorizația de a le arenda la particulari (ibidem, dosar 14/1918, f. 29—30).

[44] Vezi, de exemplu, cazul obștii „Frăția" din comuna Sfințești, județul Teleorman (Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 43/1915, f. 15, 16, 23.

[45] Ibidem, Dir. Proprietății și exploatării moșiilor, Serviciul Arendări (inv. 637 — „Generale"), dosar 1/1917, f. 37, 57, 76, 96, 104, 105, 116, 118, 122.

[46] Ibidem, Dir. Bunuri (inv. 1163), dosar 49/1912, f. 122, 137—146.

[47] Ibidem, f. 253, 315.

www.dacoromanica.ro

atunci cînd n-ar izbuti prin bună învoială acest lucru, să le exploateze în regie, Epitropia bisericii Telești-Birnici, din comuna Somănești, județul Gorj, și-a arendat moșia prin licitație preotului Nicolae C. Mischie, fratele unuia din epitropi și, în același timp, membru al obștii „Cuza Vodă" existentă în comună, pe care, prin intrigile sale, a încercat s-o desființeze. Consiliul superior al agriculturii, prin avizul său din 26 noiembrie 1914, n-a aprobat însă arendarea prin licitație și a propus ca moșia să fie dată în arendă obștii țărănești[48].

★

Prin rezultatele obținute, obștile de arendare au lovit în primul rînd în interesele arendașilor — de aceea au și avut de înfruntat acțiunile acestora, deseori deosebit de violente.

În urma intrigilor arendașilor, învățători din județul Romanați sînt bătuți crunt pentru activitatea lor în favoarea obștilor sătești de arendare. Pentru aceeași activitate este asasinat învățătorul din comuna Orlească, județul Teleorman. Foștii arendași ai moșiei din comuna Vădăstrița, același județ, loviți în interesele lor prin formarea obștii, pun la cale și reușesc să asasineze, în seara zilei de 25 decembrie 1910, pe învățătorul Toma Roșca. Urmează un lung proces, care mobilizează toate forțele oculte spre a înlătura complicitatea arendașilor. Cu acest prilej, Spiru C. Haret a ținut partea învățătorului[49].

Acțiunile dușmănoase pleacă însă uneori chiar de la autorități oficiale, de la membrii guvernului chiar — atunci cînd conservatorii sînt la putere.

La simpla solicitare a unui misit, Cabinetul de instrucție de pe lîngă Tribunalul Brăila, cu ordinul 2006/1912, dă dispoziții să se ridice toate registrele obștii din comuna Scorțaru, județul Brăila. Urmează dificile cercetări care stinghereșc bunul mers al obștii, pun pe drumuri pe conducători și la cheltuieli inutile pe obșteni. Acolo unde luau în arendă moșii de la stat, județ și comună, obștile erau expuse să li se rezilieze contractul odată cu schimbarea guvernului. Obștii din Alexandria Teleorman, de exemplu, care avea contract de arendă cu primăria pe șapte ani, i se reziliază după trei, la schimbarea guvernului. Ministerul de Interne, cu ordinul nr. 20 237/1911, interzice obștilor de arendare să facă vreo operație duminica, socotindu-le contravenciente la legea repaosului duminical. La rîndul său, Ministerul de Finanțe le impune la fel de fel de taxe și timbre. Mai mult decît atît, secretarul general al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, prin acuzațiile pe care le formulează, atacă însăși instituția obștii de arendare. Într-un interviu dat ziarului „Epoca" la 9 iunie 1912, el precizează clar de ce s-a adoptat „sistemul arendării individuale la țărani", renunțîndu-se la „sistemul arendării moșiilor la obștile sătești": acestea „au început să fie *o pacoste pentru țărani*. În capul obștilor se pune un agronom și cîțiva mai răsăriți dintre săteni, învățătorul este nelipsit, și aceștia *speculează pe țărani*"[50] (sublinierea noastră — *Gh.C.*).

Aceste manifestări ostile reflectau tendința conservatorilor aflați la putere de a distruge obștile sătești de arendare. Într-adevăr, se știe —

[48] Ibidem, f. 287, 288, 313.
[49] Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, București, 1945, p. 269.
[50] *Ibidem*, p. 268—270.

www.dacoromanica.ro

iar noi deja am subliniat acest lucru — că prin articolul I al legii pentru arendarea moșiilor statului din aprilie 1909 s-a stabilit obligația statului de a-și exploata moșiile numai arendîndu-le asociațiilor țărănești „legalmente constituite" ori administrîndu-le în regie, iar prin articolul 14 din aceeași lege s-a prevăzut că atunci cînd statul nu-și va putea arenda moșiile obștilor sătești, le va administra în regie.

Printr-o decizie din 6 iulie 1911, Ion N. Lahovari, ministrul Agriculturii și Domeniilor în guvernul conservator de nuanță junimistă, condus de P.P. Carp mai întîi, apoi de T. Maiorescu, a hotărît ca moșiile statului a căror perioadă de arendare expira la 23 aprilie 1912 *să se caute în regie*. Același lucru l-a hotărît prin decizia din 9 martie 1912 pentru moșiile al căror contract expira la 23 aprilie 1913. Această preferință dată regiei va fi motivată prin faptul că în felul acesta se înlesnea vînzarea în loturi[51]: prin exploatarea anuală în loturi moșiile erau libere în fiecare an și Ministerul Agriculturii și Domeniilor putea oricînd dispune de ele. În baza deciziilor de mai sus, s-a urmat în același fel pentru toate moșiile a căror perioadă de arendare expira pînă în iunie 1916 — ca urmare, la această dată majoritatea moșiilor cu contractele expirate *se căutau în regie* și numai un număr mic s-au rearendat la obști[52].

Printr-o adresă din 2 aprilie 1916, Casa centrală a băncilor populare și a cooperativelor sătești intervine însă la Ministerul Agriculturii și Domeniilor „ca toate bunurile de sub administrația acestui Minister, fie de cump, fie de munte, fie de baltă, să se arendeze, acolo unde se pot înființa, exclusiv obștilor sătești"[53]. În urma acestei intervenții, Ministerul dă dispoziții privind respectarea prevederilor Legii pentru arendarea moșiilor statului la asociațiile țărănești[54]. La putere erau acum liberalii (Președintele Consiliului de miniștri — I.I.C. Brătianu, ministru al Agriculturii și Domeniilor — Al. Constantinescu).

★

În general se consideră ca apogeu al obștilor sătești anul 1916, anul intrării României în primul război mondial[55]. Și aceasta pentru că în acel moment exista cel mai mare număr de obști înregistrate, cu cei mai mulți obșteni, cu cea mai mare suprafață de pămînt arendată, pentru care se plătea cea mai mare arendă anuală ce se plătise vreodată"[56].

Amploarea (ca și geneza, dealtfel) mișcării obștilor sătești de arendare s-a datorat modului defectuos cum era repartizată proprietatea,

---

[51] Legea din 18 martie 1912, pentru trecerea în proprietatea statului a moșiilor stăpînite de persoane juridice cu caracter de utilitate publică, stabilea condițiile în care toate moșiile, afară de păduri și munți, ale județelor, comunelor, Casei școalelor, Casei bisericii intrau în proprietatea Statului, precum și condițiile în care aceste moșii urmau să se vîndă în loturi, (mici și mari) cultivatorilor de pămînt (v. textul legii în „M. Oficial" nr. 18 (31) din 18 martie 1912, p. 13168—13173).

[52] Vezi *Referatul* din 18 mai 1916 al Subdirecției exploatării moșiilor din Ministerul Agriculturii (Arh. St. București, Min. Agric. și Dom., Dir. Bunuri, inv. 473, Generale.Muntenia și Oltenia, dosar 3 1916, f. 5).

[53] Ibidem, f. 1.

[54] Ibidem, f. 1—4.

[55] C. Filipescu, *Obștea, satul și noul regim agrar*, p. 158.

[56] Vezi Gheorghe Cristea, *Amploarea mișcării cooperației agricole de producție . . .*, „Revista de istorie" nr. 9/1983, p. 876.

www.dacoromanica.ro

agrară, precum și ravagiilor sistemului arendășesc, caracterizat prin epuizarea forțelor productive ale pămîntului și adîncirea exploatării țărănimii. Țăranii erau atrași în aceste asociații nu atît de foloasele cultivării în comun, cît mai ales de posibilitatea de a obține pămîntul de muncă ce le lipsea.

Incontestabil, obștile se bazau pe factorul muncă, sub îndrumarea și conducerea agronomului (numit de Casa centrală, el avea o situație sigură și independentă față de asociație), se desfășura tocmai organizarea acestei munci ce devenea mai productivă, cu elemente ale cultivării în comun (tarlalizarea, de exemplu), metode agrotehnice înaintate (introducerea asolamentului, rotației culturilor, folosirea mașinilor agricole și uneltelor perfecționate).

În același timp, obștenii înșiși își dădeau seama de sporirea capacității lor de a organiza producția, creștea spiritul lor de solidaritate, încrederea în propriile forțe și in democratismul noului organism agricol. Dacă în adunările generale nu exista, inițial, o participare suficient de activă, treptat s-a născut o conștiință a obștenilor privind egalitatea votului și egala îndreptățire la conducere a tuturor asociaților, tot mai des înregistrîndu-se exercitarea dreptului de contestație a celor care constatau încălcarea normelor statutare. Votul egal și dreptul de a fi ales pentru fiecare însemnau o adevărată revoluție în tradiția satului românesc, constituind pentru acesta prima școală a democrației — egalitatea votului din domeniul cooperației corespundea sufragiului universal din viața politică.

Desigur, în mișcarea obștilor sătești de arendare a moșiilor au intervenit și interese înguste, de clasă — la început mai ales au existat obști unde mandatarii, eludînd statutul, au devenit ei înșiși arendași deghizați, uneori administrația s-a dovedit necinstită, iar alteori, din cauza pasiunilor subiective, neînțelegerilor dintre membri, obștile s-au dizolvat. Dar acestea au fost cazuri izolate, ce nu au atacat principiul obștii sătești, nici prestigiul și puterea sa de atracție față de țăranii care înțelegeau în mod instinctiv că această obște constituie mijlocul cel mai eficace pentru dizolvarea sistemului exploatării moșiilor (fie particulare, fie ale statului) prin arendași[57].

Intrarea României în război, în august 1916, a întrerupt ritmul ascendent al mișcării cooperației agricole de producție. Toate elementele active și capabile din obști — membri de rînd, conducători și specialiști, cei mai mulți aparținînd contingentelor tinere — au fost mobilizate. Suprafețele cultivate s-au restrîns foarte mult (în unele părți chiar cu totul) și din cauza lipsei vitelor de muncă rechiziționate, distrugerii semănăturilor fie de armatele aliate (române și ruse), fie de cele invadatoare care aveau fortificații pe terenurile obștilor. Ocuparea Olteniei și Munteniei de către trupele germane la cîteva luni numai după intrarea României în acțiune au redus aproape la zero activitatea obștilor care, în aceste

[57] G. Ionescu-Șișești, *Politica agrară cu privire specială la România*, București, (f.a.), p. 163—165, 175—178; A. G. Galan, *Patruzeci ani de experiențe cooperative în România 1893—1934*, București, 1935, (Extras din „Analele statistice și economice", octombrie-decembrie 1934), p. 57—58; Eugen Pavlescu, *Originile cooperației*, București, 1931, p. 304; Mircea V. Pienescu, *Cooperația*, p. 302—303; Gheorghe Cristea, *Idei asociaționiste în România. Forme de asociere ale țărănimii. Obștea sătească de arendare a pămîntului (1864—1907)*, în „Revista de istorie", nr. 2/1982, p. 247—248.

www.dacoromanica.ro

regiuni, erau cele mai puternice din țară — inamicul ocupant a impus el însuși cultivarea anumitor plante într-o proporție exagerată (grîu, de exemplu), nesocotind interesele vitale ale obștilor, la care s-au adăugat devastările organizate din avutul acestora. Toate acestea și-au pus amprenta nu numai asupra activității, dar și asupra viitorului obștilor sătești de arendare[58].

Evenimentele ulterioare primului război mondial (printre ele, la loc de frunte, înlăturarea *de fapt* a cooperației agricole de producție de la însăși baza reformei agrare — aceasta grevată, la rîndul ei, și de alte imperfecțiuni — , inerția față de agravarea consecințelor negative ale pulverizării micii proprietăți în condițiile dăinuirii marii proprietăți și ale concurenței agriculturii din marile țări capitaliste, (în special din Statele Unite ale Americii etc.) vor urgenta declinul obștii sătești de arendare.

Vasta și complexa experiență dobîndită de cooperația agricolă de producție, reprezentată de mișcarea obștilor sătești de arendare a moșiilor, mai ales în perioada 1907—1916, deși absolut necesară pentru reorganizarea agriculturii României pe noi baze, va rămîne, totuși, multă vreme, uitată în documentele de arhivă, atitea cîte s-au mai păstrat.

L'ÉVOLUTION DES COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES D'AFFIRMAGE ENTRE 1907 ET 1916

RÉSUMÉ

S'appuyant sur de nombreux faits et données, extraits pour la plupart de documents inédits des archives de l'Etat, l'auteur relève les résultats remarquables obtenus par les communautés villageoises d'affirmage des domaines, autant dans le domaine organisationnel-économique, que dans celui de l'éducation de la paysannerie dans l'esprit de l'association. Toute une série d'exemples viennent illustrer l'influence exercée par les communautés d'affermage sur les masses paysannes, leurs lacunes et erreurs, la lutte avec les forces contraires de l'extérieur et avec la résistance de celles de l'intérieur ; édificateurs à cet égard sont les exemples des communautés villageoises de Vlăsinești — Sîrbi (district de Dorohoi), Scorțaru-Vechi et Bordei — Verde (Brăila), Luica (Ilfov), Săbăoani (Roman), Independența (Covurlui), Călărașii Vechi (Ialomița) etc.

L'ampleur du mouvement des communautés villageoises d'affirmage, dont l'apogée atteignit au moment de l'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale, a été dû à la manière défectueuse de répartition de la propriété agraire ainsi qu'aux ravages du système d'affer-

[58] Vezi Arh. St. București, Centrocoop (inv. 689), dosar 1/1915, f. 173—175, 179—180, 198—199; dosar 4/1918, f. 15; Arh. St. București, Min. Agriculturii și Domeniilor, Dir. bunuri (inv. 473), dosar 18/1914 — jud. Vlașca, f. 36—39; ibidem, (inv. 470), dosar 1/1916 — jud. Argeș, f. 50—53; 61; ibidem, Dir. proprietăți, Serv. arendări (inv. 637), dosar 5/1916 — jud. Ilfov, f. 14, 18; ibidem, dosar 9/1916 — jud. Buzău, f. 6, Vezi și C. Filipescu, *op. cit.*, p. 174—175.

www.dacoromanica.ro

mage, caractérisé par l'épuisement des forces productives de la terre et l'intensification de l'exploitation de la paysannerie. Les membres de la communautés eux-mêmes se rendaient compte de l'accroissement de leur capacité d'organiser la production, leur esprit de solidarité ainsi que la confiance dans leurs propres forces et dans le caractère démocratique du nouvel organisme agricole augmentaient.

L'entrée de la Roumanie dans la première guerre mondiale, en août 1916, a interrompu le rythme ascendant du mouvement de la coopération agricole de production et les événements ultérieurs à cette guerre) dont surtout les imperfections de la réforme agraire) accéléreront le déclin de la communauté villageoise d'affermage.

www.dacoromanica.ro

LOCUL LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT ÎN ISTORIA ROMÂNILOR DIN SECOLUL AL XVIII-lea

DE

MATEI D. VLAD

În ultimul deceniu şi jumătate s-au elaborat mai multe studii şi cercetări cu caracter monografic privind perioada domniilor fanariote şi ele reprezintă contribuţii de certă valoare ştiinţifică la elucidarea unor aspecte de ordin economic, social, cultural şi într-o oarecare măsură, şi de ordin politic. Investigaţiile respective s-au întreprins, aşa cum era firesc, pornind de la criterii metodologice deosebite, în funcţie de problema luată în studiu (*economică*, *socială*, *demografică*, *culturală* etc.). Pe lîngă rezultatele valoroase de care am vorbit mai sus, s-a ajuns cîteodată la aprecieri şi concluzii diferite, uneori chiar contradictorii, nu numai în ceea ce priveşte caracterizarea în ansamblu a domniilor fanariote, dar şi în cazul unor probleme care au făcut obiectul unor cercetări speciale şi cît de cît similare sau tangente ca tematică.

Nu mi-am propus în rîndurile de faţă să trec în revistă aprecierile şi concluziile mai vechi sau mai noi care s-au emis în legătură cu aşa-numita „epocă fanariotă" (1711—1821). Ar fi o încercare prea cutezătoare şi greu de realizat într-un studiu restrîns ca spaţiu şi care are drept scop principal de a fixa cîteva coordonate menite să contureze ceva mai clar, decît s-a făcut pînă acum, figura lui Constantin Mavrocordat în răstimpul celor 10 (zece) domnii ale sale în Ţara Românească şi Moldova (1730—1769). Trebuie să subliniem însă că în *consideraţiile* de faţă ne vom îndrepta atenţia, în chip primordial, asupra *rolului* pe care principele „luminat" l-a avut sau nu în domeniul stimulării culturii (învăţămîntului) şi mai ales în cadrul luptei pe care poporul român o ducea în secolul al XVIII-lea pentru progres, independenţă şi realizarea unităţii sale statale.

Abordarea acestor probleme o considerăm nu numai necesară dar, într-un fel importantă şi plină de semnificaţii, înscriindu-se pe linia unor cerinţe majore ale cercetării istorice actuale. Avem în vedere faptul că aspectele asupra cărora vrem să stăruim aici, au intrat mai puţin în preocupările istoriografiei noastre, în raport, să spunem, cu cele privitoare la cunoscutele reforme fiscale, sociale, administrative şi juridice înfăptuite ori preconizate de Constantin Mavrocordat. Cu tot caracterul

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 241—258, 1984.

www.dacoromanica.ro

lor limitat, aceste reforme au contribuit însă la ameliorarea situaţiei existente în Principatele Române de la sud şi est de Carpaţi.

Aplicarea acestor măsuri legislative, unele dintre ele cu rezultate puţin satisfăcătoare pentru marea masă a ţăranilor contribuabili, au situat totuşi pe Constantin Mavrocordat în fruntea principilor reformatori din secolul al XVIII-lea. El se înscrie în istoria acestui veac ca un promotor de seamă al procesului de modernizare a vieţii şi a instituţiilor statale româneşti, deşi multe dintre măsurile preconizate aveau să cadă cu timpul, în desuetudine.

Deşi reformele sociale înfăptuite de Constantin Mavrocordat, în 1746 şi 1749, n-au fost în stare să ducă la rezultatele scontate de ocîrmuire, nu trebuie totuşi să uităm ideile care l-au animat pe domnitor atunci cînd a luat hotărîrea să treacă la abolirea servituţii persoanale a ţăranilor din Ţara Românească şi Moldova. Biograful său principal, Petru Depasta, susţine că domnitorul Mavrocordat dîndu-şi seama că „*cea mai mare parte din ţărani trăiau în grea robie şi erau lipsiţi de libertatea naturală de la început, vodă şi în această privire reclamînd dreptatea puse preţuri de răscumpărare, şi se făcu mult costisitoarea eliberare a neamului din robia cea arbitrară*"[1] (s.n.).

Pornind de la criteriile şi consideraţiile înfăţişate mai sus, activitatea reformatoare a lui Constantin Mavrocordat trebuie deci evaluată pe toată întinderea ei (1730—1769) şi numai în raport cu ceea ce a rămas pozitiv ori negativ de pe urma guvernării sale în cele două ţări române. Am comite însă o gravă eroare ştiinţifică dacă în aprecierile pe care le facem n-am ţine seamă de toţi factorii interni şi externi care au dominat din punct de vedere economic, social, politic şi cultural întreaga „epocă fanariotă". Un alt criteriu fundamental ce trebuie luat în considerare atunci cînd încercăm să determinăm cît mai corect rezultatele politicii de reforme a lui Constantin Mavrocordat, trebuie să fie analiza comparativă a tuturor actelor şi iniţiativelor sale în raport cu ceea ce au înfăptuit sau nu alţi domnitori fanarioţi care l-au precedat şi succedat în scaunul de la Iaşi şi Bucureşti. Aceste elemente le-a avut, probabil, în vedere şi N. Iorga cînd a spus că atunci „*cînd s-au deprins fanarioţii cu ţara, nu au fost nici mai buni, nici mai răi decît alţii; deseori se întîmpla să fie chiar mai buni*"[2] (s.n.). La rîndul său, A.D. Xenopol ajungea la constatarea că „vom întîlni chiar printre fanarioţi individualităţi însemnate şi încercări de reforme, pe care nu le înfăţişează domniile naţionale"[3]. O astfel de „individualitate" a fost, desigur, Constantin Mavrocordat care, în decursul celor peste 21 de ani de domnie, a avut nu numai răgazul dar şi posibilitatea să cunoască destul de bine viaţa şi realităţile societăţii româneşti din a doua treime a secolului al XVIII-lea.

---

[1] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. 318.

[2] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1977, p. 147.

[3] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, Iaşi, 1896, p. 4; Cf. idem, *Epoca fanarioţilor (1711—1821)*, Iaşi, 1892, p. 2.

www.dacoromanica.ro

După ştirile furnizate de izvoarele contemporane, Constantin Mavrocordat s-ar fi născut la Constantinopol, la 27 februarie 1711 [4]. Naşterea a avut loc cu aproapé şapte luni înainte ca tatăl său, Nicolae, să obţină firman de la Poarta otomană (26 septembrie 1711) prin care revenea pentru a doua oară în scaunul domnesc de la Iaşi, deschizînd astfel „epoca fanariotă" în ţările române.

Cronicarul Petru Depasta scrie că mama viitorului domn, Pulheria, era o femeie distinsă şi *„împodobită mai ales cu frumuseţea onestităţei"*. Despre tatăl său, acelaşi biograf afirmă că era vestit „pentru ocupaţiunile literare şi serioasă iubire de studii" şi nu uită să adauge că *„domnise peste fiecare provincie a Daciei"*[5] (s.n.).

Fiind „crescut din cea mai fragedă tinereţe în Ţara Românească" [6], la curtea domnească din Bucureşti, în ambianţa culturală şi de studiu dată de lumea cărţilor aflate în biblioteca de faimă europeană a tatălui său, înzestrat cu însuşiri intelectuale deosebite, tînărul Constantin a reuşit să ajungă repede — după mărturia unui călător — un principe *„foarte erudit, petrecîndu-şi toate orele libere din zi şi o mare parte din noapte în lectură continuă"*[7] (s.n.). Markos Antonios Katsaitis afirmă că Mavrocordat „era neobosit în sîrguinţa lui de a învăţa, punînd să i se citească cărţi timp de şase şi opt ore continue, atribuţie care era încredinţată cel mai des domnului Depasta" [8]. Ion Neculce mărturiseşte şi el că lui vodă „îi era dragă învăţătura, corăspundeţii din toati ţările străine să aibă, prè silitor spre veşti, ca să ştii ce să faci printr-alte ţări"[9]. Un rol hotăritor în instruirea tînărului *beizadea* l-a avut, desigur, tatăl său Nicolae Mavrocordat. Acesta l-a crescut cu aleasă grijă, urmărindu-i îndeapropae pregătirea nu numai din punct de vedere cultural, dar şi al conducerii statului. Căuta să-l deprindă — spune Petru Depasta — „cu osteneala" în „studierea ştiinţelor" şi să-l introducă tot mai mult „în învăţătura enciclopedică". În aceeaşi măsură era interesat să-l iniţieze în „ocupaţiunile politice", deoarece nădăjduia să-l lase „succesor la putere şi demnitate", fiind, dealtfel, convins că fiul său este predestinat să ajungă „diriguitor statului şi popoarelor"[10], previziune ce s-a adeverit parţial şi a devenit realitate îndată după moartea tatălui său.

Deşi se afla în pragul adolescenţei — în vîrstă de numai 19 ani — , Constantin Mavrocordat şi-a inaugurat prima lui domnie (în septembrie 1730) în Ţara Românească, fiind *„ales în unanimitate — domn Valahiei*

---

[4] Emile Legrand, *Généalogie des Maurocordato de Constantinople*, Paris, 1900, p. 16; cf. Constantin Dapontés, *Ephémérides daces au chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, cd. Emile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. XIX; după N. Iorga *(Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 378) Constantin Mavrocordat s-ar fi născut la 21 februarie 1711 „la trei ceasuri şi jumătate din noapte".

[5] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 302.

[6] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 359.

[7] Markos Antonios Katsaitis, *Călătorie de la Constantinopol la Iaşi şi de la Iaşi la Bucureşi în anul 1742*, ed. Elena Moisuc şi Dumitru Limonq, în vol. *Saeculum*, Edit. Junimea, Iaşi, 1971, p. 71, col. I-a.

[8] *Ibidem*, p. 83, col. I-a.

[9] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., 1955, p. 356.

[10] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 303.

www.dacoromanica.ro

(*Daciei*)"[11] (s.n.). Ambasadorul Franței la Constantinopol, Villeneuve, i-a trimis lui Constantin Mavrocordat o scrisoare de simpatie, afirmînd, între altele, că „*Poarta a făcut dreptate*" [12] numindu-l succesorul tatălui său în scaunul domnesc de la București. Ultima domnie (*a zecea*) și-a petrecut-o în scaunul Moldovei (1769 iunie 18 — decembrie 4), după mai mult de 21 de ani de guvernare alternativă în cele două Principate Române.

Pe lîngă dificultățile interne și externe, cauzate de boieri ori rivalii săi în lupta pentru scaun, la care se adaugă cele provenite din partea Porții Otomane, subliniem faptul că a treia domnie munteană a lui Constantin Mavrocordat, precum și ultima din Moldova au fost tulburate de izbucnirea a două războaie, cel ruso-austro-turc din 1735—1739 și cel ruso-turc din 1768—1774. Rezultatele finale ale celui de al doilea conflict, i-au rămas necunoscute lui Constantin Mavrocordat. Desfășurarea operațiunilor pe cîmpul de luptă a făcut ca, în urma unei confruntări militare dintre o unitate rusă și una otomană, ce a avut loc la Galați, în noiembrie 1769, domnitorul să fie luat prizonier de „*corpul volintirilor rusești*"[13] (s.n.). Cronicarul Ioan Canta afirmă că „dîndu volintirii preste dînsul l-au prinsu (5 noiemvrie), și aducîndu-l cu toată cinstea lui la Iași, s-au bolnăvitu, și peste cîteva zile de moarte firească au muritu (4 dechemvrie 1769)"[14]. Sfîrșitul domnitorului a fost grăbit, se pare, și „de o rană ce căpătase la Galați"[15]. A încetat din viață la vîrsta de 58 de ani, fiind înmormîntat „cu toată pompa cuvenită unui stăpînitor de țară"[16], fapt confirmat de cronicarul Enache Kogălniceanu care scrie că „*l-au îngropatu cu mare cinste boierii în Iași, ca pe un domn*"[17] (s.n.)

Influențat de ideile filosofice ale timpului, ale lui Voltaire și a altor enciclopediști, el însuși principe „luminat" și filantrop, Constantin Mavrocordat, cunoscător adînc al realităților românești, și-a dat seama de necesitatea reînnoirii multor instituții feudale, îndeosebi a celor care vizau sectoarele fundamentale ale statului. Aceste instituții deveniseră anacronice și nu mai erau apte să țină pasul cu exigențele impuse de transformările obiective ce aveau loc în structura economică și socială a Principatelor Române de la mijlocul secolului al XVIII-lea. De aceea, așa cum just a remarcat A.D. Xenopol, planul de reforme al lui Constantin Mavrocordat, „*oricît ar fi fost de greșit, tot era mai drept și mai echitabil decît starea îngrozitoare în care înnota societatea timpului*"[18] (s.n.). Prin refor-

---

[11] *Ibidem*, p. 304.

[12] Ion C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France* (1728—1810), București, 1915, p. 5.

[13] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenești și a Moldovei*, trad. de George Sion, tom. III, București, 1859, p. 119.

[14] Spătarul Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, tom. III, București, 1874, p. 193; cf. și Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Edit. „Junimea", Iași, 1975, p. 73.

[15] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 119.

[16] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, București, 1942, p. 275.

[17] Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întîia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. II-a, vol. III, București, 1874, p. 264.

[18] A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 118.

www.dacoromanica.ro

mele întreprinse, Constantin Mavrocordat „*făcu ca țara să ia o transformare mai frumoasă*"[19] (s.n.) notează același Petru Depasta. Nu trebuie să uităm că aplicarea acestor reforme a avut loc într-o vreme — după cum se arată în Programul partidului — cînd „*dominația străină a dus, totodată, la prelungirea în timp a orînduirii feudale, la întîrzierea procesului dezvoltării societății românești*"[20] (s.n.) sau, cum observa un vechi cercetător al perioadei fanariote, cînd „*afacerile de interes național se dezbăteau și se hotărau fără noi*"[21] (s.n.). În această privință, este un merit deosebit al istoriografiei noastre de a fi arătat că neajunsurile de care au suferit țările române în răstimpul cuprins între 1711—1821 nu s-au datorat *întotdeauna* incompetenței sau caracterului oamenilor, ci „datorită mai mult sistemului"[22].

Apreciați din acest punct de vedere, întîlnim cîțiva domnitori fanarioți, este adevărat, puțini la număr, care au fost, așa cum s-a spus, mai mult actorii unor roluri ingrate, decît autorii relelor abătute asupra Principatelor Române. „Chiar dacă toți domnii fanarioți ar fi fost însuflețiți cu nobile gînduri — scrie A.D. Xenopol — , însă sistemul în care erau prinși îi silea să apuce pe căi reprobate poate de intima lor natură. Sistemul era mai rău decît persoanele, și dacă turcii nu ar fi strîns de gît pe domni, mai mulți din ei nu ar fi gîtuit pe popor"[23]. Această constatare are o valoare cu totul deosebită atunci cînd punem în cumpănă întregul efort reformator al lui Constantin Mavrocordat. În nici un caz el nu a fost *întotdeauna* vinovat direct de situația și de scara pe care cele două țări române au trebuit să le împărtășească în anumite împrejurări, atît pe plan intern cît și în cadrul raporturilor lor cu Poarta Otomană sau cu alte state europene. Călătorul francez, Jean Claude Flachat, oprindu-se în anul 1740 la curtea domnească din București, ni-l descrie pe Constantin Mavrocordat ca pe un „*domn al unui popor numeros, considerîndu-se îndatorat să-i fie părinte și să lucreze solid la fericirea lui*" („Souverain d'un peuple nombreux, il se croyait obligé d'en être le père, et de travailler solidement à son bonheur")[24]. Ca dovadă că domnitorul Constantin Mavrocordat este chiar „mai presus de laudele ce i se pot aduce", Flachat adaugă : „ar fi fost în stare să formeze și să execute proiectul care a fost așa de glorios pentru țarul Petru, dacă politica i-ar fi îngăduit să lipsească dintr-o țară unde e tributarul sultanului" („il eût été capable de former et d'exécuter le projet qui a été si glorieux au czar Pierre, si la politique lui eût permis de s'absenter d'un pays ou il est tributaire du Grand-Soigneur")[25].

---

[19] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 315.

[20] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 29—30.

[21] C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Chronicul său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române", Seria II, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 12.

[22] A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași 1892, p. 2.

[23] A. D. Xenopol, *op. cit. mai sus*, p. 523; cf. idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iași, 1896, p. 86.

[24] Constantin Dapontès, *Ephémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, ed. Emile Legrand, tome deuxième, Paris, 1881, p. LXIII; vezi și N. Iorga, *Știri nouă despre biblioteca Mavrocordaților și despre viața muntenească în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, București, 1926, p. 19.

[25] Constantin Dapontès, *op. cit.*, p. LXV; cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 20.

www.dacoromanica.ro

Pe linia ideilor înfăţişate mai sus, considerăm justă constatarea lui A.D. Xenopol cînd sublinia faptul că principele Constantin Mavrocordat a fost „ca şi tatăl său, *o excepţie* (s.n.) în lungul şir de domnitori netrebnici ai ţărilor române, ce se întîlnesc pe tronurile lor atît înainte cît şi în decursul epocii fanariote"[26]. Biograful Petru Depasta notează că domnitorul prefera „*mai mult de toate dreptatea cea mai curată ... şi imparţialitatea*"[27] (s.n.). Ştirile cuprinse în principalele izvoare externe concordă, de altfel, cu ceea ce au consemnat şi cronicarii noştri. Aşa, de pildă, Enache Kogălniceanu, care, în general, combate politica reformatoare a principelui, se înţelege, prin prisma intereselor sale de clasă, scrie cu oarecare aversiune că în timpul lui Constantin Mavrocordat „*uşile divanului erau deschise şi multă vorbă cu prostimea avea, cît atîta le dăduse obraz, cît nu putea nimeni din boieri ca să zică măcar cît de puţin lucru vreunui ţăran, că îndată striga la vodă, şi pentru un lucru de nimica a unui ţăran cît de prost, făcea pe un boier mare mascara şi-l închidea*"[28]. (s.n.).

Indiferent de faptul că Enache Kogălniceanu aprobă sau nu planul de reforme al lui Constantin Mavrocordat, din portretul pe care i-l face acestui „*domn cu suflet nobil*"[29] (s.n.), cum l-a caracterizat N. Iorga, se încheagă totuşi, peste voinţa cronicarului, figura de principe „luminat" a lui Mavrocordat, hotărît să contribuie la înlăturarea abuzurilor şi la ameliorarea situaţiei celor de jos[30]. În acest sens, Ion Neculce, care l-a cunoscut bine pe domnitor cu prilejul primelor sale guvernări în Moldova, afirmă că „*la divanuri ... să ispité să să pui şi împotriva boierilor, unde socoté că giudecă strîmbu boierii*"[31] (s.n.). Spătarul Ioan Canta remarcă şi el că Mavrocordat îi obişnuise în aşa fel pe oameni, încît aceştia dacă socoteau judecata boierilor nedreaptă „*veneau la divan cu mărturia boierilor, şi însuşi el cerceta mărturia ; şi după cum socotia aşa şi hotăra*"[32] (s.n.). Concludentă în această privinţă este reacţia domnitorului faţă de abuzurile comise de marele său vistier Teodor Paladi. Autorul anonim al *Cronicii Ghiculeştilor* a reţinut acest episod şi arată că voievodul Constantin Mavrocordat cînd a aflat că prin satele dregătorului respectiv au fost găsiţi oameni fără „peceţi", „l-a certat mult cu ocări şi cu ameninţări grozave, încît mulţi au socotit că puţin timp va mai rămîne la vistierie"[33]. Pare, aşadar, îndreptăţită aprecierea lui A.D. Xenopol cînd scria că primii doi Mavrocordaţi au căutat „*să-şi întemeieze puterea pe poporul de jos în loc de acel nesigur şi şovăitor al boierilor*"[34] . Un exemplu îl constituie — spune Xenopol — Constantin Mavrocordat „*prin plănuitele sale reforme în favoarea ţăranilor*"[35] (s.n.). Intr-adevăr, cum just s-a remarcat, „*aboli-*

[26] A. D. Xenopol, *Epoca fanarioţilor (1711—1821)*, Iaşi, 1892, p. 119; idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, Iaşi, 1896, p. 92.

[27] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. 317.

[28] Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 203.

[29] N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, ed. Valeriu Râpeanu şi Sanda Râpeanu, Edit. militară, Bucureşti, 1976, p. 150.

[30] G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 227.

[31] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 352.

[32] Spătarul Ion Canta, *op. cit.*, p. 183.

[33] *Cronica Ghiculeştilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, ed. Nestor Camariano şi Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 565 şi 567.

[34] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. X, Iaşi, 1896, p. 94—95.

[35] *Ibidem*, p. 95.

www.dacoromanica.ro

rea şerbiei în Ţara Românească la 1746 şi în Moldova la 1749 de către Constantin Mavrocordat a fost o premieră de valoare pentru Europa Centrală, răsăriteană şi de sud-est, premieră al cărei răsunet putea fi mai mare dacă n-ar fi intervenit poate grija domnitorului că acţiunea, foarte modernă, putea să irite prea mult pe feudalii absoluţi de la Stambul"[36] (s.n.). Aceste reforme s-au integrat însă în mod firesc şi logic în ansamblul transformărilor economice şi sociale ce aveau loc în secolul al XVIII-lea în tot continentul european, proces care nu putea rămîne fără ecouri în ţările locuite de români.

★

Pe plan *cultural*, Constantin Mavrocordat se înscrie în rîndul acelor domnitori de *excepţie*, cum remarca A.D. Xenopol, care au contribuit la orientarea spiritului românilor spre civilizaţia Europei occidentale [37]. El a avut, totodată, un rol important „în cultivarea învăţăturii umaniste" făcînd „să apară în Geţia imaginea ... iscusinţei antice"[38]. În răstimpul celor zece domnii ale sale, limba română n-a încetat nici un moment de a sluji drept organ de rostire în biserică, în administraţie, în justiţie şi chiar ca mijloc de exprimare a celor mai alese şi înalte gînduri ale poporului nostru. Constantin Mavrocordat se numără printre puţinii domnitori fanarioţi care a înfiinţat şi susţinut tipografii şi a obligat clerul analfabet să înveţe carte românească. În prefaţa *Evangheliei* tipărită la Rîmnic în anul 1746, episcopul Climent aduce elogii meritate lui Constantin Mavrocordat pentru că a depus multă „*sîrguială şi nevoinţă ... ca să crească şi să se lăţească cuvîntul sfintei scripturi nu numai în ţara Măriei Tale, ci în toate ţările şi ţinuturile ce vorbesc în limba românească, poruncind a să scrie şi a să tipări multe feluri de cărţi spre folosul a tot sufletul creştinesc*"[39] (s.n.). Dealtfel, în timpul guvernării sale alternative, circulaţia cărţilor şi manuscriselor dintr-o ţară românească în alta este un fenomen obişnuit şi frecvent. Este şi acesta — cum s-a afirmat — „un alt argument că românii căutau fără deosebire, din cele mai vechi timpuri, hrană sufletească pe tot teritoriul locuit de români, înainte de unirea politică"[40]. Astfel, într-o însemnare din luna mai 1733 se face menţiunea despre *Codicele Voroneţian* ce „a fost scris pe rumânie ... în zilele lui Constantin voievod, vlet 7241 [1733]"[41]. Pe un alt manuscris întîlnim precizarea că un fragment de teologie polemică „s-au tălmăcit din limba leşească pre limba rumânească ... în zilele măriei sale preaînălţatului domn Ioan Costandin Nicolae voievod ... la anul 1742"[42]. Concludentă

[36] Iosif Constantin Drăgan, *Idealuri şi destine. Eseu asupra evoluţiei conştiinţei europene*, Edit. „Cartea Românească", Bucureşti, 1977, p. 201; cf. şi Florin Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova şi Ţara Românească*, în „Studii şi articole de istorie", vol. XX, Bucureşt, 1972, p. 34.

[37] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, Iaşi, 1896, p. 36—38.

[38] Const. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. 319.

[39] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716—1808), Bucureşti, 1910, p. 89—90.

[40] Dr. Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocşi ctitori de limbă şi cultură românească*, Bucureşti, 1977, p. 41.

[41] Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 114.

[42] *Ibidem*, p. 31.

www.dacoromanica.ro

în această privinţă este şi relatarea lui Enache Kogălniceanu din care aflăm că domnitorul Constantin Mavrocordat, aflat la a doua sa guvernare în Moldova (1741 septembrie — 1743 iulie 20), *„poruncit-au de au adus şi cărţi pe înţeles din Ţara Românească, căci în Moldova nu se afla Evanghelii, Apostoli şi Liturghii"*, hotărînd ca *„acele cărţi să le citească pe înţeles pe la biserici"* [43] (s.n.), adică cărţi de cult în limba română. Este ceea ce remarca P.S. Aurelianu, cu peste un secol în urmă, şi anume că „principele Constantin Mavrocordat introduse limba română în biserică" [44]. Prin unitatea limbii din cărţile bisericeşti, s-a răspîndit — aşa cum s-a spus — „aceeaşi vorbire între toţi românii şi s-a contribuit mult la conservarea unităţii neamului nostru" [45]. Este semnificativ faptul că braşoveanul Dimitrie Eustatievici, dascăl la şcoala românească din Şcheii Braşovului, alcătuieşte în anul 1757 *Gramatica românească*, prima gramatică a limbii române, la *solicitarea* lui Constantin Mavrocordat, aflat atunci la a cincea sa domnie munteană (1756 februarie 8 — 1758 august)[46]. Într-o însemnare existentă pe un manuscris, ce poartă data de 1 septembrie 1757, un anonim a ţinut să noteze că *„Gramatica românească afierothisită* [dedicată] *preablagocestivului, prealuminatului şi preaînălţatului domn şi oblăduitor a toată Ungrovlahia, domnului, Io Costandin Nicolae voevod acum întîi izvodită prin Dimitrie Eustathiev Braşoveanul"*[47].

Markos Antonios Katsaitis, cu prilejul menţionatei călătorii făcute la Iaşi în anul 1742, afirmă că domnitorul era un adept convins al cultivării oricărei limbi materne. La întîlnirea avută cu vodă, povesteşte Katsaitis, vorbindu-i în limba italiană, Mavrocordat *„m-a întrerupt, spunîndu-mi : de ce fiind grec, nu mă folosesc de limba maternă"*[48] (s.n.). De la aceleaşi convingeri pornea, desigur, domnitorul atunci cînd dădea porunci straşnice unor slujbaşi ai săi, atrăgîndu-le atenţia ca în corespondenţa cu el să folosească numai limba română. Este cunoscut reproşul tăios pe care-l face Constantin Mavrocordat unui funcţionar moldovean care se „învrednicise" să-i scrie în greceşte : *„Carte ce mi-ai trimis am loat şi cele scrisă am vădzut; dar pentru ce ne scrii greceşti? Au aştepţi să-ţi dăm noi logofăt să scrie româneaşte? Să-ţi cauţi logofeţăl, să ne scrii rumâneaşti ! Să nu ne mai scrii greceşte !"*[49] (s.n.) Aceasta arată nu numai preocuparea domnitorului pentru folosirea limbii române în administraţie, justiţie şi biserică[50], ci şi faptul că el însuşi era un bun cunoscător al limbii ţării, după cum la fel de bine ştia şi tatăl său Nicolae Mavrocordat. Avea mare dreptate N. Iorga să afirme că „este o legendă ridiculă",

[43] Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 203; cf. şi *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 533.

[44] P. S. Aurelianu, *Schiţe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române", seria II-a, Tom. III, Secţiunea II-a, Memorii, Bucureşti, 1882, p. 91; cf. şi *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 525.

[45] C. Erbiceanu, *Priviri istorice şi literare asupra epocei fanariote*, Bucureşti, 1901, p. 108.

[46] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Vălenii de Munte, 1900, p. 141.

[47] Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 146.

[48] Markos Antonios Katsaitis, *op. cit.*, p. 70, col. I-a.

[49] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, Bucureşti, p. 290; idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, vol. II, Bucureşti, 1928, p. 92.

[50] Cf. *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, Bucureşti, 1964, p. 525.

www.dacoromanica.ro

atunci cînd combătea pe acei istorici care susţineau că „fanarioţii nu ştiau limba românească" [51]. Despre Constantin Mavrocordat, călătorul grec Katsaitis spune că, pe lîngă limbile : greacă, turcă, latină, italiană şi franceză, el vorbea bine „*moldoveana şi valaha, acestea din urmă fiind de fapt, una şi aceeaşi limbă*"[52] (s.n.). Dealtfel, renumita *Condică* de hotărîri a lui Constantin Mavrocordat, este scrisă — cum sublinia N. Iorga — „*în românește, într-o excelentă limbă; nici un singur act grecesc*" [53] (s.n.)

Constantin Mavrocordat s-a remarcat şi prin interesul arătat învăţămîntului, aducînd reale îmbunătăţiri şcolilor superioare din Bucureşti şi Iaşi [54], precum şi din alte centre urbane şi localităţi din Principatele Române. În răstimpul celei de a doua domnii în Moldova (1741 septembrie—1743 iulie 20) el „*au mai făcut şcoli de învăţătură şi lătineşti*" [55] (s.n.) insistînd pentru predarea limbii latine în cadrul Academiei de la Iaşi, limbă care a fost studiată cu întreruperi din cauza lipsei de profesori. El încurajează dezvoltarea învăţămîntului nu numai în limbi străine, dar şi în limba naţională a românilor[56]. Ion Neculce îl admiră, între altele, deoarece „au dat ştire tuturor mazililor în toată ţara ca să-ş aducă copiii la învăţătură la şcoală, *ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să se afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovei*" [57] (s.n.). Dealtfel, prin hrisovul din anul 1741, el a decis ca la mitropolie, la episcopii şi la toate mănăstirile „să fie dascăli şi copii la învăţătură fieştecare după putinţa sa" [58]. Cu şapte ani mai înainte, Constantin Mavrocordat dăduse hrisovul din 20 februarie 1734 prin care poruncea mitropolitului Moldovei că trebuie să urmărească îndeaproape modul cum dascălii îşi fac datoria faţă de elevii lor[59]. După opinia exprimată de Ariadna Camariano-Cioran, domnitorul ar fi avut în vedere şi „*un ajutor care consta în hrană sau îmbrăcăminte pentru elevii săraci*"[60] (s.n.), care frecventau şcoala. De asemenea, prin actul din 3 iunie 1746, Constantin Mavrocordat hotărăşte ca o parte din vama tîrgului de la Pătroaia să fie destinată întreţinerii şcolii din această localitate, unde era angajat ca dascăl un anume Gheorghe „ce preda învăţătură în limbile greacă, slavonă şi *română*" [61].

Atenţia acordată de Constantin Mavrocordat şcolilor reprezintă una din preocupările sale constante în cele două Principate Române. Astfel, în timpul celei de a cincea domnii în Ţara Românească, el emite un hrisov, la 25 iulie 1757, prin care se hotăra construirea unei şcoli,

---

[51] N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1977, p. 147.

[52] Markos Antonios Katsaitis, *op cit.*, p. 71, col. I-a.

[53] N. Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1977, p. 148.

[54] Cf. Alexandru Duţu, *Sinteză şi originalitate în cultura română (1650—1848)*, Edit. enciclopedică română, Bucureşti, 1972, p. 144.

[55] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 403.

[56] Ariadna Camariano-Cioran, *Les académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 92.

[57] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 403.

[58] Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. IV (1389—1822), Iaşi, 1857, p. 401.

[59] Mihai Bordeianu şi Petru Vladcovschi, *Învățământul românesc în date*, Junimea, Iaşi, 1979, p. 35.

[60] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 92.

[61] Mihai Bordeianu şi P[illegible]

www.dacoromanica.ro

lîngă biserica Obedeanu din Craiova[62]. Patru ani și ceva mai tîrziu, revenit pentru a șasea oară în scaunul domnesc muntean, dă principalul hrisov, din 28 decembrie 1761, prin care poruncește transferarea egumenului și călugărilor de la Sf. Sava la Mănăstirea Văcărești, urmînd ca fostul local religios, cu toate chiliile, să fie amenajat în săli de cursuri, dormitoare și locuințe pentru elevii și dascălii Academiei domnești din București. În anul următor, la 6 iunie 1762, Constantin Mavrocordat a mai luat o măsură importantă pentru învățămîntul din Țara Românească, hotărînd ca averile boierilor rămași fără moștenitori, care conform obiceiului reveneau domniei, să fie trecute pe seama și în folosul școlilor, creindu-se un fel de buget permanent pentru ele[63].

Demnă de relevat este, de asemenea, preocuparea personală a domnitorului pentru cunoașterea istoriei românilor. În anul 1742 el stăruie pe lîngă Markos A. Katsaitis să scrie „*istoria Valahiei și Moldovei, la care s-au supus probei mai mulți, fără a putea reuși*" [64] (s.n.). În legătură cu trecutul celor două țări — spune mai departe Katsaitis — principele „*mi-a pus diverse alte întrebări și mi-a ținut multe discursuri cu privire la istoria pe care trebuia s-o alcătuiesc*" [65] (s.n.). În aceeași vreme, prin anii 1742—1743, Constantin Mavrocordat s-a adresat și lui Johann Filstich „cu rugămintea de a-i furniza datele esențiale despre istoria veche și medievală a românilor" [66], cerîndu-i să răspundă la un număr de 14 întrebări „*privitoare la probleme controversate*" [67] (s.n.) din istoria Principatelor Române. Rectorul sas s-a achitat în chip onorabil de această sarcină și a redactat pentru Constantin Mavrocordat acea *Illustratio articulorum quorundam historicorum rem et historiam valachorum concernentium*[68], lucrare în care erau reafirmate „romanitatea, unitatea, continuitatea și latinitatea românilor" [69].

Încurajarea de către Constantin Mavrocordat a tipăriturilor în toate limbile, *dar și în limba română*, și mai ales a învățămîntului, au făcut din el — după cum s-a exprimat N. Iorga — „*un zelos și activ sprijinitor al culturii, în forma ei superioară, greacă, și în forma ei inferioară, românească*" [70] (s.n.).

★

Pe plan *politic*, Constantin Mavrocordat, excepțional de bine înzestrat și de capabil, plin de tact și de spirit diplomatic ascuțit, căuta să fie la curent cu cele mai diverse evenimente ce aveau loc pe plan european și mai ales cu cele petrecute în vecinătatea Principatelor Române.

---

[62] *Ibidem*, p. 40.

[63] *Ibidem*, p. 41; cf. N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu Teiușan Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 35; Vezi și Ariadna Camariano-Cioran *op. cit.*, p. 42—43.

[64] Markos Antonios Katsaitis, *op. cit.*, p. 79, col. I-a.

[65] *Ibidem*, p. 83, col. II-a.

[66] Adolf Armbruster, *Dacoromano-saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 77.

[67] *Ibidem*, p. 136.

[68] *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, București, 1964, p. 562.

[69] Adolf Armbruster, *op. cit.*, p. 136.

[70] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, ed. Barbu Theodorescu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 359.

www.dacoromanica.ro

Edificator în această privință este conținutul scrisorii pe care domnitorul o trimite la 25 noiembrie 1740 unui corespondent al său din Europa. Textul scrisorii pune în lumină capacitatea lui Constantin Mavrocordat de cuprindere și înțelegere a multor evenimente politice de care el lua cunoștință în chip frecvent din lectura gazetelor ce-i soseau în țară, „din Olanda, Colonia, Lipsca, Viena și Londra". Din cuprinsul scrisorii rezultă că domnitorul dorea să afle știri „cu privire la apropiata alegere a Împăratului Romanilor" precum și la „concurenții, partidele, scopurile și cercetarea pretențiilor mai cu seamă ale fiecăruia". Face aluzie la eventualitatea alegerii arhiducesei „Maria Tereza în moștenirea Casei de Austria și în regatele Țării Ungurești și Boemiei". Cere corespondentului să-și exprime părerea în legătură cu „liniștea Europei" și dacă „va fi ea supusă vreunei tulburări". Aceste date îi erau necesare — scria Mavrocordat — deoarece *„oamenii deprinși cu interesele politice, și mai ales cei învățați, pot încă de multe ori, prin lucrările lor, să treacă peste întunecimea viitorului"*[71] (s.n.).

Ca domnitor al Țării Românești și Moldovei, Constantin Mavrocordat a avut un rol de seamă în cadrul luptei pe care poporul nostru a dus-o în secolul al XVIII-lea pentru păstrarea autonomiei și a realizării unității sale statale. El a înțeles că nu totdeauna trebuie să dea curs poruncilor abuzive venite de la Poarta otomană. În anumite împrejurări, reacția lui a fost atît de puternică încît a mers pînă la sacrificarea scaunului domnesc și chiar întemnițarea lui în mai multe rînduri[72]. Așa, de pildă, în anul 1749, refuzînd să plătească vizirului suma de 300 de pungi, pentru reînnoirea domniei în Moldova, sultanul a poruncit ca el să fie „exilat și încarcerat în insula Lemnos"[73].

Mult mai categorică și frecventă a fost însă reacția lui Constantin Mavrocordat față de unii dregători otomani, care, prin abuzurile săvîrșite, lezau autonomia și integritatea teritorială a statelor românești. Astfel, din firmanul sultanului Mahmud I, din 19—28 august 1736, desprindem faptul că domnitorul protestase pe lîngă Poarta otomană împotriva strîngătorilor de tribut din Silistra, Rusciuc, Brăila și Nicopole care *„trec în hotarele Țării Românești și umblă din sat în sat ... și asupresc raialele* [supușii — n.n.] *Țării Românești"*[74] (s.n.). Un firman emis în anul următor, la 3—12 martie 1737, ne oferă posibilitatea să aflăm că la cancelaria sultanului Mahmud I se înregistrase o nouă intervenție a lui Constantin Mavrocordat. Ea viza, de data aceasta, abuzurile comise de cămătarii turci care, bazîndu-se pe forță, își îngăduiau „să se abată din drumul lor drept și să treacă prin Țara Românească, persecutînd și opri-

[71] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, partea I-a București, 1904, p. 571—572; Vezi idem, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 306—307.

[72] Constantin Dapontès, *Op. cit.*, p. LXXVI—LXXVIII și LXXXI.

[73] *Ibidem*, p. LXXVI; cf. și C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Chronicul său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române", Seria II-a, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 16.

[74] Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Edit. Academiei, București, 1976, p. 222.

www.dacoromanica.ro

mînd în fel și chip pe sărmanele raiale" [75]. Se poate constata din exemplele menționate pînă aici, că, chiar în condițiile impuse și creiate de desfășurarea operațiunilor militare din timpul războiului ruso-austro-turc din 1735—1739, Constantin Mavrocordat se ridicase împotriva acelor dregători otomani care prin „tiranii și persecuții fac ca raialele din satele de pe drum să se împrăștie și să se risipească" [76]. Firmanul din 17 martie 1737 constituie și el o dovadă că „*voievodul Țării Românești, voievodul Constantin*" protestase pe lîngă sultanul Mahmud I ca „*nimeni altul să nu se amestece, în nici un fel*" [77] (s.n.).

Nerespectarea prevederilor stabilite de Mahmud I, prin firmanul din 3—12 martie 1737, a provocat o nouă intervenție a lui Constantin Mavrocordat, fapt care l-a determinat pe sultan să emită la 21—30 mai 1737 un nou ordin împotriva acelor dregători turci, care, deși nu aveau „seneduri în legătură cu Țara Românească", continuau totuși „să treacă peste fluviul Dunărea", persecutînd „în fel și chip pe sărmanii locuitori ai Țării Românești, prin cerere de cai de poștă". Sultanul recunoaște că domnitorul îl rugase să intervină din nou și să împiedice cu desăvîrșire „*trecerea în Țara Românească a olacilor și celorlalte cete de ostași, ei să fie opriți și îndepărtați cu porunci drastice*" [78] (s.n.). Apărarea autonomiei interne a țării explică, dealtfel, și reacția lui Constantin Mavrocordat față de abuzurile comise de negustorii turci, cunoscuți sub numele de *lazi* (originari din Asia Mică). În timpul celei de a doua domnii în Moldova (1741 septembrie — 1743 iulie 20), el a reușit să obțină aprobarea sultanului Mahmud I ca toți negustorii „lazi" să fie „*alungați din tot Principatul, desființîndu-li-se totodată și pietele negustorești și bîlciurile ba chiar li se dărîmară cu totul și locuințele lor*" [79]. (s.n.).

Ingerințele dregătorilor turci în treburi care prejudiciau autonomia țării, au provocat de fiecare dată reacția domnitorului. Astfel, din textul firmanului din 19—28 septembrie 1744, luăm cunoștință despre împotrivirea lui Constantin Mavrocordat față de acei musulmani care „*au la hotarul Țării Românești și ciftlicuri* [moșii — n.n.] *și herghelii de cai și țin acolo stupii lor, obținînd astfel foarte multe cîștiguri*" [80] (s.n.). Pe bună dreptate, Constantin Mavrocordat considera o asemenea situație o încălcare flagrantă a autonomiei țării și insista că toți aceștia trebuie „*să-și dea zeciuielile și dările lor către voievodul*" [81] Țării Românești. Toate aceste proteste lasă să se întrevadă faptul că apărarea autonomiei și integrității teritoriale nu a fost ceva „incidental" în politica lui Constantin Mavrocordat, ci a constituit una din caracteristicile și preocupările sale permanente. Circa un deceniu și jumătate mai tîrziu de la alungarea negustorilor lazi din țară, autoritățile turcești de la Constantinopol înregistraseră o nouă intervenție a sa pe lîngă sultanul Mustafa al III-lea, care a fost nevoit să emită firmanul din 12—21 august 1761. Din con-

[75] *Ibidem*, p. 225.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, p. 226.
[78] *Ibidem*, p. 231.
[79] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 316.
[80] Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 244.
[81] *Ibidem*, p. 245.

www.dacoromanica.ro

textul acestei porunci ne putem ușor da seama că domnitorul ceruse sultanului „*să fie împiedicați și îndepărtați de tot cei care ară și seamănă cu forța pe pămîntul Țării Românești și Olteniei, iar cei care îndrăznesc să săvîrșească fapte care tulbură bunul nizam* [așezămînt — n.n.] *stabilit să fie izgoniți și scoși din Țara Românească prin mijlocirea căpeteniilor lor*" [82] (s.n.). Protestul energic al lui Constantin Mavrocordat n-a rămas fără ecou în cercurile de decizie de la Contantinopol. O dovadă concretă în acest sens o constituie faptul că, în luna următoare, sultanul Mustafa al III-lea a fost nevoit să recunoască, prin firmanul din 1—10 septembrie 1761, că „*Țara Românească, de la cucerirea împăraților și pînă acuma, a fost înregistrată separat și este interzisă călcarea ei cu piciorul, iar... tributul pe care trebuie să-l achite este mînuit și procurat și plătit de voievozi*" [83] (s.n.). Din acest punct de vedere, Constantin Mavrocordat a urmat linia politică a domnitorilor pămînteni care — după expresia lui Dimitrie Cantemir — „*afară de Dumnezeu și de sabia lor nu recunoșteau pe nimeni mai puternic în țara lor*" [84] (s.n.). În orice caz, politica sa nu are nimic de-a face — cum s-a afirmat — cu „tradiția statului otoman însuși, care proclama ocrotirea raialelor drept unul din obiectivele sale de căpetenie" [85]. Dimpotrivă, Constantin Mavrocordat, atent la toate schimbările politice și militare care aveau loc pe plan european, mutații determinate și de așa-numita „Chestiune orientală", s-a străduit ca Țara Românească și Moldova să-și păstreze autonomia și ființa lor statală, lăsată de predecesorii din secolul al XVII-lea. Pe această linie, se poate afirma că el este un succesor al politicii trasate de Constantin Brîncoveanu și Dimitrie Cantemir. Printr-o politică dibace și flexibilă, care să nu lezeze prea mult interesele Porții, Mavrocordat a știut să se folosească de contradicțiile existente între Turcia, Rusia și Austria, și să păstreze acea autonomie despre care tot Dimitrie Cantemir spunea că „aceste a noastre două țări, ...măcar că supuse și ascultătoare sînt tiraniei turcești, însă nici stăpînirea, nici slobozenia jos și-au lăsat". Și continuă marele cărturar enciclopedist și om politic că Principatele Române „deși groazei lumii împărăției turcului, bani de a da obligate sînt, însă bisericile, legea, județele, obiceiele nesmintite și nebetegite și le-au păzit" [86].

Caracteristică și concludentă pentru stabilirea strategiei politice a lui Constantin Mavrocordat este și atitudinea adoptată de el cu prilejul războaielor ruso-austro-turce, ale căror operațiuni militare s-au desfășurat, în parte, chiar pe teritoriul românesc. Astfel, în timpul conflictului militar din anii 1735—1739, domnitorul Constantin Mavrocordat, cuprins „de mînie și supărare, — notează Petru Depasta — *s-a dus drept la rîul Dunărea, pe lîngă țărmurile căreia așezîndu-se în corturi, își strîngea armată, adunînd luptători, cînd chiar în scurt și formîndu-și armia cu chel-*

---

[82] *Ibidem*, p. 272.

[83] *Ibidem*, p. 275.

[84] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 123.

[85] Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat": exemplul românesc*, în „Analele Universității București", Istorie, XXIX (1980), p. 64.

[86] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. G. Tocilescu, București, 1901, p. 105—106.

www.dacoromanica.ro

tuielile sale și cu cea sosită de la împărăție" [87] (s.n.) a reușit să evite ocuparea Bucureștilor de către armata austriacă.

El a avut, de asemenea, un merit deosebit în ceea ce privește reintegrarea Olteniei în hotarele Țării Românești. În acest scop, în timpul și după încheierea păcii de la Belgrad (1739), „Constantin vodă — scrie Dionisie Fotino — mai adăugînd 100 mii lei pe lîngă tributul țării, mai dînd apoi și daruri la turci, a izbutit a încorpora iarăși Banatul [Oltenia — n.n.] cu Țara Românească, rînduind ban pe Matei Cantacuzino" [88]. Opt ani mai tîrziu, în 1747, Constantin Mavrocordat, aflat la a patra domnie munteană, se opune din răsputeri lui Grigore al II-lea Ghica, care urmărea să obțină Oltenia pentru sine, drept compensație pentru serviciile diplomatice aduse Porții otomane în timpul războiului din 1735—1739. Constantin Mavrocordat — scrie Atanasie Comnen Ipsilant — „*s-a opus la această separare a Valahiei în două*" [89] (s.n.). În această privință, mi se pare îndreptățită aprecierea lui A.D. Xenopol, referitoare la unii domni fanarioți, și ea s-ar potrivi în primul rînd lui Constantin Mavrocordat, că „ar fi fost chiar cu totul afară din cale, ca niște oameni străini de firea și de religia turcilor, al căror stat pierise zdrobit sub loviturile otomanilor, să fi fost niște sinceri apărători ai intereselor lor" [90].

O poziție similară a adoptat Constantin Mavrocordat și cu prilejul domniilor sale în Moldova. Astfel, pentru a ne opri la un singur exemplu, precizăm că în răstimpul dintre 1741—1743, cînd se afla pentru a doua oară în scaunul de la Iași, el a reacționat vehement împotriva acelor feudali polonezi care „*sărind preste șanțurile de hotar, înălcau țara trecînd preste margini*". Pentru reglementarea litigiilor de graniță, domnitorul a cerut instituirea unei comisii mixte, cu delegați aparținînd ambelor părți interesate. Urmărind îndeaproape lucrările comisiei, el a dat dovadă de multă intransigență „*respingînd atacul*" și revendicînd — după mărturia lui Petru Depasta — „*prerogativele Principatului*" [91](s.n.). Ca urmare a acestei intervenții, în anul 1742, Constantin Mavrocordat își exercita „pe deplin suveranitatea asupra țării sale", refuzînd „autorităților poloneze urmărirea pe teritoriul Moldovei a unor răufăcători", precizînd că acesta este unul din atributele fundamentale ale domnitorului moldovean. [92]

---

[87] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 309; Cronicarii turci Mehmed Subhi și Izzi Sulciman Efendi scriu, de asemenea, că domnitorul Constantin Mavrocordat a participat alături de Deli Regeb „ca să-i scoată pe afurisiții austrieci de la hotarul pe unde pătrunseseră" și că „în timpul expedițiilor împotriva Austrici, ... aflîndu-se ca voievod, serviciile lui făcute cu sinceritate, precum și faptele lui pricepute fuseseră apreciate" (Cf. Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind Țările Române (sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX)*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 258 și respectiv p. 277).

[88] Dionisie Fotino, *op. cit.*, p. 85.

[89] C. Erbiceanu, *Atanasie Comnen Ipsilant și Chronicul său cu privire la români*, Extras din „Analele Academiei Române", Seria II-a, Tom. XXIII, Memoriile secțiunii istorice, București, 1900, p. 15.

[90] A. D. Xenopol, *Epoca fanarioților (1711—1821)*, Iași, 1892, p. 72.

[91] C. Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 16.

[92] Cf. Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 69.

www.dacoromanica.ro

Indiferent că s-a aflat în scaunul princiar de la București sau Iași, Constantin Mavrocordat a fost, în general, animat de aceleași idei de politică internă și externă, ca și cînd ar fi domnit peste un singur popor și o singură țară românească. La aceasta a contribuit, desigur, nu numai cunoștințele sale privitoare la istoria unitară a românilor, ci și domniile sale alternative în cele două Principate dunărene. Un asemenea transfer de autoritate politică supremă dintr-o țară în alta, de cele mai multe ori împotriva voinței lui, a dat posibilitatea lui Constantin Mavrocordat să cunoască mai bine năzuințele poporului nostru în lupta pentru progres, independență și unitate statală. De toate acestea, domnitorul și-a dat, probabil, seama încă din anul 1733 cînd a fost mutat din Țara Românească în Moldova, luînd aici locul vărului său Grigore al II-lea Ghica care nu o dată a uneltit împotriva sa la Constantinopol. Întrucît în 1733, schimbarea s-a făcut prin bună înțelegere, fără ca cei doi veri să-și poarte ură unul față de celălalt, întîlnirea lor a fost marcată de prezența — spune Ion Neculce — „*a mulți oameni den Țara Românească și din Moldova strînși la Milcov*" [93] (s.n.). Aici, la Focșani „*s-au împreonat domnii amîndoi*" și „*a doa zi au mersu și unul la altul, de-au vorovit ce le-au trebuit de toate*" (s.n.) [94]. Episodul respectiv a fost consemnat și de autorul anonim al *Cronicii Ghiculeștilor* care relatează că „Domnii au stat două zile la Focșani. În prima zi s-a dus Constantin vodă la Grigorie vodă de s-au întîlnit, arătînd amindoi dragoste frățească între ei. A doua zi a venit și Grigorie vodă la Constantin vodă de s-au întîlnit din nou. În același fel s-au întîlnit și doamnele" [95]. Aceleași mobiluri l-au îndemnat pe Constantin Mavrocordat să lase, zece ani mai tîrziu, în scaunul de la Iași pe fratele său Ioan (1743—1747), el revenind pentru a patra oară la conducerea Țării Românești (1744—1748). „Au socotit — scrie cronicarul — că de cît să încapă alți străini la domnia Moldovei, mai bine să arate drum fratelui măriei sale, lui Ioan Mavrocordat" [96]. Din nefericire, acesta nu s-a ridicat nici pe departe la înălțimea politicii reformatoare a fratelui său Constantin. Dimpotrivă, s-a comportat ca un domnitor abuziv, căruia îi plăcea tot timpul să petreacă „cu mese mari,... cu veselii și cu jocuri". În cele din urmă, Ioan Mavrocordat a fost mazilit, sfîrșind „în grea sărăcie ... la Țarigrad" [97].

Revenind la Constantin Mavrocordat subliniem că, deși de alt neam față de cel peste care a trebuit să guverneze mai mult de 21 de ani, el s-a apropiat totuși de poporul român, i-a înțeles o parte din aspirații, îndeosebi cele care vizau îmbunătățirea soartei țăranilor dependenți și modernizarea instituțiilor statale. Conștient fiind de existența unității de neam și de limbă a locuitorilor ce trăiau la sud și la est de Carpați, Constantin Mavrocordat și-a dat seama că trebuie să „reorganizeze în același spirit instituțiile fiscale, sociale, administrative și judiciare ale

---

[93] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 347.

[94] *Ibidem*, p. 349.

[95] *Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695—1754)*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 351.

[96] Enache Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 205.

[97] Spătarul Ioan Canta, *op. cit.*, p. 185.

www.dacoromanica.ro

celor două țări". Aceasta a determinat pe istoricul care a formulat o asemenea constatare, să-l considere „cea mai remarcabilă personalitate din galeria domnilor fanarioți" [98].

Indirect, reformele lui Mavrocordat au contribuit, într-adevăr, nu numai la pregătirea procesului de unificare administrativă și instituțională a celor două Principate Române, ci și la dezvoltarea limbii, a unității culturale și politice a românilor. Și aceasta într-o perioadă cînd în sînul clasei dominante de la noi, se manifestau puternice tendințe de „înstrăinare" față de cultura autohtonă. De aceea, se impune de la sine sublinierea faptului că în multe din cărțile religioase, ieșite de sub teascurile principalelor tipografii românești, unele apărute chiar cu sprijinul domnitorului, se întîlnesc *stemele unite ale Țării Românești și Moldovei*. Astfel, în *Antologhionul* tipărit la București, în anul 1736, apare stema unită a celor două țări, cu inițialele lui Constantin Mavrocordat, însoțită de stihurile :

„Doao chipuri cu steme ce-n pecete s-au însemnatŭ,
Domnului Constandinu Nicolae s-au încredințatŭ.
Buurulŭ domnu alŭ Moldovei că au fostŭ îlŭ arată,
Corbulŭ iar alŭ Țării Românești într-aciastă dată" [99].

Invocări sau apariții similare, cu stemele unite și inițialele domnitorului, se mai întîlnesc în *Liturghiile* tipărite la București în 1741 [100] și 1747 [101], într-o *Evanghellie* [102], *Apostol* [103] și *Liturghie* [104], toate trei scoase în tipografia de la Rîmnic în anii 1746—1747, precum și în *Molitvelnicul* tipărit la Buzău, în 1747[105]. Asocierea celor două steme, în cărțile menționate, nu era desigur întîmplătoare dacă ne gîndim la ideile ce animau poporul nostru spre mijlocul veacului al XVIII-lea. De aceste idei, nu putea fi străin nici Constantin Mavrocordat cu preocupări referitoare la „începuturile istoriei românilor" [106] sau care îi cerea, în 1757, lui Dimitrie Eustatievici să-i alcătuiască prima gramatică a limbii române [107].

Lunga și agitata domnie a lui Constantin Mavrocordat a fost, fără îndoială, presărată și de multe episoade negative care umbresc eforturile sale pentru modernizarea și reînnoirea societății românești. Dar, în pofida aspectelor negative, politica sa reformatoare trebuie evaluată, așa cum spuneam la început, numai în contextul epocii respective, în raport de existența tuturor factorilor interni și externi de care el a trebuit să țină

---

[98] Ș. Papacostea, *Regimul fanariot în Moldova și Țara Românească*, în *Istoria poporului român*, sub redacția acad. Andrei Oțetea, Edit. științifică, București, 1970, p. 185.

[99] Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 50.

[100] *Ibidem*, p. 55.

[101] *Ibidem*, p. 98—99.

[102] *Ibidem*, p. 88.

[103] *Ibidem*, p. 94.

[104] *Ibidem*, p. 99.

[105] *Ibidem*, p. 100.

[106] Johann Filstich, *Încercarea de istorie românească*, ed. Adolf Armbruster, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 14 și 18.

[107] Gabriel Strempel, *op. cit.*, p. 146.

www.dacoromanica.ro

seama. Se înțelege, toți acești factori au înrîurit într-un sens sau altul, multe dintre măsurile preconizate ori înfăptuite de domnitor în Țara Românească și Moldova. Nu trebuie să pierdem din vedere că împrejurările externe au jucat atunci un rol, poate, mai însemnat decît cele interne. Într-adevăr, domniile sale s-au desfășurat într-o perioadă extrem de grea pentru poporul nostru, cînd asupra teritoriului românesc se încrucișau cu putere și în chip primejdios — cum se arată în Programul partidului — interesele *„marilor imperii vecine, otoman, habsburgic, țarist ... care prin războaie și biruri au secătuit, veacuri de-a rîndul, avuția țărilor românești"* [108] (s.n.).

În acest context, considerăm că au multă dreptate acei istorici care au văzut în Constantin Mavrocordat „un om mai luminat, mai cult și mai progresist în comparație cu majoritatea contemporanilor săi" [109]. În nici un caz nu se poate însă admite teza că reformele sale trebuiau să răspundă „în primul rînd exigențelor Porții" [110] sau că „beneficiarul principal al acestor măsuri era Imperiul otoman" [111]. Este o teză infirmată de izvoare și de realitatea vremii. De aceea, în concluzie, ne asociem opiniei, formulate cu peste zece ani în urmă, în care se arăta că chiar dacă „din nefericire, realizările n-au corespuns întotdeauna intențiilor lui Constantin Mavrocordat, el rămîne totuși una din figurile cele mai însemnate ale epocii fanariote, atrăgînd asupra lui și atenția cercurilor din apusul Europei" [112]. Dealtfel, aceasta a fost și motivul principal care ne-a îndemnat să întreprindem analiza de față ce s-a dorit a fi, înainte de toate, o încercare de reconsiderare istorică, pentru a sugera că principelui „luminat" Constantin Mavrocordat i se cuvine un loc aparte în zbuciumata istorie a românilor din secolul al XVIII-lea.

LA PLACE DE CONSTANTIN MAVROCORDAT DANS L'HISTOIRE DES ROUMAINS DU XVIIIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

Constantin Mavrocordato a regné effectivement 21 ans (de plus long des règnes phanariotes) divisés en dix règnes successifs : six en Valachie (entre 1730 et 1763) et quatre en Moldavie (entre 1733 et 1769).

Possèdant une vaste culture, le jeune prince a été profondément influencé par les idées philosophiques de l'époque, notamment de Vol-

[108] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

[109] Ștefan Pascu, *Epoca medie (feudală)*, în *Istoria României (Compendiu)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1969, p. 240.

[110] Florin Constantiniu, *Pentru o tipologie a „despotismului luminat": exemplul românesc*, în „Analele Universității București", Istorie, XXIX (1980), p. 66.

[111] Idem, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și articole de istorie", vol. XX, București, 1972, p. 35.

[112] Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, Edit. Albatros, București, 1971, p. 456.

www.dacoromanica.ro

taires et d'autres encyclopédistes européens. Il s'est rendu compte notamment de la nécessité de renouvellement des institutions féodales anachroniques, surtout de celles visant les secteurs fondamentaux de l'Etat. Bien qu'il ait régné tantôt en Valachie, tantôt en Moldavie, Constantin Mavrocordato a été animé des mêmes idées de politique intérieure et extérieure comme s'il avait régné sur un seul peuple et un seul pays. Le fait est illustré par la réorganisation dans le même esprit des institutions fiscales, sociales, administratives et juridiques des deux pays, ainsi que par la réunion des armoiries des deux principautés sur les documents émis à son époque. Il a appuyé en même temps l'édition de livres dans la langue nationale du peuple, conscient que cela servait les intérêts des Roumains de partout.

Sur le plan extérieur, bien qu'en suivant, en général, la ligne politique de l'empire ottoman, en tant que prince „éclairé" il a compris qu'il ne devait pas donner cours toujours aux ordres abusifs des dignitaires turcs. Il a su même mettre à profit avec habilité et flexibilité diplomatique toutes les contradictions existant entre les grandes empires voisins du temps et défendre l'autonomie des Principautés Roumaines.

Tenant compte de toutes les idées qui ont guidé le prince Constantin Mavrocordato dans sa politique réformatrice, l'auteur considère que dans l'histoire agitée des Roumains du XVIIIe siècle il lui revient de plein droit une place toute spéciale.

www.dacoromanica.ro

ARTĂ ŞI POLITICĂ ÎN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XV—XVII

DE

RĂZVAN THEODORESCU

Modul în care evoluţia unei epoci istorice, trăsăturile sale majore pot fi înţelese prin mijlocirea fenomenului artistic — a celui cultural, în genere — constituie de mult timp pentru istoriografia românească o preocupare ce prenumără înaintaşi ilustri. Este firesc ca pentru istoricul de artă — care rămîne în fond un istoric cu preocupări multiple, ce nu trebuie să ignore nimic din domeniul evenimentelor politice, al ideologiei, literaturii, spiritualităţii — să devină un teritoriu de cercetări predilecte epoca de maximă însemnătate care a fost, în spaţiul carpato-danubiano-pontic, cea a secolelor XV—XVII, vreme de înflorire medievală şi de îndepărtate geneze ale timpurilor moderne, de constituire a unei estetici, a unei „forma mentis" româneşti în sfera civilizaţiei.

Prin mijlocirea artei — a arhitecturii, a sculpturii în lemn şi piatră, a picturii murale şi de manuscrise, a broderiei liturgice —, prin limbajul specific al unor programe artistice proprii epocii, al unor monumente reprezentative, cîteva trăsături particulare ale istoriei politice româneşti pot fi, adesea, mai bine luminate decît printr-o pagină de cronică, printr-un document intern sau extern al cancelariei voievodale. Rîndurile ce urmează au tocmai menirea de a scoate în evidenţă cîteva cîştiguri ale cercetării recente pe marginea raportului dintre artistic şi politic în spaţiul românesc al celor trei veacuri dintre 1400 şi 1700. Întîlnim ilustrat acest raport atît de rodnic — ca şi pe alte meridiane ale Europei răsăritene şi est-centrale — în cîteva sfere bine precizate ale vieţii şi mentalităţii istorice medievale şi premoderne. Îl regăsim de la o anumită atitudine militantă a românilor aflaţi în luptă pentru păstrarea independenţei, mai apoi a autonomiei lor statale în faţa pericolului otoman, pînă la corolarul spiritual al acestei atitudini care a fost permanenta sprijinire şi ajutorare a unor întinse zone ale Răsăritului ortodox de către voievozii români; de la evidenţierea unei continuităţi a ideii dinastice pînă la identificarea unor modele de cîrmuire în ideologia românească a timpului; în sfîrşit, de la sublinierea unităţii spirituale impresionante a pămîntului locuit de români pînă la indicarea unui specific cultural anume al marilor provincii istorice, conturat şi prin consonanţele felurite ale civilizaţiei româneşti cu stilurile europene postbizantine şi postrenascentiste, influen-

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 259—268, 1984.

www.dacoromanica.ro

ţate şi de unele opţiuni politice, într-o Europă în care, politic şi economic, românii se implicau tot mai mult la sfîrşitul evului mediu.

1. Este ştiut faptul că după dramaticul moment al cuceririi turceşti a Constantinopolului — cu ecouri imediate în conştiinţa publică a Occidentului ce făurea planuri de „cruciadă tîrzie" şi, mai ales, în Răsăritul european, în Rusia şi în Balcani —, singurele acţiuni antiturceşti efective s-au datorat, în secolul al XV-lea, unor conducători români : este vorba de voievodul Transilvaniei, devenit regent al Ungariei, Iancu de Hunedoara, de voievodul Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş, în sfîrşit, de voievodul Moldovei, Ştefan cel Mare. Acţiunile politico-militare ale românilor împotriva Semilunei s-au tradus şi într-un *caracter „militant" al culturii şi al artei româneşti medievale*, descifrat în primul rînd în pictura murală a secolelor XV şi XVI din acel voievodat românesc ce s-a aflat în fruntea luptei pentru independenţă, anume din Moldova.

După încercarea zadarnică de a aduna într-o vastă cruciadă pe toţi potrivnicii noului stat de cucerire al lui Mahomed al II-lea — de la papii din Roma şi dogii Veneţiei, la regii Ungariei şi Poloniei şi la îndepărtatul cîrmuitor al Persiei —, Ştefan cel Mare, „athleta Christi" şi simbolic continuator al operei basileilor, singurul suveran european ce înfruntase cu succes oştile otomane in deceniile ce au urmat căderii Bizanţului, era silit în 1487 să încheie cu turcii o pace ce respecta neatîrnarea ţării sale. O pace care, trebuie adăugat de îndată, nu părea de loc să fi îndepărtat însă din planurile voievodului Moldovei ideea cruciadei antiotomane de vreme ce chiar în acelaşi an, în pronaosul micii biserici de la Pătrăuţi, din împrejurimile Sucevei, era zugrăvită pe toată lăţimea unui zid o scenă admirabilă prin eleganţă şi foarte grăitoare prin conţinut : ea reprezintă o solemnă ceată de călăreţi, de fapt o simbolică procesiune de personaje sacre întovărăşind pe împăratul Constantin cel Mare şi ilustrînd o legendă legată de viaţa acestui întemeietor al Constantinopolului, „oraşul imperial" ce trebuia acum recucerit. Evocare în 1487, la Pătrăuţi, într-o biserică cu hramul, şi el semnificativ, al Sf. Cruci, a primului împărat creştin şi a patronului de cruciadă — pretutindeni în Europa medievală — care a fost Constantin cel Mare [1], consuna perfect, dealtminteri, cu atmosfera cruciată a epocii ştefaniene, în care era copiat, în sbornice de la Putna, „Panegiricul" aceluiaşi Constantin, scris cu un veac înainte, la sud de Dunăre, de către Eftimie din Tîrnovo [2].

Rezistenţa antiotomană ale cărei reflexe aveau să fie regăsite în secolele XVI — XVII şi în alte spaţii sud-est europene — în operele unor eminenţi scriitori din Croaţia şi Dalmaţia, de pildă [3] — avea să rămînă un leit-motiv al civilizaţiei medievale româneşi, cu ecouri în cronici dar şi în unele domenii ale artelor figurative. Este, de pildă, cazul reprezentării

---

[1] Studiul din 1931 al lui A. Grabar, *Les Croisades de l'Europe orientale dans l'art*, retipărit în *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, I, Paris, 1968, p. 169—175; mai recent R. Theodorescu, *Arezzo şi Pătrăuţi*, în *Istoria văzută de aproape*, Bucureşti, 1980, p. 80—82.

[2] G. Mihăilă, *Tradiţia literară constantiniană de la Eusebiu al Cezareei la Nichifor Calist Xanthopulos, Eftimie al Tîrnovei şi domnii ţărilor române*, în *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979, p. 260—263.

[3] M. B. Petrovich, *The Croatian Humanists and the Ottoman Peril*, în „Balkan Studies", 20, 1979, p. 257—273.

www.dacoromanica.ro

duşmanilor islamici, turci şi tătari (alături de unii neortodocşi, armeni, evrei, „latini"), în monumentala scenă a „Judecăţii de Apoi" din pictura exterioară moldovenească a epocii lui Petru Rareş şi a urmaşilor săi imediaţi (Voroneţ, 1547); este, nu mai puţin, cazul foarte elocvent al ansamblului figurativ şi epigrafic constituit de lespedea funerară, din pronaosul bisericii mănăstirii Argeşului, a voievodului Ţării Româneşti Radu de la Afumaţi (1529), reprezentat ca un călăreţ purtînd buzdugan pornit împotriva „agareenilor"—a turcilor, deci—în douăzeci de războaie ce sînt narate de lunga inscripţie ce-i însoţeşte imaginea sculptată [4] (grăitor este şi faptul că în descendenţa acestui tip iconografic de lespede figurativă, în arta muntenească a secolului al XVI-lea şi a începutului de secol XVII, vom regăsi alte piese similare legate, de asemenea, de personaje ce s-au ilustrat în lupta pentru apărarea independenţei ţării, precum aceea a marelui stolnic Stroe Buzescu, boier şi căpitan al lui Mihai Viteazul, reprezentat pe lespedea sa funerară de la Stăneşti, din 1602, în luptă cu hanul tătar).

2. Căderea Bizanţului şi cucerirea turcească a Peninsulei Balcanice în secolul al XV-lea au făcut să dispară definitiv tradiţionala politică de patronaj a suveranilor de aici asupra spiritualităţii ortodoxe, politică ilustrată cîndva prin ctitorirea unor lăcaşuri de cult şi ajutorarea acestora cu odoare, mari sume de bani şi bunuri de tot felul. Iată de ce, într-a doua jumătate a secolului al XV-lea şi mai ales după 1500, tot mai mulţi ierarhi şi călugări străini — sîrbi, greci, dar şi de alte neamuri — vin la nord de Dunăre, în ţările române, la iniţiativa lor sau a voievozilor din secolele XVI—XVII, primind ajutoare pe care înaintaşii lor le căpătaseră altădată din Constantinopol, din Bulgaria Asenizilor şi din Serbia Nemanizilor. Faptul era posibil în primul rînd graţie împrejurării că — aidoma marilor cneji şi apoi a ţarilor de la Moscova, alături de care erau singurii cîrmuitori ai Răsăritului european ce-şi păstraseră demnitatea suverană şi statutul de independenţă sau autonomie în epoca Turcocraţiei — domnii români au fost iniţiatorii unei opere de patronaj cultural, deci şi artistic, de dimensiuni geografice şi de însemnătate morală şi materială foarte vaste, ce prelungea în timp şi spaţiu opera similară a dispăruţilor împăraţi şi dregători bizantini, a ţarilor, cnejilor şi despoţilor bulgari şi sîrbi. Ne referim, s-a înţeles desigur, la *patronarea ortodoxiei sud-est europene şi orientale de către voievozii români*, din secolul al XIV-lea începînd — prin munteanul Vladislav I, ctitor şi protector al mănăstirii Cutlumuz de la Muntele Athos —, continuînd în secolul al XV-lea cu Ştefan cel Mare şi Vlad Călugărul — sprijinitori la mănăstirile athonite Zograf şi Vatopedi — , în secolul al XVI-lea cu Neagoe Basarab, „noul Solomon" — ctitor şi donator la Meteore în Grecia, la Constantinopol, Sinai şi Ierusalim — , în secolul al XVII-lea cu Vasile Lupu „noul Iustinian" — protector şi arbitru al patriarhatelor orientale de la Constantinopol şi Ierusalim, dar şi al comunităţii ortodoxe de la Lvov — , sau cu Constantin Brâncoveanu, „noul Constantin", sprijinitor al bisericilor

[4] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, 1905, p. 148—150; vezi şi R. Theodorescu, *Războaiele voievodului*, în volumul citat, p. 95—97.

www.dacoromanica.ro

din Sinai, Antiohia, Alexandria și Alep, acolo unde ajung cărți liturgice greco-arabe tipărite la București și Snagov în primii ani de după 1700[5].

Era, acest patronaj cultural-artistic românesc, o acțiune politică în primul rînd. El se putea desluși în ridicarea unor lăcașuri de cult ortodoxe în Balcani, ca și în ajutorarea materială continuă a unor comunități din întregul Levant mediteranean, fiind o parte a acelui „Bizanț după Bizanț" pe care Nicolae Iorga l-a intuit magistral și care însemna oarecum și preluarea vechiului patronaj de natură imperială din sfera bizantino-balcanică de către voievozii români de la Argeș, Suceava și Tîrgoviște, de la București și Iași, ca și de negustorii greci din diaspora venețiană și, mai apoi, de către țarii moscoviți.

3. Ca pretutindeni în Europa, în evul mediu sau la începutul epocii moderne, și în țările române afirmarea unei poziții sociale eminente, a unei autorități dobîndite mai ales de către domni ce nu aveau legături directe cu dinastiile voievodale ale Țării Românești și Moldovei — Basarabii și Mușatinii — , dar care pe plan intern și internațional marcaseră cîrmuiri de autoritate monarhică și de patronaj asupra întregii ortodoxii supuse turcilor s-a făcut în secolele XVI și XVII prin *afirmarea necontenită a unei legături cu tradiția și a unei idei dinastice.* Această afirmare, devenită un autentic program politic, s-a reflectat mai cu seamă în cronici, dar nu a lipsit nici din arhitectura sau din pictura românească a abia amintitelor secole [6]. Vom constata, în acest sens, că și în țările române apartenența la vechile neamuri domnești a constituit, în ultimele veacuri ale evului mediu, temeiul firesc al aspirației către scaunul domnesc. Din acest motiv aproape fiecare dintre noii veniți în fruntea ierarhiei feudale românești, aproape fiecare dintre începătorii de noi dinastii mai durabile sau mai efemere, va asocia reușita sa politică prin dobîndirea tronului, cu afirmarea unei obîrșii voievodale. Era o afirmare, uneori sonoră — ca în cazul unor Neagoe Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în Țara Românească — , a unei coborîri din neamul domnesc ce dăduse atîția înaintași de faimă și a cărui noblețe era și mai mult sporită de aura „genezelor", de urcarea în timp pînă în veacul al XIV-lea, cel al „întemeietorilor de țară".

Se poate remarca faptul că de cele mai multe ori pretențiile genealogice de acest tip se făceau evidente exact în epoca în care, prin actul ctitoririi unuia sau mai multor monumente de excepție, foarte semnificative — prin planul de arhitectură adoptat sau prin decorația pictată sau sculptată — pentru o anume legătură cu tradiția, respectivul ctitor voievodal vroia să marcheze descinderea sa dintr-un neam ce dăduse țării ctitorii similare, ca și întemeierea unei noi dinastii care prin noutățile ce le aducea în sfera culturală, în cea artistică în primul rînd, binemerita admirația contemporanilor [7].

La începutul secolului al XVI-lea, în cazul lui Neagoe, „noul Basarab" format de marii boieri Craiovești, această mentalitate este perfect vizi-

---

[5] Pentru acest aspect idem, *Cîțiva „oameni noi", ctitori medievali*, în *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 75—77 (cu bibliografia chestiunii din care, în primul rînd, N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ed. a II-a (A.I.E.S.E.E.), București, 1971 și M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. a II-a, București, 1937.

[6] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 53—65.

[7] *Ibidem*, p. 63.

www.dacoromanica.ro

bilă încă de la debutul domniei, în 1512. Legătura sa voită cu dinastia „istorică" a Ţării Româneşti se făcea exact în măsura în care domnul începea, foarte curînd după urcarea sa în scaun, monumentul de anvergură sud-est europeană care a fost biserica mănăstirii Argeşului încheiată în 1517, lîngă vechea reşedinţă de secol XIV a Basarabilor. Edificiul, se ştie, constituia o replică fidelă — în piatră de talie, cu bogatul şi somptuosul său decor de origine islamică cioplit pe faţade — a unei alte biserici mănăstireşti, cea de la Dealu, aşezată lîngă o altă reşedinţă voievodală, Tîrgovişteа, şi înălţată cu mai puţin de două decenii înainte, în 1500, de către voievodul Radu cel Mare. Mai mult, în pronaosul noii biserici a lui Neagoe Basarab aveau să fie zugrăviţi „programatic", la acelaşi început de secol XVI, primii voievozi ai Ţării Româneşti, „vechii Basarabi", şi tot în acest spaţiu arhitectonic aveau să se îngroape, ca într-o nouă necropolă voievodală, membrii familiei „noului Basarab", raţiune pentru care această parte a lăcaşului avea să fie concepută într-o dezvoltare spaţială neobişnuită prin supralărgirea pronaosului şi dispunerea aici a unor coloane [8]. Această concepţie de arhitectură va fi copiată ulterior în cazuri cu substrat ideologic similar. În veacul al XVII-lea cînd, din diferite motive, odată cu domnia lui Matei Basarab mai ales, posteritatea voievodului Neagoe şi cea a ctitoriei sale argeşene vor deveni puncte de referinţă, meşteri constructori diferiţi vor prelua şi prelucra planul bisericii de la Curtea de Argeş exact pentru acei ctitori ce aveau să urmărească, de la începutul domniilor lor încă, afirmarea unei descendenţe din vechea dinastie medievală sau sublinierea faptului că o nouă dinastie — de ei întemeiată — era pe cale să se impună: aşa s-au petrecut lucrurile la Bucureşti cu biserica mitropoliei ce a început să fie construită după 1654 de către Constantin Şerban — descendent al unui domn muntean de la începutului secolului al XVII-lea —, apoi cu biserica mănăstirii Cotroceni (1679) a lui Şerban vodă Cantacuzino — urmaş, deopotrivă, al unei familii constantinopolitane şi al unor domni şi boieri din Ţara Românească —, iar la Hurezi cu biserica principală a aşezămîntului monastic de aici, ridicată după 1690 de Constantin Brâncoveanu, şi el urmaş al Craioveştilor, Basarabilor şi Cantacuzinilor pictaţi ca „strămoşi" în vastele tablouri ctitoriceşti din pronaos[9] (acestea erau înrudite stilistic şi, mai ales, ideologic cu portretele de grup ale Cantacuzinilor munteni zugrăvite de Pîrvu Mutu la Filipeştii de Pădure şi Măgureni tot în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea).

Aşa cum la începutul secolului al XVI-lea, în Ţara Românească, domnia lui Neagoe Basarab înregistrase o spectaculoasă transpunere în arhitectură a ideii dinastice, la sfîrşitul aceluiaşi veac, în Moldova, pictura murală a unui lăcaş de mari dimensiuni — biserica mănăstirii Sucevița — avea să fie martora unei identice ilustrări de ideologie princiară cu substrat genealogic. Împrejurarea că Movileştii — care au fost socotiţi mult timp drept primii mari boieri ajunşi în scaunul domnesc al Moldovei, în 1595, prin Ieremia vodă — erau, pe cît se pare, descendenţi direcţi pe linie

[8] E. Lăzărescu, *Biserica mănăstirii Argeşului*, Bucureşti, 1967, p. 24—25; idem, *O icoană puţin cunoscută din secolul al XVI-lea şi problema pronaosului bisericii mănăstirii Argeş*, în „Studii şi cercetări de istoria artei. Seria artă plastică" = „SCIA", 2, 1967, p. 187—199.

[9] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 58—59; cf. E. Lăzărescu, *Biserica...*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

maternă din mușatinul Petru Rareș este aceea care explică faptul că ctitoria și necropola lor de la Sucevița a fost — după o întrerupere de cîteva decenii în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XVI-lea — unicul lăcaș religios moldovenesc pe ale cărui fațade reapăruse, pentru ultima oară în istoria ei, vestita pictură exterioară ce decorase tocmai principalele ctitorii (Probota, Suceava, Moldovița, Humor, Arbore) ale timpului lui Petru Rareș, bunicul prezumtiv al fraților Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă. Acest fapt artistic, mult timp neexplicat, capătă astfel o semnificație neașteptată, devenind ilustrarea subtilă a unei filiații domnești prin mijlocirea unei filiații artistice : căci exact în anii în care unele izvoare scrise afirmau explicit descendența lui Ieremia Movilă din voievozii mușatini, nepoții de fiică ai lui Petru Rareș și strănepoții lui Ștefan cel Mare înălțau o ctitorie ce începea să fie tot mai des menționată după 1586 și al cărei exterior neobișnuit de amplu trebuia să atragă cel dintîi privirea, amintind instantaneu, ca un act genealogic sui-generis, de ctitoriile domnești ale Moldovei din prima jumătate a secolului al XVI-lea.[10]

4. Atît afirmarea legăturii cu tradiția cît și aceea a unei continuități de idee dinastică au determinat în țările române, în aceeași perioadă a secolelor XVI-XVII, căutarea și identificarea unor modele politice anterioare, glorificate din diferite rațiuni asupra cărora nu este locul a insista aici. Plin de interes pentru istorici este însă *fenomenul convertirii modelului politic într-un model cultural-artistic*, descifrabil în preluarea — cu scopuri ideologice precise ținînd de legitimarea unei anumite atitudini monarhice, a unui anume program de domnie—a unor tipuri de monumente ce avuseseră o semnificație sau o strălucire deosebită în epoca de glorie a modelului politic copiat.

Un caz grăitor, dar mai puțin cunoscut, este acela înregistrat în istoria principatului Transilvaniei dintr-a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Ne aflăm într-o epocă de accentuată criză politică și confesională marcată de domnia tînărului principe Ioan al II-lea Sigismund, protectorul plin de toleranță al antitrinitarienilor și al unor umaniști veniți la curtea sa din Alba Iulia din diferite colțuri ale Europei, mai ales din Italia (energica mamă și regentă a suveranului, Isabela, fiică a regelui Sigismund I al Poloniei și a Bonei Sforza ducînd — alturi de fiul ei — o politică de patronare a unor cercuri umaniste, amintind îndeaproape de mecenatul peninsular al epocii).

Trecînd peste unele aspecte recent cercetate ale raportului artei cu Reforma la curtea din Alba Iulia a lui Ioan al II-lea Sigismund[11], vom aminti doar faptul că idealul monarhic al doctrinarilor și al cronicarilor acestei curți a fost, într-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, epoca — mai veche cu un secol—a Huniazilor și a lui Matei Corvin. Această situație s-a reflectat cu neobișnuită pregnanță într-o realitate artistică în primul rînd, investită, e drept, cu sens simbolic : într-al treilea sfert al secolului al XVI-lea, pentru mormîntul Isabelei — moartă în 1559 —, ca și pentru

[10] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 55—56 cu bibliografia (vezi, mai ales, studiul lui I. Miclescu-Prăjescu, *New Data Regarding the installation of Movilă Princes*, în „The Slavonic and East-European Review", 115, 1971, p. 214—234).

[11] R. Theodorescu, *Gravură de carte și sculptură funerară în Transilvania epocii Reformei*, comunicare la a II-a Sesiune a Comitetului Național Român de Istoria Artei, București, 21 februarie 1983.

www.dacoromanica.ro

cel al lui Ioan Sigismund — mort în 1571—a fost reluat un tip de monument funerar antichizant, cu unele sugestii gotice încă, anume sarcofagul cu gisant la partea superioară, tip ieşit deja din uz la acea vreme pe plan european dar întîlnit, în chiar catedrala din Alba Iulia, la alte două monumente similare, anterioare cu aproape un secol, pe care cele două exemplare de veac XVI le-au copiat în ceea ce priveşte concepţia. Este vorba de două monumente funerare, cioplite probabil către 1480—1490 la porunca lui Matei Corvin, pentru rudele sale cele mai apropiate, cel dintîi fiind sarcofagul presupus a fi aparţinut lui Ladislau de Hunedoara, fiul mai mare al lui Iancu, cel de-al doilea fiind sarcofagul lui Iancu de Hunedoara el însuşi, piesă funerară decorată cu un relief narînd luptele voievodului transilvan cu turcii în prima parte a secolului al XV-lea (la sarcofagul de secol XVI al lui Ioan Sigismund concepţia plastică este schimbată, în locul reliefului modelat în spirit italian quattrocentist apărînd acum un relief plat, pictural, înfăţişînd asedierea unei cetăţi, subiect curent şi în gravura Renaşterii tîrzii).

Un al doilea caz de model politic devenit model cultural-artistic poate fi localizat în Moldova secolului al XVII-lea în persoana lui Vasile Lupu. Dacă este sigur că acest voievod de origine balcanică a imitat în bună parte el însuşi, în prima jumătate a secolului amintit — de la ceremonialul aulic la unele aspecte ctitoriceşti — cîrmuirea levantinizatului voievod care fusese Radu Mihnea, Vasile Lupu a devenit la rîndul său, după cum o mărturisesc şi textele de epocă, un model demn de urmat, într-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deopotrivă pentru rivalul şi urmaşul său imediat, reprezentantul boierimii de ţară, care a fost Gheorghe Ştefan, ca şi pentru celălalt sud-dunărean ajuns în scaunul de la Iaşi care a fost Gheorghe Duca [12]. Pentru cel dintîi, fost mare logofăt al lui Vasile Lupu, devenit voievod în urma victoriei asupra domnului său şi a aliaţilor cazaci, ctitoria-i din Moldova de vest, de la Caşin — înălţată în 1655—1656, curînd după uzurparea tronului domnesc—a însemnat o replică autohtonizată şi plină de pitoresc, dar nu mai puţin o replică cu valoare simbolică, dată elegantului monument baroc, cu atîtea sugestii italo-polone, care era biserica mănăstirii Golia ridicată către 1650 de „Lupu bei" în capitala ţării, la Iaşi; la fel, pentru Duca, fostul mare cămăraş şi slujitor „în casă" al lui Vasile Lupu, ridicarea, începînd din 1669, a bisericii mănăstirii Cetăţuia, focar de cultură grecească în Moldova timpului, trebuia să constituie o altă replică, mult mai modestă dar nu lipsită de unele noutăţi stilistice în decorul sculptat şi pictat, a fastuoasei biserici-necropolă a aceluiaşi Vasile Lupu, biserica mănăstirii Trei Ierarhi, înălţată tot la Iaşi cu exact trei decenii înainte, în 1639 (nu mai puţin, în texte tipărite la Cetăţuia în această vreme, descendenţa spirituală a lui Gheorghe Duca din modelul Vasile Lupu era, metaforic, afirmată).

5. Un deosebit interes în ceea ce priveşte ilustrarea raportului dintre artă şi politică îl prezintă, în secolele XVI—XVII mai cu seamă, *înrîurirea opţiunii politico-culturale asupra opţiunii artistice*, atunci cînd

[12] Idem, *Gusturi şi atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare*, în „SCIA", 29, 1982, p. 43, nota 33; *ibidem* (II), în „SCIA", 30, 1983, p. 7, nota 25; vezi idem, *Despre înovaţia artistică moldovenească a veacului al XVII-lea*, Comunicare la I Sesiune a Comitetului Naţional Român de Istoria Artei, Bucureşti, 10 martie 1982.

www.dacoromanica.ro

ctitori sau grupuri de ctitori, domni şi boieri, materializează în monumentul de artă orientarea lor către unul sau altul dintre principalele centre europene ale timpului.

Dacă tot mai mult, îndeosebi după 1600, se constată în arta românească o consonanţă precisă cu principalele stiluri ale continentului — anume manierismul şi barocul secolului al XVII-lea, cu izvoare felurite regăsite în Italia şi Polonia, la Stambul, Kiev şi Moscova, îmbrăcînd în cazul românesc o haină locală, specifică, plină de interes în cîmpul istoriei culturii — , diversificarea, nuanţarea peisajului politic est-european, schimbat uneori de la deceniu la deceniu, au operat modificări substanţiale în jocul alianţelor politice ale voievozilor Moldovei şi Ţării Româneşti sau ale principilor Transilvaniei aflaţi în mijlocul rivalităţilor Poloniei, Habsburgilor, Veneţiei şi Imperiului Otcman.

Sinteza artistică moldovenească a celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea în care, alături de bogatul fond local, se pot recunoaşte elementele bizantine paleologe şi cele occidentale gotice — de la arhitectura ctitoriilor epocii lui Ştefan cel Mare (Bălineşti ante 1493, Neamţ, 1497) la decoraţia unor manuscrise (tetraevanghelul de la Humor, 1473) sau a unor broderii (epitaful Mariei de Mangop, 1477) — fusese mai puţin expresia unor opţiuni politice, cît mai ales cea a unui sincretism estetic ajuns într-o vîrstă clasică, într-o zonă de interferenţe ale Răsăritului cu Apusul; la fel, receptarea morfologică a Renaşterii în lumea oraşelor şi a curţilor episcopale sau princiare transilvane din secolele XV—XVI — receptare ajunsă uneori la o sinteză originală, inconfundabilă, precum aceea a unor forme toscane şi lombarde cu elemente gotice tîrzii (capela Lázó de la Alba-Iulia, 1512)[13] — se integra mai curînd unui fenomen de difuziune europeană a unor aspecte figurative ale epocii umanismului la nord de Alpi.

Una dintre noutăţile pe care le aduce cu sine secolul al XVII-lea constă tocmai în reflectarea fidelă a unor orientări politice în formele de artă adoptate. Grăitor, de pildă, este cazul Moldovei unde primul deceniu de după 1600 va fi dominat, la nivel aulic, de elemente manieriste de sorginte polonă recunoscute fie într-o broderie funerară de la Sucevita (cea a lui Ieremia vodă, 1606), fie în arhitectura şi sculptura bisericii mănăstirii Dragomirna (ante 1609), într-o epocă de alianţe politice statornice ale Movileştilor cu Republica nobiliară a regilor de la Varşovia[14]; la fel, în anii '30 ai secolului al XVII-lea legăturile lui Vasile Lupu cu curtea otomană a lui Murad al IV-lea explică în bună parte puternicul gust orientalizant al primei părţi a domniei voievodului de la Iaşi şi decorul fabulos, cu motive islamice, al faţadelor bisericii Trei Ierarhi; după cum tendinţele aceluiaşi voievod de apropiere politică de regatul polono-lituan după 1645 explică în cea mai mare parte celălalt aspect, occidentalizant, al aceleiaşi domnii, ilustrat de formele barocului

---

[13] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, Bucureşti, 1959, p. 559; J. Białostocki, *The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland*, New York, 1976, p. 33.

[14] R. Theodorescu, *Manierism şi „prim baroc" postbizantin între Polonia şi Stambul: cazul moldav (1600—1650)*, în „SCIA", 28, 1981, p. 70—79.

www.dacoromanica.ro

italian venite prin filieră poloneză și descifrate în modenatura fațadelor bisericii mănăstirii Golia din Iași[15].

Explicații similare se pot propune în legătură cu caracterul singular al cîtorva ctitorii reprezentative din secolul al XVII-lea în Țara Românească : ne referim la cele ale boierului cărturar Udriște Năsturel, la cele ale Cantacuzinilor — familiarizați în egală măsură cu arta orientală și cu mediul de cultură veneto-padovan—, la cele ale lui Constantin Brâncoveanu ce și-a împrumutat numele unui stil românesc care sintetiza întreaga tradiție artistică locală a veacului cu unele forme ale barocului constantinopolitan, transilvan și nord-italian.

Venind de la nivelul opțiunilor politice pe plan internațional la cel al relațiilor permanente întreținute între ele de țările române în cursul aceleiași perioade, vom remarca în final că arta a reflectat fidel apropierea crescîndă dintre românii de o parte și de alta a Carpaților. Această apropiere — realizată mai ales în timpul luptelor antiotomane la nivelul claselor feudale, dar permanentă la nivelul folcloric și cu străvechi origini — și-a avut o oglindire plină de interes în monumentele cnejilor români din Transilvania și Banat, prin receptarea unor sugestii bizantine venite de la sud de Carpați, sau în arta ctitoriilor domnești și boierești din Moldova și Țara Românească unde nu au lipsit sugestii ale goticului provincial transilvan.

Însă mai ales odată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cu epopeea militară din timpul lui Mihai Viteazul, primul unificator al românilor, unitatea spirituală a pămîntului românesc, evidentă în limbă, în literatură, în obiceiuri, în folclor, devine ușor de descifrat și prin mijlocirea artei. Elementele moldovenești ale unor ctitorii bucureștene (biserica Curtea Veche, circa 1550), „muntenismele" unor ctitorii ieșene (Galata 1583, Aroneanu 1594), ecourile „Renașterii înflorate" ardelene din secolul al XVII-lea în arhitectura și sculptura Țării Românești din epoca Cantacuzinilor și a lui Brâncoveanu [16], în fine, răspîndirea impresionantă a decorației brâncovenești pînă în inima Transilvaniei, în Bihor, în Maramureș, în Banat, la nivelul artei populare a secolului al XVIII-lea [17], stau toate mărturie în acest sens. După cum în cadrul larg al acestei unități artistice românești din pragul epocii moderne, iconografia unor picturi murale țărănești de tradiție brâncovenească în Mehedinți, în Gorj, în Vîlcea, în Buzău, sau unele imagini ale icoanelor și gravurilor populare din Transilvania nu au fost lipsite nici ele de conotații sociale și politice. Ele explică în bună parte mentalitatea prerevoluționară a epocii din jurul lui 1800 [18], ca o nouă dovadă a legăturii dintre politic și artistic ce caracterizase altădată cele mai rodnice momente ale culturii vechi românești.

---

[15] *Ibidem*, p. 85—92; idem, *Artă și politică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie 'A. D. Xenopol'", Iași, XIX, 1982, p. 43—50.

[16] Gh. Sebestyén, V. Sebestyén, *Arhitectura Renașterii în Transilvania*, București, 1963, p. 68—70, p. 72—77.

[17] M. Porumb, *Contribuții privind pictura românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Comunicare la I Sesiune a Comitetului Național ..., 10 martie 1982.

[18] R. Theodorescu, *Histoire de l'art — histoire des mentalités. Quelques réflexions sur le cas roumain (1600—1800)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 4, 1983, p. 331—341.

www.dacoromanica.ro

ART ET POLITIQUE DANS LES PAYS ROUMAINS AUX XVe – XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Par le truchement de l'art— l'architecture, la sculpture en bois et en pierre, la peinture murale et des manuscrits, la broderie liturgique —, par le langage des formes propres à certains monuments hautement représentatifs, à certains programmes artistiques, on peut mieux éclairer, parfois, certains traits dominants d'une histoire politique. De l'histoire politique roumaine dans l'occurrence et l'auteur s'arrête justement sur quelques éléments issus de la recherche quant aux rapports entre l'art et la politique de 1400 à 1700, époque médiévale encore mais aussi bien époque d'un lointain début de modernité, long espace chronologique où naquit une „forma mentis" roumaine annonçant la mentalité et la sensibilité modernes de ce méridien.

Cinq sont les points qui intéressent en tout premier lieu cette étude : 1) *le caractère „militant" de l'art roumain médiéval*, l'atmosphère de croisade tardive telle qu'elle est déchiffrée dans la peinture murale du XVe siècle en Moldavie ou bien dans la sculpture funéraire valaque du siècle suivant; 2) *le patronage des voïvodes roumains sur l'orthodoxie sud-est européenne et orientale* en tant qu'héritage des empereurs byzantins et des souverains balkaniques d'avant 1450, signe également d'une indépendance, voire d'une autonomie politique et spirituelle qu'ils partageaient dans l'Orient européen, au temps de la Turcocratie, avec seuls les souverains moscovites ; 3) *l'affirmation ininterrompue d'un rapport avec la tradition et d'une idée dynastique*, signe d'une autorité monarchique et d'un programme politique reflétés par les chroniques et par l'art princier, par l'architecture du XVIIe siècle en Valachie surtout, où les repères, les généalogies et les descendances typologiques allaient de pair avec les modèles et les généalogies princières effectives ou bien fictives (ce fut le cas de la postérité d'une église conventuelle fameuse, celle d'Arges du prince Neagoe ; 4) *la conversion du modèle politique en modèle culturel-artistique*, telle qu'elle fut connue en Transylvanie au XVIe siècle à l'époque des Zápolya dont les modèles d'autorité monarchique furent les membres de la famille des Corvin du siècle précédent (aux échos significatifs dans la sculpture des gisants d'Alba Iulia) ou bien que la Moldavie du XVIIe siècle illustra à l'époque des princes Vasile Lupu, Gheorghe Stefan et Gheorghe Duca ; 5) *l'influence de l'option politique-culturelle sur l'option artistique*, lorsque les fondateurs, nobles ou princes régnants, matérialisaient dans les monuments d'art leurs penchants politiques vers l'un ou l'autre des centres européens du temps (le cas moldave du XVIIe siècle est particulièrement intéressant toujours, notamment celui de la cour princière de Jassy).

www.dacoromanica.ro

MATEMATICA ŞI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI (I)

Studiul de faţă îşi propune să schiţeze principalele domenii şi direcţii în care s-au dezvoltat contactele dintre matematică şi istoria social-economică pînă la jumătatea deceniului trecut. Expunerea noastră nu se referă la lucrări apărute după 1975, nu pentru că acest an ar delimita în mod categoric două epoci diferite în evoluţia contactelor care ne interesează, ci pur şi simplu pentru că înmulţirea în diverse ţări a aplicaţiilor matematicii la istorie îngreuiază prezentarea lor într-un articol de revistă, — care oricum s-a întins prea mult.

Sfîrşitul deceniului opt şi începutul deceniului nouă marchează în orice caz recunoaşterea dreptului de cetate în istoriografie al aplicaţiilor matematicii — drept consfinţit prin înfiinţarea unor comisii istorice naţionale şi a unor asociaţii istorice cu deschidere internaţională (Social Science History Association în S.U.A., Quantum în R.F.G.) şi mai ales prin constituirea din iniţiativa României la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti (august 1980) a Comisiei Internaţionale pentru Aplicarea Metodelor Cantitative în Istorie.

Este necesară o precizare. Istoria a studiat din totdeauna unele fapte caracterizabile prin numere. Date despre numărul armatelor, despre numărul populaţiei, despre suprafaţa unor teritorii sau despre distanţele între anumite puncte geografice, date statistice, economice, demografice ş.a. s-au întîlnit din totdeauna în scrierile istorice.

Datele statistice s-au bucurat de o mare atenţie, de pildă, din partea lui N. Bălcescu, ctitor al istoriografiei române moderne[1] A.D. Xenopol, N.Iorga, I. Bogdan, V.A. Urechia, C. Giurescu, I. Bogdan — pentru a aminti doar pe aceştia dintre istoricii români care au publicat diverse izvoare conţinînd date numerice.

Odată cu dezvoltarea în secolul XIX a metodelor criticii istorice s-a dezvoltat şi critica informaţiilor numerice aflate în diverse izvoare istorice. Este celebră în acest sens istoria militară a lui H. Delbrück în care au fost puse în lumină marile exagerări comise în sursele antice şi medievale atunci cînd se indică numărul de luptători ai diverselor armate[2]. Examinarea critică a informaţiilor numerice din izvoarele istorice mai vechi şi mai noi a dus la evidenţierea a numeroase erori ale acestui gen de informaţii — mai ales a celor provenite din epoca medievală — dar şi la corectarea unor erori de acest fel şi la evidenţierea unor izvoare istorice inclusiv medievale conţinînd date cifrice demne de încredere[3]. Prin prezentarea şi — mai ales din secolul XIX — critica informaţiilor numerice, istoria a avut din totdeauna unele contacte cu matematica, ceea ce l-a făcut pe marele istoric francez G. Lefebvre să consemneze o banalitate totuşi semnificativă: „pentru a te ocupa de istorie trebuie să ştii să numeri".

Dar nu astfel de contacte, *reduse de obicei la nivelul unor operaţii matematice elementare* (cele patru operaţii aritmetice, calcularea unor medii şi proporţii, aşezarea unor informaţii numerice în tabele, grafice — sau hărţi) şi care *nu constituiau rezultatul unui efort sistematic*, sînt cele care se au în vedere astăzi atunci cînd se discută despre raporturile dintre matematică şi istorie. Încă în secolul XIX odată cu dezvoltarea instituţiilor şi publicaţiilor statistice pe de o parte şi cu dezvoltarea generală a ştiinţelor, inclusiv a celor sociale, pe de altă parte, oameni de ştiinţă şi filozofi dintre cei mai prestigioşi au exprimat ideea că matematica şi datele statis-

---

[1] Cf. D. Haşigan, *Statistica în operele lui Nicolae Bălcescu* în *Din istoria statisticii româneşti, Culegere de articole*, Bucureşti, 1969, p. 59—70.

[2] H. G. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politichen Geschichte* vol. 1—6, Berlin, 1900—1937.

[3] Cf. R. Delort, *Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, Paris 1969, p. 55 şi urm.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 269—278, 1984.

www.dacoromanica.ro

tice ar putea fi utilizate pentru descoperirea legilor dezvoltării sociale. După Vasile Conta, de exemplu „statistica ne procură dovezile cele mai puternice despre existența fatalității (adică a determinismului așa cum îl concepea filozoful român V.L.) în domeniul fenomenelor sociale" [4]. Legile fenomenelor sociale considera Vasile Conta, „sînt exacte și inflexibile", raportul între o forță sau înrâurire din domeniul fenomenelor sociale și efectul ei fiind „totdeauna matematicește fix" [5]. „Cînd într-un viitor îndepărtat — scria el — statistica va avea informații numeroase și exacte asupra tuturor cauzelor exterioare care exercitează oarecare înrîurire asupra societății, atunci, după *calcule* (subliniat de V.L.) și încercări repetate, se va putea ține seama în rezultatele generale, de efectele particulare ale fiecărei înrâuriri" [6].

Conta vedea în istorie și statistică izvoarele fundamentale pentru cunoașterea faptelor sociale dar făcea totodată o importantă distincție între ele. După părerea lui, statistica „ne arată mai cu seamă legătura dintre faptele ce coexistă în unitatea de timp" iar istoria „pe lîngă aceasta, ne arată îndeosebi legătura de *cauză* și *efect* sau legătura de *evoluțiune* ori *metamorfozare* ce există între faptele sociale ce se succedează în curgerea vremii" [7]. În succesiunea faptelor istorice se manifestă, de asemenea, după părerea filozofului nostru, anumite legi [8]. Se poate obiecta azi lui Vasile Conta că însăși statistica prezintă serii de date *succesive* care pot îmbrățișa lungi perioade de timp. Este demn de reținut însă că potrivit lui Vasile Conta istoria, ocupîndu-se și de faptele statistice, acordă o atenție deosebită fenomenelor nestatistice. De aici, concluzia implicită că istoria, trebuind să utilizeze statistica și calculul pentru a dezvălui legi sociale și relații matematice între fenomenele sociale, nu se reduce la statistică și matematică, ci are de cercetat o bogată realitate, un bogat cîmp de fenomene nestatistice, cu ajutorul altor metode decît cele matematice.

Vasile Conta nu este singurul care în trecut, în țara noastră, a insistat asupra importanței matematicii pentru științele sociale. Spiru Haret în a sa *Mecanică socială*, a încercat să aplice aparatul matematic al mecanicii raționale la cercetarea fenomenelor sociale [9]. Metodologia concretă propusă de Spiru Haret nu a fost adoptată de cercetătorii din domeniul științelor sociale (în afara unor excepții) [10]. Conceptele și ideile cărora Spiru Haret a căutat să le dea o expresie matematică, cît și aparatul matematic folosit de el nu erau adecvate necesităților unei sociologii științifice.

Ideea de a introduce precizia și rigoarea matematică în studiul fenomenelor sociale, apreciată de unii chiar la apariția lucrării [11], îl situează însă pe matematicianul nostru printre precursorii unui curent, care în alte forme și cu un alt arsenal ideologic, științific și tehnic se afirmă puternic în zilele noastre.

Problema aplicării matematicii în științele sociale l-a preocupat și pe Karl Marx. Așa cum consemna ginerele și tovarășul lui de idei și acțiune Paul Lafargue, Marx „regăsea în matematicile superioare mișcarea dialectică sub forma ei cea mai logică și mai simplă în același timp. După el, o știință nu era cu adevărat dezvoltată decît atunci cînd putea folosi matematicile" [12]. Reiese din această observație că Marx nu punea pseudo-problema reducerii științelor la matematică, ci problema reală a utilizării matematicii în științe. În acest spirit el era convins că în cazul existenței unor informații adecvate de istorie economică s-ar putea stabili matematic legile crizelor economice [13].

---

[4] Vasile Conta, *Scrieri filozofice alese*. Ediție îngrijită de N. Gogoncață, București 1975, p. 5.

[5] *Ibidem*, p. 8.

[6] *Ibidem*. De notat că importanța statisticii pentru relevarea legilor sociale a fost sesizată încă de statisticianul A. Quetelet în *Sur l'homme et le developpement de ses facultes* ou essai de physique sociale, Paris, 1835 și de istoricul H. T. Buckle în *History of Civilisation in England*, vol. I, London. 1857, Vasile Conta i-a cunoscut, firește, dar ideile sale asupra rolului statisticii și matematicii în descoperirea legilor sociale poartă amprenta proprii lui concepții asupra legilor sociale și determinismului în general.

[7] *Ibidem*, p. 3.

[8] *Ibidem*, p. 5.

[9] Spiru Haret, *Mecanique sociale*, Paris-Bucarest, 1910.

[10] Al. Alexandrescu, *Originile civilizației*, București, 1930. Vezi și N. Ghiulea, *Mecanica și matematica în științele sociale* „Seminarul de sociologie și etică", Iași, 1914.

[11] Opinii asupra cărții sînt republicate în notele anexate la traducerea românească a lucrării (Spiru Haret, *Mecanica socială*, Studiu introductiv și note de Leon Topa, București, 1969, p. 226—258).

[12] P. Lafargue, *Karl Marx (Amintiri personale)* în Karl Marx. *Scrieri alese*, vol. I, București, 1945, p. 98.

[13] Vezi scrisoarea sa din 11 mai 1873, în Karl Marx, Fr. Engels, *Opere* vol. 13, București, 1975, p. 79.

www.dacoromanica.ro

În *Capitalul* se întîlnesc în fapt modele matematice ale unora din raporturile societății capitaliste. Este semnificativ că E. Aveling — unul din primii marxiști englezi (devenit ginere al lui Marx) pornind de la aprecierea că Marx a ridicat economia politică la un nivel care permite exprimarea ei în termeni matematici a scris o introducere pentru studenți în teoria economică marxistă, în care abundă formulele și tabelele matematice [14]. Unele modele matematice ale relațiilor economice, — schemele reproducției expuse de Marx și Lenin — au format obiectul unor lucrări speciale ale cunoscutului statistician și economist V.S. Nemcinov.

Desigur, economia politică nu se confundă cu cercetarea istorică — dar istoria folosește și legile descoperite de economia politică, cărora Marx considera că li se poate da o exprimare matematică. De altfel, curentul spre cuantificare și utilizarea sistematică a matematicii care a pătruns azi în mai toate ramurile cercetării istorice a pornit din domeniile legate de istoria economică. Căci fenomenele economice sînt fenomene de masă care încă din forma lor „naturală" imediat sesizabilă în izvoare, se prezintă ca fenomene numărabile și măsurabile [15].

Una din primele discipline istorice în care s-a manifestat preocuparea pentru studiul cantitativ a fost numismatica. Pînă în a doua jumătate a secolului trecut, marea majoritate a numismaților erau preocupați de identificarea, localizarea, datarea și clasificarea monedelor în funcție de aspectul lor, de descifrarea inscripțiilor și emblemelor, de calitățile artistice ale monedelor. F. Hultsch, Th. Mommsen, G. Brandis au introdus în numismatică o nouă optică, cea metrologică, cantitativă, caracterizată prin descrierea și clasificarea monedelor în funcție de greutatea și dimensiunile lor, de componența aliajului, prin preocuparea față de raportul valoric între diversele monede [16]. Noua tendință a fost susținută și strălucit ilustrată de numismatul român Mihail Suțu (1841—1933), care a contribuit la răspîndirea în numismatică a preocupărilor pentru măsurare și calcul. Tocmai pe măsurare și calcul și-a întemeiat M. Suțu ideea originală că moneda bătută a fost precedată de moneda-greutate — bucăți de metal a căror greutate era măsurată cu unități de măsură care aveau la bază greutatea semințelor diverselor cereale [17].

Un alt domeniu în care preocupările de cercetare cantitativă s-au manifestat mai de timpuriu a fost cel al istoriei prețurilor. În ultimul deceniu al secolului trecut a apărut lucrarea lui Georg Wiebe [18] și a început să apară lucrarea în șapte volume a lui Georges d'Avenel [19], care au devenit foarte cunoscute.

Fluctuațiile de prețuri provocate de urmările economice ale primului război mondial, de criza economică din 1929—1933 au stimulat apariția unor lucrări care și-au propus să stabilească serii de date statistice cu privire la evoluția pe perioade îndelungate a prețurilor (sau a prețurilor și salariilor, sau a prețurilor și altor indicatori economici). Este suficient, în acest sens, să amintim de lucrările lui Simiand, Labrousse, Abel [20], Elsas [21], Beveridge [22], care au

[14] E, Aveling, *The Student's Marx*, London, 1891. Citat la Chusichi Tzusuki, *Eleanor Marx 1855—1898. A Socialist Tragedy*, Oxford, 1967. p. 251.

[15] Firește, cercetarea cantitativă a caracterizat din totdeauna astfel de discipline ca cronologia istorică (vez capitolele cu bibliografie consacrate acesteia în *L'histoire et ses methodes*. Sous la direction de Ch. Samaran. Paris, 1961, p. 37—51 și B. Schneider *Einführung in die neuere Geschichte*, Stuttgart, 1974, p. 107—116) și metrologia istorică. Aceste discipline au însă mai curînd un caracter tehnic auxiliar.

[16] Th. Mommsen, *Geschichte des Römischen Münzwessens*, Berlin, 1860; Cf. articolul *Numismatica în Sovetscaia istoriceskaia entiklopedia*, vol. 10, Moskva, 1967.

[17] M. Suțu, *Systèmes monetaires primitifs de la Asie Mineure et de la Grèce* și *Etalons pondéraux primitifs et lingots monétaires* în „Revista de Istorie, Arheologie și Filologie", I, 1883, p. 214—241 și II, 1885 nr. 2, p. 401—463.

[18] G. Wiebe, *Zur Geschichte der Preisrevolutions des XVI-und XVIII Jahrhunderts*, Leipzig, 1895.

[19] G. d'Avenel, *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général. Depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800*, Paris, 7 volumes 1894—1926.

[20] F. Simiand, *Le salaire, l'évolutions sociale et la monnaie*, 3 vol. Paris, 1932 C. E. Labrousse, *Esquisse du mouvennent des prix et des revenus en France au XVIII-e siècle, tome I. Les prix* Paris, 1933, W. Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mitteleuropa vom 13 bis zum 19. Jahrhundert*, 1935.

[21] M. Elsas, *Umriss einer Gesichte der Preise und Löhne in Deutschland*, vol. I, II A, II B, Leiden, 1936—1949.

[22] Lucrarea lui W. Beveridge, *Prices and Wages in England from the XVII Century to the XIX, vol. I, Mercantile Eve*, London, 1939, a fost începută în 1923 și apoi integrată în ansamblul de studii inițiat de comitetul internațional amintit în text, al cărui președinte a devenit Beveridge. *(I prezzi in Europa dal XIII secolo a oggi. Saggi di storia di prezzi*, raccolti e presentati da Rugiero Romano, Torino, 1967, p. 511).

www.dacoromanica.ro

dat un puternic impuls istoriei preţurilor. Începînd din 1928 şi pînă în ajunul ultimului război mondial cînd s-au epuizat fondurile acordate de fundaţia Rockefeller — a activat un *„Comitet internaţional pentru istoria preţurilor"* care a stimulat studiile de acest fel dintr-un număr de ţări [23]. În al patrulea şi al cincilea deceniu al secolului nostru se înregistrează o eflorescenţă a studiilor de istorie a preţurilor; studii fundamentale, extrase din principalele lucrări din această perioadă şi o bibliografie a realizărilor perioadei se găsesc în cunoscuta culegere editată de R. Romano, deja citată.

Ajunşi cu expunerea noastră aici, considerăm necesar să ne oprim asupra unei stări de lucruri care contribuie după părerea noastră, la înţelegerea căilor de pătrundere ale matematicii în istorie. Avem în vedere următoarele. Istoricii marxişti au considerat totdeauna că pasul principal pe calea transformării istoriei în ştiinţă a fost realizat prin descoperirea teoriei materialismului istoric şi că dezvoltarea cercetărilor istorice în lumina acestei teorii este o condiţie a dezvoltării istoriei ca ştiinţă.

În mod firesc, istoricii marxişti în străduinţa de a valorifica toate informaţiile privitoare la problemele abordate, au folosit în studiile lor izvoare statistice. Amintim, de pildă, în acest sens lucrările lui Lucreţiu Pătrăşcanu, care abundă în materiale statistice [24]. De asemenea, lucrările de istorie modernă şi contemporană publicate în ţara noastră în deceniul al şaselea cuprind firesc, frecvente referiri la surse statistice. Istoricii marxişti au fost preocupaţi şi de stringerea datelor numerice izolate, răspîndite în izvoare, şi de cuantificarea datelor pe care izvoarele nu le conţin în formă nemijlocit numerică. Imediat după înfiinţarea Institutului de Istorie care azi poartă numele lui N. Iorga, de pildă, s-a înfiinţat un colectiv de istorie a preţurilor care, în forme diferite, şi-a desfăşurat mulţi ani activitatea asupra căruia vom reveni mai jos. Din motive diverse, materialele acumulate au fost doar în mică măsură valorificate, cele publicate dovedindu-şi utilitatea şi interesul [25].

Păşind pe calea atît de dificilă a cuantificării informaţiilor nenumerice din sursele medievale româneşti, Barbu Cîmpina a publicat în 1956 cunoscuta lui statistică a beneficiarilor privilegiilor acordate de cancelaria domnească a Moldovei în secolul al XV-lea [26]. Modul de alcătuire a statisticii lui Barbu Cîmpina a întîmpinat critica lui C. Cihodaru [27], dar metoda însăşi a cuantificării informaţiilor nenumerice din sursele medievale româneşti a fost utilizată în continuare în lucrări ale lui Mihail Berza [28], D. Mioc [29] şi ale altora. Cuantificarea informaţiilor *nenumerice* din izvoarele medievale româneşti s-a practicat, în deceniul şase în lucrări de mică întindere ale lui Donat şi altora [30] şi a luat o amploare neobişnuită mai înainte în marea monografie a lui H.H. Stahl despre satele devălmaşe [31]. După 1960, folosirea largă a datelor statistice şi în general a datelor numerice caracterizează numeroase lucrări de istorie socială-economică ale lui L. Boicu, I. Corfus, P. Cernovodeanu, S. Columbeanu, Fl. Constantiniu, L. Demeny, V. Liveanu, R. Manolescu, M. Maxim, E. Negruzzi, Ş. Papacostea, Ş. Ştefănescu,

---

[23] *Ibidem.*

[24] L. Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, Bucureşti, 1944; Idem, *Sub trei dictaturi*. Bucureşti, 1944; Idem, *Un veac de frămîntări sociale*, Bucureşti, 1945.

[25] R. Cămărăşescu, C. Fotino. *Din istoria preţurilor. Evoluţia preţurilor cailor în Ţara Românească (secolele XVI—XVIII* în *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. VI, Bucureşti. 1973, p. 225—241). D. Mioc, *Preţul vinului, în Ţara Românească în secolele XVII—XVIII* în *Sub semnul lui Clio Omagiu acad. Ştefan Pascu*, Cluj. p. 122—125. Ioana Constantinescu, *Din istoria preţurilor în Ţara Românească în secolul al XVIII-lea (pînă la 1775)* în „Revista de Istorie", 29 (1976) nr. 12, p. 1 927—1 941.

[26] Cf. B. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare* în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 15. 22.

[27] *Studii şi cercetări ştiinţifice.* Istorie, an 7(1956) nr. 1, p. 169—182.

[28] M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, II, (1957). p. 7—45; Idem *Variaţiile exploatării Ţării Româneşti de către Poarta Otomană în sec. XVI—XVIII* în XI, „Studii", 1958, nr. 2, p. 59—71.

[29] D. Mioc, *Cuantumul birului pe gospodăria ţărănească în Ţara Românească în secolul al XVI-lea* în *Studii şi materiale de istorie medie*, V (1962), p. 151—174 (acest studiu face parte dintr-o cercetare mai largă concepută în deceniul anterior).

[30] I. Donat, *Aşezările omeneşti din Ţara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii" IX (1956) nr. 6, p. 75—96; Maria Turbatu, *Rolul meşteşugurilor de la sate în dezvoltarea producţiei de mărfuri în prima jumătate a secolului al XVII-lea în Ţara Românească*, în „Studii" VIII (1955) nr. 3, p. 49—64.

[31] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I—III, Bucureşti, 1958—1965.

www.dacoromanica.ro

L. Vaida. Folosirea datelor statistice şi în general numerice a fost o practică obişnuită şi în lucrările istorice publicate în celelalte ţări socialiste [32].

Dar istoricii marxişti, considerînd că problema transformării istoriei în ştiinţă s-a rezolvat prin adoptarea teoriei materialismului istoric vedeau (şi văd) în cercetarea cantitativă doar una din multiplele direcţii ale dezvoltării ştiinţei istorice. Spre deosebire de aceştia, cercetătorii nemarxişti care considerau posibilă şi necesară transformarea istoriei în ştiinţă exactă, îşi concentrau cercetările nu în domeniul teoriei, ci în cel al metodologiei. Metodele cantitative le-au apărut acestor cercetători drept mijlocul care oferă istoriei posibilitatea dezvoltării ca ştiinţă exactă şi ca urmare cercetarea cantitativă, iar apoi utilizarea tehnicii electronice de calcul le-au apărut drept domeniu privilegiat, central, al studiilor istorice.

În primii ani de după al doilea război mondial, în ţările occidentale cercetările de istorie cantitativă s-au dezvoltat şi în direcţia elaborării unor serii de date pe perioade foarte lungi, — date clasificate şi grupate potrivit categoriilor elaborate de aşa numita „contabilitate naţională", disciplină în care lucrează şi cercetători marxişti. Impulsul în această direcţie a venit, se pare, din partea economiştilor — şi anume a economiştilor interesaţi în cunoaşterea factorilor extraeconomici care influenţează activitatea economică [33].

Simon Kuznets, un economist stabilit în S.U.A., care s-a ocupat de stabilirea unor lungi serii de date grupate în lumina „contabilităţii naţionale" [34] a iniţiat adoptarea în 1950 de către Asociaţia Internaţională pentru Cercetarea Venitului şi Avuţiei a unui program pentru stabilirea şi analiza evoluţiei venitului naţional, avuţiei naţionale şi componentelor lor în ţări pentru care există date adecvate pentru cel puţin jumătate de secol [35]. Din iniţiativa aceluiaşi economist Consiliul de Cercetări în Ştiinţele Sociale a creat un fond pentru finanţarea cercetărilor privitoare la dezvoltarea economică a diferitelor ţări în secolele XIX şi XX [36]. Astfel de lucrări au fost publicate în deceniul 6 şi începutul deceniului 7 în S.U.A., Franţa, Anglia, R.F. Germania, Danemarca ş.a. [37] Deosebit de activă s-a dovedit echipa franceză condusă de J. Marczewski şi din care mai făceau parte T. Markovitch, J.C. Toutain, L. Fontvieille (aceasta din urmă marxist), care au publicat studii conţinînd serii de date cifrate privind produsul industriei şi agriculturii, evoluţia venitului naţional, a bugetului naţional, a populaţiei, transporturilor în Franţa pe perioada de 120 260 de ani, între 1700—1970 [38].

Marczewski a publicat şi o serie de lucrări programatice [39] în care direcţia de cercetare reprezentată de el, bazată de aplicarea contabilităţii naţionale, a fost denumită, „istorie cantitativă". Această denumire care putea da impresia — contrazisă de conţinutul însuşi al lucrărilor — că poate exista o istorie pur cantitativă, a provocat riposta unor istorici francezi de diverse orientări (P. Chaunu, J. Villar). Polemica nu a împiedicat însă dezvoltarea direcţiei

---

[32] Asupra utilizării, statisticii în istoriografia rusă şi sovietică de pînă în 1960 vezi E. D. Grajdaninov *Istoriko-statisticeskie issledovanija v russkoi dorevolucionnoi i sovetskoi istoriografii (kratkii ocerk)* în *Matematiceskie metodi v issloriceskih issledovaniiah*, Moskva, 1972, p. 208 şi urm. Pentru direcţiile folosirii datelor cantitative în istoriografia economică sovietică dinaintea deceniului al şaselea putem cita ca ilustrare cunoscuta *Istoria economiei naţionale a URSS*, în trei vol. de P. J. Leascenko, a cărei a patra ediţie din 1956 a fost tradusă şi în limba română.

[33] J. Marczewski, *Introduction à l'histoire quantitative*, Genève, 1965, p. 37—38.

[34] S. Kuznets, *Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread*, 2 vol, New York, 1941.

[35] J. Marczewski, *Quantitative History* în *Journal of Contemporary History*, III, (1968), nr. 2, p. 4. Lucrările lui Kuznets şi altor economişti care încă înaintea celui de-al doilea război mondial au alcătuit, pe baza contabilităţii naţionale serii de date referitoare la lungi perioade istorice trecute sînt indicate în lucrarea citată în nota precedentă.

[36] J. Marczewski, *Quantitative History* ... p. 18.

[37] S. Kuznets, *Quantitative Aspects of Economic Growth* în *Economic Developments and Cultural Change 1956 — ian. 1963;* Phyllis Deane, W. A. Cole *British Economic Growth 1688 — 1959*, Cambridge, 1962; B. R. Mitchell, Ph. Deane *Abstract of British Historical Statistics* Cambridge, 1962; W. G. Hoffmann, H. J. Müller *Das Deutsche Volkseinkommen, 1851—1957*, Tübingen, 1959.

[38] O listă a publicaţiilor acestei echipe este dată în prefaţa lui J. Marczewski la lucrarea lui Louis Fontvieille, *Evolution et croissance de l'Etat Français: 1815—1969* Paris, 1969 (în Cahiers de l'I.S.M.E.A. Seric A. F. Economie et société, nr. 14) p. III—IV.

[39] J. Marczewski, *Histoire quantitative, buts et méthodes* Cahiers de l'I.S.M.E.A., seric A.F., no. 1, juillet 1961, *Buts et méthodes de l'histoire quantitative* Cahiers, Vilfredo Pareto, 1964 şi lucrările citate în notele precedente.

www.dacoromanica.ro

de cercetare denumită de J. Marczewski „istorie cantitativă" și care reprezintă doar una din căile de pătrundere a cuantificării în istorie, *fără* pretenția de *reducere* a istoriei la cantitativ.

Spre sfîrșitul deceniului al șaselea al secolului nostru a apărut în Statele Unite un curent denumit „noua istorie economică", „cliometria" sau „istorie econometrică". Inițiatorii acestui curent sînt considerați a fi Alfred Conrad și John Meyer [40]. În deceniul al șaselea adepții acestei orientări se adunau anual într-un seminar în cadrul Universității din Purdue [41]. După cum arată și ultima denumire amintită mai sus este vorba de orientarea spre aplicarea econometriei — deci a unui dezvoltat aparat matematic — la cercetarea istoriei economice. În econometrie se manifestă o orientare marxistă precum și orientări nemarxiste, care se reflectă toate și firesc pentru SUA, mai ales ultimele, în orientarea diverșilor „cliometricieni". Dar doi din cei mai cunoscuți reprezentanți ai „cliometriei" — Robert Fogel și Albert Fishlow consideră că direcțiile de dezvoltare și contribuțiile noului curent au fost determinate de un interes foarte puternic pentru problemele dezvoltării [42]. Cliometricienii s-au interesat de ratele mai curînd decît de nivelul creșterii economice, de agregatele economice decît de persoane, de producție (eficiență, productivitate tehnică, politică de investiții), mai curînd decît de distribuție. Apoi, ei s-au interesat de Statele Unite. Natura problemelor care îi preocupau i-au determinat să se concentreze mai întîi asupra economiei Statelor Unite în secolul XIX — abordînd abia mai tîrziu problemele altor secole și țări.

Fogels și Fishlow apreciază că eforturile cliometricienilor de strîngere a datelor se disting de cele din trecut prin două caracteristici, legate de rolul central acordat teoriei. Categoriile economice — venit național, capital etc — sînt definite de modele economice ale producției și venitului și pe această bază se stabilește ce date trebuie generate adică strînse din sursele primare și prelucrate pentru a construi seriile care să reflecte evoluția diverșilor indicatori necesari cercetărilor de istorie economică. În al doilea rînd, din cauză că astfel de date nu sînt nemijlocit furnizate de izvoare, cliometricienii recurg la reconstituirea datelor, prin aplicarea la informațiile limitate existente, a relațiilor teoretice (formulate de econometrie).

În legătură cu aceasta se folosesc pe larg metodele statisticii matematice, respectiv ale inferenței statistice, și în special așa numitele ecuații de regresie.

Problema pe care au abordat-o la început cliometricienii și de care se ocupă intens și astăzi este cea a economiei sclavagiste existente în S.U.A. pînă în 1865. Conrad și Meyer, întemeietorii cliometriei, ca și Robert Fogel și Stanlex Engerman [43] și alții dintre cei mai cunoscuți dintre reprezentanți ai ei, consideră că în momentul izbucnirii războiului civil din SUA sclavia era un sistem economic viabil, mai eficient decît sistemul bazat pe forța de muncă liberă. Desființarea sclaviei, susțin ei, s-a datorat unor factori morali și politici. Eugene D. Genovese [44] reprezentant al orientării marxiste în cliometrie, consideră că economia sclavagistă împiedică dezvoltarea pieței pentru produsele industriale și deci a industriei, constituia o frînă în calea dezvoltării economice generale.

O altă temă a cărei abordare de către cliometricieni a trezit puternice ecouri, nu puține critice, este aceea a rolului construcției de căi ferate în dezvoltarea economică a Statelor Unite în secolul trecut [45], R. Fishlow recunoaște un rol important căilor ferate în dezvoltarea econo-

---

[40] Cei doi autori au publicat în colaborare două studii: *Economic Theory, Statistical Inference and Economic History* în *Journal of Economic History* 64 (decembrer 1957) și *The Economics of Slavery in the AnteBellum South* în *Journal of Political Economy* 66 (april 1958). În 1964 ei și-au reunit mai multe lucrări în volumul *The Economics of Slavery and Other Essays* în *Econometric History*, Chicago, 1964. Semnalăm că în antologia citată mai jos, R. Fogel și S. Engerman includ în curentul „noii istorii economice" și studiul lui E. Cary Brown, *Fiscal Policy in the thirties. A reapraisal"* publicat în *The American Economic Review*, 46 (decembrer 1956).

[41] J. Marczewski, *Quantitative History* ... p. 180, R. Fogel *The new economic history: its findings and methods*, în „The Economic History Review", 19 (1966) p. 642.

[42] R. Fogel, A. Fishlow, *Quantitative Economic History: An interim evaluation past trends and present tendencies* în „The Journal of Economic History", 31, martie 1971, p. 15 și urm.

[43] R. Fogel, S. Engerman, *Time on the Cross: The Economics of American Negro Slavery*, Little, Brown, 1974 și *The relative Efficiency of Slavery; A comparison of Northern and Southern Agriculture in 1860* în „Explorations in Economic History" 8 (1971) p. 353—368.

[44] E. Genovese, *The Political Economy of Slavery*, New York, 1965.

[45] R. Fogel, *Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History Baltimore Hopkins*; 1964; A. Fishlow, *American Railroads: The Transformation of the Anttebellum Economy* Cambridge, 1965.

www.dacoromanica.ro

mică dinainte de 1860 a Statelor Unite. R. Fogel apreciază că rolul construcției căilor ferate în ansamblul secolului XIX a fost în realitate mult mai mic decît cel atribuit pînă la el. Dezvoltînd raționamentul contrafactual a cărui importanță, dacă este corect aplicat, nu poate fi contestată, R. Fogel a calculat care ar fi fost efectele economice dacă, în loc să se pornească la construcția căilor ferate, în SUA s-ar fi continuat doar să se dezvolte vechea rețea de canale și drumuri; el ajunge la concluzia că în comparație cu această ultimă perspectivă, prin construcția căilor ferate s-a realizat în anul 1890 o economisire socială egală cu numai 1,8% din produsul național brut (gross national product — în înțelesul statisticilor țărilor capitaliste); în 1830 — 1890 construcția căilor ferate ar fi contribuit cu 10% din creșterea medie anuală a eficienței economice. Fără a ne însuși conceptele utilizate în amintita lucrare și fără a considera pe deplin justificate toate calculele ei, considerăm întemeiată ideea cliometricienilor că dezvoltarea economică nu poate fi atribuită cu preponderență unei singure ramuri a tehnicii (în cazul nostru căilor ferate) fiind legată de un larg ansamblu de progrese în cele mai diferite ramuri ale tehnicii.

Nu putem să prezentăm aici mai pe larg numeroasele lucrări ale, cliometricienilor care au făcut obiectul unor „bilanțuri" și studii documentare publicate în revista de specialitate din țări străine [46] și de la noi [47]. — ca și în reviste străine de mare tiraj („Nouvel Observateur", „Expres").

Menționăm publicarea a două antologii cuprinzînd texte din diverse lucrări ale cliometricienilor [48] și considerăm că titlurile secțiunilor uneia din acestea (este vorba de culegerea întocmită de Fogel și Engerman) ilustrează principalele domenii abordate de „cliometricieni": tipurile de creștere economică; repartiția beneficiilor creșterii; explicarea expansiunii industriale, difuzarea noii tehnologii; investițiile în educație — mărimea și semnificația lor; piața capitalurilor; sclavia și războiul civil; imigrarea, urbanizarea și mișcarea spre vest; efectele politicii monetare și fiscale. Așa cum se vede din enumerarea de mai sus, cliometria se caracterizează nu atît prin noutatea *temelor* tratate, cît prin noutatea *metodei* de tratare, bazate pe aplicarea econometriei la istorie.

În afara istoriei economice, un alt domeniu al istoriei în care „materia de studiu" se prezintă în chip „natural", nemijlocit, sub formă numerică este istoria demografică.

Utilizarea datelor demografice a caracterizat dintotdeauna istoriografia. În a doua jumătate a secolului XIX odată cu dezvoltarea recensămintelor populației și a științei demografice s-a accentuat preocuparea sistematică pentru istoria populației, manifestată în diverse lucrări ca de pildă cele ale lui Beloch și Levasseur [49].

Între cele două războaie mondiale studiile demografice s-au dezvoltat — amintim lucrarea cercetătorului sovietic Urbanis despre populația Europei [50] și a cercetătorului polonez Krzyswicki despre demografia societății primitive [51]. Epoca de după cel de-al doilea război mondial, atît de preocupată de problema creșterii populației, a cunoscut o puternică dezvoltare a demografiei istorice concretizată printre altele în ample istorii ale populației mondiale și ale populației în diverse țări și continente [52].

Pentru demografia istorică din ultimele decenii este caracteristic efortul de reconstituire a evoluției concrete a „microunităților" demografice, — în primul rînd a familiilor și satelor, orașelor apoi a comitetelor, județelor, provinciilor pentru ca plecînd de la aceste reconstituiri de amănunt să se poată reconstitui tabloul de ansamblu al populației țărilor și continentelor. Demografia contemporană nu se mulțumește cu stabilirea numărului și densității populației, a numărului migranților; ea caută să descopere care au fost în trecut indicii mortalității, nata-

---

[46] M. Levy — Le Boyer, *New Economic History* în „Annalles Economics Sociétés, Civilisations".

[47] V. Liveanu, *„Cliometria" sau „noua istorie economică"* în „Istorie-Arheologie Revista de referate și recenzii și sinteze" X (1973) nr. 1 p. 71—97.

[48] The *New Economic History*. Edited by R. Andreano, New York, 1970 și *The Reinterpretation of American Economic History* R. Fogel, S. Engerman editors New York 1971.

[49] K. I. Beloch, *Die Bevolkerung griechisch-römischen Welt*, Leipzig, 1886; Idem *Bevolkerungsgesichte Italiens*, 3 vol, Berlin-Leipzig, 1937—1961.; E. Levasseur, *La population française: histoire de la population avant 1789*, 3 vol., Paris 1889—1892. De observat că Beloch tindea să subevalueze numărul populației în lumea antică.

[50] B. T. Urbanis, *Rost naseleniia v Europe*, Moscova, 1941.

[51] L. Krzyswicki, *Primitive society and its vital statistics*, Posnan, 1934.

[52] A. Chevaliér, *L'histoire des populations aux époques antérieurs à la statistique*, Paris, 1950; J.S. Russel, *Late ancient and medieval population*, Philadelphia, 1958; M. Reinhard, A. Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris, 1961; A. G. Rașin *Naselenie Rossii za 100 let (1811—1913)*, Moskva, 1956; V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Rosii v XVIII v.-i pol. XIX* v.v. Moskva, 1963.

www.dacoromanica.ro

lității, fertilității, durata medie de viață, piramida vîrstelor, media vîrstei de căsătorie la bărbați și femei, proporția necăsătoriților, divorțaților, văduvelor. Se caută a se constitui pentru perioade cît mai lungi serii de date cu privire la toate aceste probleme.

O bibliografie a lucrărilor publicate în problemele de istoric a populației nu am putea da aici. O scurtă trecere în revistă a surselor, metodelor și problemelor tratate de demografia istorică în zilele noastre o face B. Schneider în lucrarea deja citată[53]. S-au publicat antologii cuprinzînd texte importante din lucrările de demografie istorică și bibliografii[54].

Considerăm însă util să amintim lucrările fundamentale de introducere în metodologia demografiei istorice ale lui Louis Henry, Marcel Fleury, Roger Molls, P. Guillaume, J. Poussou[55].

În demografia istorică, tot așa ca în alte discipline, se manifestă atît orientarea marxistă[56], cît și orientările nemarxiste.

Preocupările de demografie istorică marxistă s-au dezvoltat și în țara noastră. Menționăm suita de studii ale lui Ștefan Ștefănescu publicate începînd din 1967 și reunite apoi în volum — în care sînt abordate o seamă de probleme fundamentale ale istoriei populației țării noastre și sînt menționate principalele realizări ale demografiei istorice românești[57]. La Cluj lucrează un colectiv condus de profesorul Ș. Pascu, care a dat în 1972 volumul *Populație și societate*. De factorii care au influențat evoluția demografică a Țării Românești în secolul XVII s-a ocupat Lia Lehr[58].

O temă de predilecție a demografiei istorice românești au constituit-o migrațiile și colonizările[59].

Orientarea spre metode cantitative, studiul evoluției așezărilor omenești ca și spre metode cantitative în toponimie, ca mijloc de studiere a istoriei populației este reprezentată de Ion Donat. Pentru o informare mai cuprinzătoare asupra realizărilor demografiei istorice românești trimitem la „Orientarea bibliografică" din volumul citat al lui Ș. Ștefănescu (p. 161—171).

Pe lîngă economie și demografie, încă un domeniu în care materia de studiu se prezintă în mod nemijlocit sub forma unor serii cifrate este — pentru țările cu regim parlamentar — acela al istoriei electorale. Încă în 1904, istoricul american Frederick J. Turner a subliniat că

---

[53] B. Schneider, *Einführung in die neuere Geschichte* .. p. 99—106. El deosebește în istoria demografică contemporană metoda reconstrucției familiilor dezvoltată de L. Henry și M. Fleury, de metoda analizei globale, dezvoltată în Anglia, unde nu există izvoarele adecvate pentru aplicarea primei metode *(Ibidem* p. 102) În realitate, credem, nu există însă o dihotomizare între cele două metode întrucît scopul tuturor metodelor de demografie istorică este stabilirea indicilor demografiei globali — iar acolo unde nu se poate reconstitui evoluția familiilor se încearcă reconstituirea altor microunități demografice (în Anglia sate).

[54] Philip M. Hauser, D. D. Duncan editors *The Study of Population An Inventory and Appraisal*, Chicago, 1952; D. V. Glass și D. E. C. Eversley editors *Population in History*, Chicago, 1965; E. A. Wrigley *An Introduction to English Historical Demography* London, 1966. Vezi și listele de lucrări de demografie istorică citate la K. Arnold *Geschichtswissenschaft und elektronische Datenverarbeitung*, p. 117—119 și E. Pitz articolul citat, p. 9—10.

[55] R. Molls, *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV-e au XVIII-e siècle*, 3 vol. Louvain, 1954—1956; M. Fleury et L. Henry, *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population: manuel de depouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1956; L. Henry. *Manuel de démographie historique*, Genève, 1967; L. Henry, *Leçons d'analyse demographique*, Paris, 1960 (curs universitar); V. I. Kozlov, *Dinamika cislennosti narodov. Metodologhiia issledovaniia i osnovnie faktori*, Moscova, 1969; P. Guillaume, J. P. Poussou, *Démographie historique*, Paris, 1970; L. Henry, *Nouveau manuel de depouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, Paris, 1965.

[56] Dintre cercetătorii marxiști din țările occidentale amintim pe J. Dupâquier, coautor alături de M. Reinhard și A. Armengaud a noii ediții din 1968 a istoriei demografice mondiale.

[57] Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Cluj, 1974.

[58] Lia Lehr. *Factori determinanți în evoluția demografică a Țării Românești în secolul al XVIII-lea* în *Studii și materiale de istorie mede, VII*, (1974), p. 161—205.

[59] Dintre volumele apărute între 1970—1975 amintim: Ștefan Meteș *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XIX. Cercetări de demografie istorică*, București, 1971 (o nouă ediție în 1972); A. Tintă, *Colonizări habsburgice în Banat 1716—1740*, Timișoara, 1972; Matei Vlad, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova secolele XV—XVIII*, București, 1973; L. Roman, *Evoluția numerică a populației din România și migrația externă* (1739—1831) în *Studii și articole de istorie, XXII* (1973), p. 15—24.

www.dacoromanica.ro

„metoda statisticianului ca și cea a criticului izvoarelor este absolut esențială" [60]. De fapt, încă din 1894 el a promovat metodele cantitative în istoriografia americană, dar în primul rînd sub forma hărților statistice. Turner și elevii lui reprezentau pe hartă distribuția voturilor diverselor comitate (sau a reprezentanților diferitelor regiuni) și apoi reprezenta pe hartă distribuția tipurilor de sol, a grupurilor etnice, a diferitor variabile economice și sociale, pentru a explica repartiția geografică a voturilor [61]. Pe de altă parte, încă din 1897, Orin Libby, elevul lui Turner a utilizat tehnica analizei cantitative a voturilor în organele legislative [62].

În primele două decenii ale secolului nostru tehnica hărților statistice a fost larg răspîndită în istoriografia americană. După 1920, interesul pentru cuantificarea în istoriografia americană s-a redus mult. În al patrulea deceniu, metodele cantitative inspirate de Turner mai erau utilizate în special de cercetătorii care se ocupau de istoria agriculturii [63] — domeniu pentru care interesul în S.U.A. era în acea perioadă în declin. Menționăm că și în țara noastră au apărut în 1947 unele studii de analiză cantitativă a alegerilor și activității parlamentare, autorul unuia din ele Matei Dogan dobîndind reputația internațională în această materie.

Tot în țara noastră, în domeniul istoriei politice, Mircea Malița a aplicat noi metode, matematice, bazate pe rezultate ale unor discipline matematice recent apărute — cercetarea operațională, teoria deciziei, teoria jocurilor [64].

Pe plan internațional, dezvoltarea cercetărilor de istorie economică și demografică orientate, spre construirea unor serii de date numerice pentru perioade lungi a impulsionat efortul pentru construirea unor serii de date asemănătoare în alte domenii ale istoriei. Am vorbit despre metoda „reconstituirii familiilor" în demografia istorică Această metodă constă în aceea că, pe baza datelor necantitative din registrele parohiale în care se înregistrează nașterile, căsătoriile etc. se reconstituia evoluția familiilor și apoi se numără membrii lor, se calculează numărul populației, natalitatea, mortalitatea etc. Deci informațiile necantitative, care în izvoare nu apar sub formă de date numerice, sînt cuantificate spre a se obține date numerice.

Tendința spre cuantificare a pătruns și în alte domenii ale cercetării istorice. În domeniul istoriei culturii, de exemplu, în Franța pe baza listelor de cărți apărute în diverse perioade, s-a pășit la alcătuirea de serii de date numerice pe perioade lungi, cu privire la numărul cărților publicate, în diferitele domenii, în diversele orașe, la diverși editori. Se stabilesc date cu privire la tirajul cărților și prețul lor, cu privire la listele de abonați etc. S-a pornit deci la alcătuirea unei statistici istorice a cărții [65]. Tot în Franța pornindu-se de la registrele bisericești, s-au alcătuit serii de date privind frecvența populației la ceremoniile religioase de-a lungul unor perioade de decenii — ceea ce înlesnește studiul evoluției mentalităților [66]. S-a dezvoltat astfel așa-numita „istorie serială religioasă [67].

Cuantificarea a pătruns și în istoria politică. S-a dezvoltat astfel așa numita „biografie colectivă". În Anglia de exemplu Namier — reluînd de fapt o metodă promovată de Turner — a inițiat cercetări în vederea stabilirii, pentru fiecare membru al parlamentului englez din secolul al 17-lea. a originii sociale, a școlilor absolvite, a legăturilor familiare etc., datele fiind utilizate apoi pentru caracterizarea cantitativă a componenței parlamentului britanic [68]. S-a dezvoltat

---

[60] Citat la Ch. Dollar. *R. Jensen, Historian's guide to statistic Quantitative analysis and historical research*, New York, ... 1971, p. 3.

[61] *Ibidem* p. 4.

[62] *Ibidem* p. 5.

[63] *Ibidem.*

[64] M. Malița, *A model of Michael the Brave's decision in 1595* în „Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences", edited for the Royal Society and the Romanian Academy by F. R. Hodson, D. G. Kendalland, I. Tăutu, Edinburg, 1971, p. 516—523; M. Malița *Teoria și practica negocierilor*, București, 1972, p. 206—214.

[65] Cătălina Velculescu, Victor George Velculescu *Livres roumains à listes de souscripteurs Première moitié du XIX-siècle II e partie* RESE E XIII 1975 nr. 4; p. 533—548. R. Estivals, *Le dépot legal sous l'Ancien Régime de 1573 à 1591*, Paris, 1961; F. Furet, *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle*, Paris, 1965.

[66] Vezi problematica și lucrările prezentate de P. Chaunu în articolul *Une histoire religieuse serielle. A propos de la diocèse de la Rochelle (1648—1724) et sur quelques exemples normands* în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XI (1965) janvier—mars 1965 p. 5 și urm. Articolul subliniază influența metodelor de „sociologie a practicii religioase" expuse și utilizate încă din 1931—1935 de Gabriel Le Bras.

[67] P. Chaunu, *L'histoire serielle Bilan et perspectives* în „Revue historique", 494 avril—juin 1978, p. 29 și urm.

[68] Lewis Namier, *The structure of Politics at the Accession of Georges III*, vol. I—II, London, 1929.

www.dacoromanica.ro

așa-numita, cercetare cantitativă „a elitelor" (de fapt a claselor dominante), a conducătorilor politici și a funcționarilor de stat din diverse țări.

Aplicarea metodelor cantitative a dus la dezvoltarea în S.U.A. a așa numitei „noua istorie politică" în care predomină metodele cantitative. Nu numai că se string informații cantitative asupra rezultatelor alegerilor din diverși ani și regiuni, asupra voturilor din Congres, asupra membrilor organelor legislative — dar se caută a se determina factorii sociali, economici, etnici, culturali, care au determinat rezultatele alegerilor, voturile din Congres, grupările pe partide ș.a. Pentru stabilirea factorilor determinanți ai unor evenimente politice se recurge la procedee ale statisticii matematice: așa-numita scală Gutman, calcularea coeficienților de corelație și în general la așa numita analiză multivariată [69].

Direcțiile de cercetare menționate pînă acum au stimulat valorificarea unei imense mase de izvoare de la registre parohiale la cadastre, de la liste fiscale la anchetele cele mai diverse din diverse epoci. Apar inclusiv în țara noastră lucrări dedicate în mod special izvoarelor istoriei cantitative [70]. Lucrările de introducere în metodologia istorică se ocupă de valorificarea izvoarelor de istorie cantitativă [71].

Vasile Liveanu

[69] Cu tot interesul pe care această orientare îl reprezintă pentru pătrunderea matematicii în istoria — nu insistăm aici asupra noii istorii politice pentru că obiectul studiului nostru îl constituie istoria social-economică. Semnalăm studiul lui Allan G. Bogue *United States: The „New" Political History* în „Journal of Contemporary History", III (ianuar 1968) p. 5 și urm. retipărit cu unele modificări în R. Swierenga editor *Qauntification in American History Theory and Research*, New York, 1970. p. 36—52, care prezintă pe larg acest curent. O bibliografie a lucrărilor în care se reflectă acest curent la Ch. Dollar și R. Jensen *op. cit.*, p. 270—283. Cf. V. Liveanu *Metode matematice, calculatoare electronice, teorie istorică* în „Istorie — Arheologie Revista de referate și recenzii", VIII (1971) p. 573 și urm.

[70] B. Gilles *Les sources statistiques de l'histoire de France des enquêtes du XVII-e siècle à 1870*, Paris, 1964; E. Pitz *Entstehung und Umfang statistischer Quellen in der vorindustriellen Zeit* în „Historische Zeitschrift" 223, Heft 1, august 1976, p. 1—39 cu o bogată bibliografie; *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole* București, 1969.

[71] Cf. *L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1960, și R. Delort, *Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, ...

www.dacoromanica.ro

DEZBATEREA ȘTIINȚIFICĂ CU TEMA „ASPECTE ALE CIVILIZAȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN SECOLELE XIII—XVII"

În zilele de 6—8 decembrie 1983, a avut loc, la Suceava, dezbaterea științifică cu tema „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII". Organizată de Institutul de arheologie din București, sub patronajul Academiei de științe sociale și politice a R.S. România și al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, dezbaterea s-a bucurat de colaborarea foarte competentă a unor specialiști aparținînd următoarelor institute și instituții: Institutul de arheologie București, Institutul de istorie „N. Iorga" — București, Institutul de istoria artei — București, Consiliul Culturii și Educației socialiste, Muzeul Banatului — Timișoara, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, Muzeul Brukenthal din Sibiu, Muzeul „Delta Dunării" — Tulcea, Muzeul județean — Suceava și Radio-televiziunea română.

Dezbaterea a fost axată pe cinci probleme mari ale istoriei medievale a poporului român, și anume: civilizația satului medieval, civilizația urbană, arhitectura laică și religioasă, ideologia și concepțiile politice ale epocii, reflectate în artă și în scrierile istorice, și, în sfîrșit, rolul cărții și al tipăriturilor românești în afirmarea ideii de unitate a românilor.

Ideea de bază, reflectată de totalitatea rapoartelor prezentate în cadrul dezbaterii, ca și de discuțiile purtate pe marginea acestora a fost aceea a *unității* culturii și civilizației românești din evul mediu, în ciuda realității pe care a reprezentat-o, din punct de vedere politic, existența celor trei state feudale de-sine-stătătoare în cadrul cărora poporul român și-a desfășurat existența în vremea arătată: Transilvania, Țara Românească și Moldova. Deși condițiile istorice în care poporul român și-a format cultura și civilizația care i-au fost proprii în evul mediu și prin care s-a particularizat în această parte a continentului nu au fost identice — ele fiind influențate de acțiunea unor factori politici externi importanți (imperiul bizantin, dominația și stăpînirea maghiară, dominația mongolă și amenințarea otomană), rădăcinile comune ale civilizației românești au fost factorul determinant al acestei unități. În plus, maturizarea, pe o anumită treaptă istorică, a conștiinței unității sale (origine, limbă, tradiții etc.) a constituit un alt factor esențial, care a contribuit la consolidarea aceleiași unități culturale și de civilizație a poporului român în evul mediu.

Desigur, această unitate trebuie înțeleasă ca o *trăsătură de ansamblu* a civilizației românești medievale, ea neexcluzînd existența unor particularități regionale, acestea nefiind altceva decît rodul unor experiențe proprii ale românilor din interiorul sau din exteriorul arcului carpatic, experiențe căpătate în urma contactelor acestora cu anume arii culturale mai largi din teritoriile aflate în jurul țărilor românești.

Importanța deosebită a acestei dezbateri, în raport cu celelalte trei care au precedat-o (Tîrgu Mureș — 1980, Băile Herculane — 1981, Drobeta-Turnu Severin — 1982), a constat, între altele, în faptul că a acordat o atenție mult sporită analizei realităților românești din evul mediu în comparație cu civilizația popoarelor europene contemporane — și mai ales cu civilizația popoarelor din regiunile imediat înconjurătoare — atrăgîndu-se atenția asupra faptului că trebuie neîntîrziat înlăturată eroarea metodologică de a se căuta comparații cu regiuni foarte îndepărtate, locuitorii cărora s-au dezvoltat și au trăit în condiții istorice cu totul deosebite de cele în care s-a format și s-a dezvoltat poporul român. Procedîndu-se ca pînă acum, nu numai că se ajunge la încheieri nevalabile în legătură cu locul pe care l-a ocupat civilizația românească a evului mediu în Europa, dar, prin compararea acestei civilizații cu modelul, pe care mulți istorici îl consideră, încă, „clasic", al civilizației Europei occidentale, se favorizează, în mod implicit, cultivarea concepției eronate a acestor istorici potrivit căreia, în evul mediu, românii au avut o civilizație inferioară.

În mod special, a fost analizată civilizația urbană medievală românească, contestată de unii specialiști străini tocmai datorită comparației nejustificate (și, în orice caz, eronată

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 279—285, 1984.

www.dacoromanica.ro

din punct de vedere metodologic) cu același „model" considerat „clasic", pe care îl constituie civilizația urbană a Europei centrale sau occidentale. Evidențiindu-se că o astfel de comparație nu ține seama de împrejurările istorice concrete în care s-a format și s-a dezvoltat civilizația urbană a românilor în evul mediu, discuțiile au atras atenția asupra faptului că dacă se reduce totul la constatarea existenței sau inexistenței construcțiilor de piatră sau monumentale în orașe, la existența sau inexistența libertăților comunale ale orașelor sau, eventual, la prezența sau absența fortificațiilor de piatră ale orașelor, o astfel de abordare a problemei nu poate conduce la încheieri viabile.

A te mulțumi să constați, pur și simplu, de pildă, că civilizația urbană românească medievală se constituie sensibil mai tîrziu decît în Europa occidentală, sau că în Țara Românească și Moldova nu a funcționat regimul libertăților comunale ale orașelor, fără considerarea împrejurărilor care au condus la această întîrziere și neglijînd realitatea concretă în care s-a desfășurat întreaga existență a poporului român în evul mediu — dominată de lupta împotriva pericolului otoman și pentru apărarea însăși ființei poporului român — echivalează cu o tratare aistorică a unor procese și fenomene, ceea ce nu se poate solda decît cu concluzii eronate.

În consecință, în cadrul dezbaterilor s-a subliniat necesitatea efectuării unei analize aprofundate a vieții economice, sociale și culturale a orașelor medievale din Țara Românească și Moldova, cu scopul desprinderii particularităților acestcia, în funcție, mai ales, de evoluția regimului politic al celor două țări românești și de organizarea luptei antiotomane, cu specificul ei dintr-un moment sau altul. În ceea ce privește inexistența regimului libertăților comunale în orașele de la sud și est de Carpați, în cadrul dezbaterii s-a supus unei analize atente opinia că, în condițiile subordonării tuturor resurselor materiale și umane ale celor două țări, organizării luptei antiotomane, autoritatea centrală din Țara Românească și din Moldova nu putea îngădui existența unor forțe politice (între care și comunitățile urbane) care să iasă de sub autoritatea domniei, producînd eventuale defecțiuni în lupta antiotomană.

De o atenție specială s-a bucurat, în cadrul dezbaterii, problema raportului dintre fortificațiile orășenești și cetățile domnești, evidențiindu-se faptul că, în organizarea luptelor pentru apărarea independenței Țării Românești și a Moldovei, rolul principal l-au avut cetățile domnești (de piatră sau de pămînt și lemn), fortificațiilor orașelor revenindu-le un rol cu totul minor, ceea ce, iar, constituie una din particularitățile civilizației medievale românești. În plus, în același context a fost analizată și problema arhitecturii civile a orașelor medievale din cele două țări, preferința pentru construcțiile de lemn nefiind semnul unei pretinse înapoieri a orașelor acestora, în raport cu orașele central — și vesteuropene, ci doar expresia înțelegerii timpurii de către locuitorii acestor orașe a faptului că în condițiile amenințărilor permanente la care erau supuși mai ales din partea invadatorilor otomani, necesitatea refacerii rapide a construcțiilor distruse cu prilejul fiecărui atac impunea utilizarea generalizată a lemnului ca material de construcție, fără să mai vorbim de alte avantaje pe care le oferea, în condițiile de climă ale zonei, construcțiile de lemn.

★

De o analiză la fel de atentă și competentă s-au bucurat problemele legate direct de domeniul artei, culturii și ideologiei secolelor XV—XVII din țările române. Evidențiind strînsa legătură dintre realitățile politice ale vremii și expresia cultural-artistică pe care au căpătat-o acestea în efortul de a se utiliza toate mijloacele pentru educarea continuă a spiritului de rezistență antiotomană al poporului, discuțiile au subliniat, în același timp, și necesitatea studierii mai aprofundate a evoluției concepțiilor clasei dominante despre putere și despre organizarea luptei pentru o independență și pentru existența de-sine-stătătoare a țărilor române. O condiție esențială pentru mai buna înțelegere a acestor realități ale perioadei aflate în discuție, după cum s-a văzut în cadrul dezbaterilor, este aceea a raportării continuu a evoluției acestor concepții și acțiuni la evoluția și consolidarea ideii unității poporului român în rîndurile clasei dominante, cît și, mai ales, în rîndul maselor populare. În acest context, analiza rolului jucat de tipăriturile românești în pătrunderea în adîncime a ideii unității de limbă și cultură a poporului român a căpătat o importanță deosebită, prin aceasta conturîndu-se și mai bine ideea de bază a întregei dezbateri științifice, și anume ideea unității civilizației și culturii românești în evul mediu.

★

Dezbaterea științifică de la Suceava a evidențiat caracterul pozitiv al inițiativei organizării unor discuții periodice în legătură cu teme precis delimitate și bine conturate, cronologic și tematic, din istoria poporului nostru. În mod special, din această dezbatere s-a desprins concluzia că, încă în viitorul apropiat, poate chiar în cursul anului 1984, este necesară organizarea unei dezbateri rezervată exclusiv *orașului medieval românesc*. În cadrul acestei dezbateri,

www.dacoromanica.ro

care trebuie să fie, obligatoriu, de caracter multidisciplinar, vor trebui analizate, în lumina celor mai noi cuceriri ale cercetării românești și străine, probleme dintre cele mai importante, cum ar fi : procesul formării orașelor medievale românești (prin raportarea continuă la procesul similar desfășurat pe plan european), viața economică și tabloul social al orașelor medievale românești, regimul juridic și limitele autonomiei acestor orașe, particularitățile urbanismului medieval la români, viața culturală și artistică a orașelor medievale românești, rolul lor militar și politic etc.

În al doilea rînd, s-a desprins utilitatea organizării și unei alte dezbateri, cu tema „Țările române în secolul al XVII-lea", dezbatere în cadrul căreia accentul să cadă pe problemele vieții culturale românești, proiectată pe fundul realităților politice ale secolului respectiv și al restructurărilor de ordin economic și social petrecute în aceeași vreme.

★

Dată fiind importanța conținutului dezbaterilor de la Suceava, cu tema „Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII", s-a considerat oportună publicarea tuturor rapoartelor prezentate în cadrul ei, Muzeul județean Suceava propunînd publicarea rapoartelor în numărul următor al Anuarului muzeului din Suceava.

Mircea D. Matei

SIMPOZIONUL DE LA ACADEMIA „ȘTEFAN GHEORGHIU" DEDICAT FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

În ziua de 23 noiembrie 1983 la Academia „Ștefan Gheorghiu" a fost organizat un simpozion consacrat împlinirii a 65 de ani de la realizarea statului național unitar român, eveniment de profundă semnificație în istoria generală a patriei noastre. Tradițiile îndelungate ale luptei pentru independență și unitate național-statală, împrejurările concrete în care s-a înfăptuit în 1918 Unirea, importanța ei deosebită pentru progresul istoric, precum și felul cum acest remarcabil eveniment a fost și este reflectat în literatura social-politică, română și de pe plan internațional, au fost evocate și examinate în comunicările : prof. univ. dr. Ion Spălățelu, *Făurirea statului național unitar — operă a întregului popor*; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, *Mișcarea muncitorească și socialistă — importantă forță pentru împlinirea aspirațiilor de unitate ale poporului român* : dr. Elena Florea. *Națiunea română — constituirea și evoluția ei*; prof. univ. dr. Ladislau Lőrinz, *Drepturile și libertățile naționalităților conlocuitoare în cadrul statului național unitar român*; prof. univ. dr. Constantin Vlad și conf. univ. Constantin Mocanu, *Aspirația milenară spre unitate bazată pe comunitatea de origină și combaterea unor pseudoteorii străine.*

Simpozionul a fost pregătit de Catedra de istorie a României, împreună cu Institutul de științe politice și studiere a problemei naționale. Au participat activiști de partid, profesori, cercetători științifici, studenți și cursanți ai Academiei „Ștefan Gheorghiu".

C. Mocanu

MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE DE ISTORIE

Desfășurate anual începînd din 1977, reuniunile științifice ale programului științific internațional *„Război și societate în Europa centrală și de est 1740—1920"*, organizat de colegiul „Brooklyn" din New York, au prilejuit, întotdeauna, dezbaterea unor problematici majore ale raportului armată-societate în această parte a continentului. Bucurîndu-se de participarea unor personalități recunoscute pe plan internațional în domeniul de referință, conferințele anuale au explorat spații mai puțin „umblate"de cercetarea istoriografică, abordînd din unghiuri noi diverse fațete ale raportului dintre structurile sociale și politice și domeniul militar. Rezultatele obținute au fost înmănuncheate în volume de sine stătătoare (publicate și difuzate de Columbia University Press), care pun la îndemîna publicului cititor de limbă engleză din întreaga lume date și interpretări esențiale privind evoluția istorică a popoarelor din centrul și sud-estul Europei. Un asemenea volum, recent apărut, intitulat *War, Revolution and Society in Roma-*

www.dacoromanica.ro

nia. The Road to Independence (Război, revoluție și societate în România. Calea spre independență), sub coordonarea generalului-maior dr. Ilie Ceaușescu, difuzat de acecași prestigioasă casă editorială din New York, reprezintă, în fapt, o sinteză remarcabilă a istoriei militare a românilor, a luptei lor neînduplecate pentru libertate și unitate statală.

În toamna acestui an, în cadrul programului științific sus-amintit s-au desfășurat două conferințe internaționale.

Întîia a avut loc la Varna în intervalul 19—22 septembrie 1983 cu tema: „Societățile balcanice în război și revoluție, 1870—1879". În cadrul acestei reuniuni științifice au susținut comunicări academicieni, profesori universitari, cercetători științifici din R.P. Bulgaria, Franța, U.R.S.S., S.U.A., Grecia, R.S.F. Iugoslavia, R.F. Germania, R.P. Ungară, R.S. Cehoslovacă și R.S. România. Delegația de istorici români a prezentat următoarele comunicări: *„Armata română în războiul de independență din 1877—1878: organizare, comandament, strategie"* (general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu); *„Societatea românească și potențialul ei militar: 1856—1879"* (dr. Mircea Mușat); *„România în războiul de independență: sprijinul acordat de românii din teritoriile aflate sub dominație străină"* (colonel dr. Florian Tucă); *„Înzestrare, logistică și performanțe ale armatei române în războiul de independență din 1877—1878"* (maior dr. Mihail E. Ionescu); *„Solidaritatea poporului român cu lupta de eliberare națională din sud-estul Europei: 1875—1878"* (căpitan Alexandru Duțu); *„România de la San-Ștefano la Berlin"* (colonel Constantin Căzănișteanu) și *„Factorul politic și militar în războiul de independență al României"* (dr. Florin Constantiniu). Întîlnirea științifică de la Varna a prilejuit un fructuos schimb de opinii, în cursul dezbaterilor istoricii români reliefînd lupta pentru independență și unitate purtată de poporul nostru în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sprijinul multilateral acordat de România efortului de eliberare a popoarelor balcanice. Discuțiile au scos în evidență rolul remarcabil jucat de România și armata română în războiul antiotoman desfășurat în 1877—1878 în Peninsula Balcanică, contribuția deosebit de prețioasă la obținerea victoriei. Istoricii români au argumentat faptul că societatea românească la 1877 s-a manifestat unanimă în reclamarea și afirmarea răspicată a independenței absolute a țării, intrarea armatei române, în război avînd consecințe hotărîtoare asupra desfășurării și deznodămîntului victorios al operațiilor militare împotriva Imperiului otoman. Au fost subliniate caracteristicile notabile ale organismului ostășesc românesc la 1877—1878, calitățile de organizare, dotare și logistice pe care le-a relevat participarea sa la lupte, eroismul și vitejia ostașilor, capacitatea corpului de comandă de a concepe și conduce independent operații militare de mare anvergură.

Cea de a doua conferință a avut loc la Bellagio (Italia) în intervalul 26 septembrie — 1 octombrie 1983. Istorici din Austria, Canada Grecia, Iugoslavia, Polonia, Ungaria, S.U.A. și România au discutat probleme legate de primul război mondial, de lupta popoarelor din centrul și sud-estul Europei pentru întemeierea sau desăvîrșirea statelor naționale, de cauzele și derularea procesului de dezintegrare a monarhiei austro-ungare. Delegații români au prezentat următoarele comunicări: *„Capacitatea de luptă a armatei române în primul război mondial"* (general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu); *„România — frontul intern: 1914—1918"* (dr. Florin Constantiniu); *„Presa românească în 1918 — indicator al orientării unanime a opiniei publice către unitate statală"* (maior dr. Mihail E. Ionescu); *„România și aliații săi în primul război mondial"* (colonel dr. Vasile Mocanu); *" Lupta românilor aflați pe teritoriul Italiei în anii primului război mondial pentru realizarea Marii Uniri din 1918"* (dr. Ion Ardeleanu); *„Caracterul popular al rezistenței românești în timpul primului război mondial"* (maior dr. Ioan Talpeș).

În cadrul dezbaterilor, delegații români au reliefat însemnătatea Marii Uniri din 1918 în istoria națională, caracterul ei legic, justețea participării României la primul război mondial și rolul determinant al maselor populare în înfăptuirea unității naționale consacrată la 1 Decembrie 1918. Totodată, au fost evidențiate eforturile istoriografici românești legate de aniversarea a 65 de ani de la făurirea statului național unitar, prezentarea realistă, obiectivă și completă a împrejurărilor în care a avut loc acest mare eveniment. S-au subliniat, argumentat și conform adevărului istoric, adeziunea unanimă a națiunii române la actele plebiscitare, care au culminat cu Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, rolul hotărîtor al luptei de autodeterminare a maselor largi populare în făurirea statului național unitar. Delegații români au scos în relief, totodată, participînd la discuții sau răspunzînd la întrebări, aderiunea naționalităților conlocuitoare la actul de la 1 Decembrie 1918, atitudinea militarilor români din armata austro-ungară, cooperarea politică dintre români, cehi și slovaci în ajunul și în cursul primului război mondial. Concomitent, istoricii români au relevat coeziunea frontului intern în România în cursul primului război mondial, impactul presiunii crescînde a opiniei publice asupra opțiunii guvernului din vara anului 1916, unanimitatea de voință și acțiune a națiunii în războiul drept angajat pentru eliberarea provinciilor strămoșești aflate sub dominația străină. „România — patria tuturor românilor" a fost în acei ani un obiectiv care a însuflețit întreaga națiune, oriunde s-ar fi aflat fiii ei, fiind atins prin străduința și jertfele uriașe ale poporului. Tratatele

www.dacoromanica.ro

încheiate după primul război mondial n-au făcut altceva decît să consfințească un fapt împlinit, realizarea statului național unitar român.

A fost stabilită, în cursul reuniunilor de la Varna și Bellagio, tematica conferințelor viitoare din cadrul programului științific internațional sub girul căruia au avut loc cele două întîlniri. Reuniunea finală va avea loc în septembrie 1984 la București, prefigurîndu-se un bilanț fructuos al cercetărilor pe profil întreprinse pînă acum.

Mihail E. Ionescu

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL RELAȚII HABSBURGO-OTOMANE ÎN SECOLELE XVI—XVIII

În suita numeroaselor manifestări cultural-științifice ce au avut loc în perioada aprilie—octombrie 1983 în Austria, cu prilejul tricentenarului despresurării Vienei, s-a înscris și colocviul internațional pe tema *Relații habsburgo-otomane în secolele XVI-XVIII*, organizat de către Institutul de orientalistică al Universității din Viena (cu sprijinul financiar al Ministerului federal pentru Știință și Cercetare), sub patronajul Comitetului internațional de studii preotomane și otomane (CIÉPO).

Au participat istorici-turcologi din 16 țări: Austria, Turcia, S.U.A., Anglia, Franța, R.F. Germania, Olanda, Italia, Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria, R.D. Germană și Liban. De remarcat că, alături de nume mari ale turcologiei mondiale (Halil Inalcık, Robert Mantran, Zygmunt Abrahamowicz, György Hazai, Ernst Werner, Avdo Sučeska, Irène Mélikoff, Adnan Erzi, Roderic Davison, Géza Fehér, Andreas Tietze, Anton C. Schaendlinger ș.a.), au fost prezenți și numeroși reprezentanți ai generației de mijloc și tinere — schimbul de mîine al „veteranilor". Din țara noastră au participat, cu comunicări și intervenții, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mihai Maxim; de asemenea, a fost prezentată în colocviu și o comunicare a Cristinei Feneșan, care nu s-a putut deplasa la Viena. Președintele Comitetului de organizare a fost cunoscutul osmanist, prof. Andreas Tietze, șeful secției de turcologie din cadrul Institutului vienez de orientalistică, ajutat de colaboratorul său apropiat, prof. Anton C. Schaendlinger, care au făcut cu deosebită amabilitate, tact și competență oficiile de gazdă.

În ciuda delimitării prealabile a temei, atît în ce privește conținutul, cît și din punct de vedere cronologic, în realitate au fost prezentate în colocviu și numeroase comunicări ce au depășit aceste repere, în special de către istoricii americani, care au venit cu cea mai numeroasă delegație. Trebuie, totodată, remarcat că, deși prilejuit de tricentenarul despresurării Vienei, colocviul, în fapt, nu s-a ocupat de istoria asediului Vienei, nu numai pentru că în general evenimentul este cunoscut (și piața vieneză a fost literalmente invadată de o avalanșă de noi lucrări pe această temă, ilustrată, dealtfel, și de către aproape 10 expoziții speciale deschise în această perioadă aniversativă), dar, mai ales, pentru că s-a dorit să se facă din lucrările colocviului un nou prilej pentru strîngerea legăturilor de prietenie, înțelegere și conlucrare frățească între cercetătorii din diverse țări ale lumii. De aici și ponderea deosebită acordată de participanți nu momentelor de confruntare politico-militară, ci legăturilor comerciale și artistice dintre Imperiul otoman și cel habsburgic, contactelor dintre cultura orientală și cea a Europei. Din punctul de vedere al acestui obiectiv major urmărit, se poate spune încă de pe acum, fără teamă de a greși, că această reuniune științifică a însemnat o deplină reușită.

Din punct de vedere strict științific, a noutăților documentare și interpretative aduse de colocviu, este dificil în momentul de față să facem o apreciere corectă și globală: ar fi trebuit să fim prezenți la toate comunicările (or, s-au desfășurat și ședințe paralele) și să avem în față textul integral și definitiv al tuturor acestor comunicări. Acest lucru nu va fi, desigur, posibil decît odată cu publicarea actelor colocviului, într-un volum special, sub îngrijirea profesorului A. Tietze. Pînă atunci, deci, doar unele impresii pe viu și aprecieri provizorii.

O serie de comunicări au fost consacrate izvoarelor otomane din arhivele europene: Colin C. Heywood (Londra); *Note on an Arabic Turkish land register (hudud defteri) in the Bavarian State Library*; Hans Georg Majer (München), *Ein Defter des Divan-i Hümayun in Wien: das Şikâyet Defteri des Jahres 1675*; Aldo Gallotta (Neapole), *Some Ottoman documents of the Venice State Archive concerning Habsburg-Ottoman relations.* Însemnătatea condicelor (*defter*) otomane, ca izvor fundamental pentru studiul realităților otomane a fost unanim recunoscută și s-a vorbit chiar de o nouă știință auxiliară a osmanisticii: *defterologie.* Alt set de comunicări a fost dedicat traducerilor: Jean-Louis Bacqué-Grammont (Paris), *Sur deux lettres de Ferdinand Ier à Ibrâhim Paşa*; Barbara Flemming (Leiden), *Aus der Werkstatt der Übersetzer (17. Jahrhundert)*; Hans Jürgen Kornrumpf (Mainz), *Zu den amtlichen Übersetzungen der bosniaschen Landesregierung aus dem Osmanischen.* S-a remarcat existența unor

www.dacoromanica.ro

diferențe, e adevărat care nu afectează conținutul însuși al documentului, între varianta turco-osmană și cea europeană: bunăoară, în corespondența lui Ferdinand cu marele vizir Ibrahim Pașa, în variantele turcești, destinate marelui vizir, și prin el, sultanului Süleyman, se folosea un ton mai umil și un stil mai puțin pretențios, față de variantele în limba latină, destinate împăratului Carol Quintul, unde, dimpotrivă, Ferdinand căuta să se plaseze pe picior de egalitate cu suveranul otoman, se autointitula „rege al Ungariei" etc. E interesant de semnalat și folosirea limbii bosniece în corespondența lui Ferdinand cu Poarta. Intervențiile unor specialiști recunoscuți pentru preocupările lor de istoria limbii turco-osmane, ca profesorii Anton Schaendlinger și Gy. Hazai, au relevat interesul tot mai mare care se acordă în ultima vreme studiilor de acest gen, mergînd pînă la elaborarea unor teze de doctorat la universitățile din Viena, Budapesta și Freiburg.

Problemele evoluției interne a statului otoman în perioada declinului au făcut obiectul mai multor comunicări, în special ale turcologilor americani: Ernst Werner (Leipzig), *Zu einigen Fragen der Krisenerscheinungen im Osmanenreich des 17. Jahrhunderts*; A. Abou El-Hadj (Long Beach), *The Nature of the Ottoman State in the Latter Part of the 17 th Century*; Avigdor Levy (Brandeis Univ.), *The Ottoman Style of Government: 16 th—18 th Centuries*; C. Max Kortepeter New York Univ.), *The Complex System of Ottoman Political Legitimacy*; Carter V. Findley (Columbus, Ohio), *Economic Bases of Revolution and Repression in the Late Ottoman Empire*. Cu deosebire s-au relevat schimbările profunde, structurale și cele la nivelul organelor de decizie otomane din perioada declinului, s-au evidențiat primele opțiuni ale unor cărturari și oameni de stat otomani (ca Na'ima și Sarı Mehmed Pașa) pentru „forme preliminare (incipiente) ale regimului monarhici constituționale" și s-au arătat, pe bază de noi date de arhivă, prelucrate statistic, cauze adînci, de ordin economic, care aveau să ducă la revoluția junilor turci. În temeiul unor noi cercetări în arhivele turcești au fost înfățișate aspecte privind sistemul de aprovizionare a armatei otomane (Caroline Finkel—Londra, *The Provisioning of the Ottoman Army during the Campaigns of 1593—1606: Insights from Ottoman Archives)* și starea flotei otomane în Mediterana de est după Lepanto (Ronald C. Jennings-Indiana Univ., *Navies, Trade, Smuggling and Piracy in the Eastern Mediterranean: Cyprus, 1571—1640*).

Relațiile internaționale, în special raporturile diplomatice habsburgice-otomane, au constituit tema unor comunicări ale turcologilor: Susan A. Skilliter (Cambridge), *The last days of the Imperial Ambassador von Preyner (died Istanbul, August 1583)*; Jan Niederkorn (Viena), *Das Türkenproblem in der internationalen Politik während des „Langen Türkenkrieges" 1593—1606*; Al. de Groote (Leiden), *Dutch Mediation between Sultan and Emperor, 1682—1699*; Halil Inalcık (Chicago), *Ottoman Northern Front, 1684—1700*; Abou Nohra (Beirut), *L'Autriche et Liban au XIXe siècle*; Roderic H. Davison (Washington), *Vienna as a Major Ottoman Diplomatic Post in the 19 th Century*. Ideea de bază a comunicării profesorului H. Inalcık, „decanul actual al studiilor otomane" (sosit, din păcate, abia în ultima zi la colocviu), a fost aceea că statul cel mai cîștigat în Europa de est după asediul eșuat al Vienei a fost Rusia, care, în schimbul aderării la *Sacra Liga* a obținut din partea Poloniei recunoașterea definitivă a drepturilor asupra Ucrainei, în speranța, deșartă, a obținerii unei compensații prin anexarea Moldovei. De asemenea, hanatul Crimeii, care pînă atunci încasase sub diferite forme un fel de tribut de la Rusia, s-a văzut izolat și expus atacurilor armatelor rusești (în 1689 își face apariția prima armată rusească în fața Crimeii), armate care, cu un armament, o instrucție și un sistem de aprovizionare complet modernizate (în special de la Petru I), aveau să anihileze calitățile celebrei călărimi tătare de tip medieval și să pregătească condițiile pentru anexarea Crimeii. Marele turcolog a tras atenția asupra necesității cunoașterii și folosirii mai aprofundate a izvoarelor turco-tătare (sugerînd și traducerea *Istoriei* lui Silahdar, izvor de bază pentru epoca în discuție, într-o limbă occidentală), precum și a celor rusești, relevînd, totodată, nevoia imperioasă a prezentării problematicii otomane și est-europene în strînsă conexiune cu aceea a lumii vest-europene (el însuși făcînd o strălucită demonstrație pentru anii 1684—1700), în caz contrar riscînd să rămînem într-un cadru local, îngust, cu o imagine fragmentară, chiar denaturată. Însemnătatea de ansamblu, funcțiile și personalul ambasadei otomane din Viena, înființată la 1797, au fost puse în lumină de excelenta comunicare a profesorului R. Davison, care a prezentat, în anexă, și o listă a ambasadorilor otomani din capitala austriacă (principalul canal de informare și comunicare al Porții cu Europa) în intervalul 1797—1919, pe baza datelor extrase din marile arhive diplomatice ale Europei. În această listă găsim și nume care interesează istoria românească: un Ioan Mavrogheni, un Kostaki Musurus Bey, un Aleko Pașa Vogorides și alții.

Am remarcat pentru istoria românească și comunicarea, mai sus-amintită, a profesorului libanez Nohra, care în partea introductivă s-a oprit asupra statutului specific de autonomie de care s-a bucurat emiratul libanez, în special în secolele XVI—XVII, față de Imperiul otoman. Or, așa cum arătam și în intervenția mea, e interesant de observat că în zonele „fierbinți", de mare însemnătate strategică (Balcanii, Orientul Apropiat și Mijlociu, Transcaucazia), aflate la

www.dacoromanica.ro

confluența de interese ale marilor puteri limitrofe, acestea nu și-au putut împărți total, prin anexare, țările de aici, ci au trebuit să recunoască și existența unor organisme autonome (Țările Române în Sud-estul european, Libanul în Orientul Apropiat, principatele georgiene în Caucaz), ca state-tampon între marile puteri. De aici, necesitatea întreprinderii unor studii comparative, care ar pune mai bine în lumină, dintr-o perspectivă mai largă, similitudinile, ca și deosebirile de statut ale acestor entități autonome.

Aspecte ale relațiilor comerciale habsburgo-otomane în secolele XVIII—XIX au fost prezentate de către turcologii Manfred Sauer (Viena), Ilber Ortaylı (Ankara) și Donald Quataert (Houston, Texas), dar spațiul nu ne îngăduie să stăruim asupra lor. Imaginea pe care turcii o aveau despre lumea europeană (prin intermediul austriecilor), așa cum rezulta ea din miniaturile otomane, a constituit obiectul comunicărilor istoricilor de artă Géza Fehér (Budapesta), Gönül Öney (Izmir) și Günsel Renda (Ankara), în timp ce imaginea inversă (*Das Türkenbild in der Kultur der Habsburger-monarchie zwischen dem 16. und 18 Jahrhundert*) a preocupat pe Maximilian Grothaus (Viena).

O suită de comunicări a fost consacrată prezenței otomane în Sud-estul și estul Europei, relevîndu-se aspirațiile de libertate ale popoarelor din teritoriile anexate de otomani: este cazul comunicărilor privind Serbia (Avdo Sućeska — Sarajevo, Vančo Božkov — Skopje, Olga Zirojević — Belgrad, Rhoads Murphey — Columbia Univ.), Bulgaria (Snežka Panova — Institutul bulgar de cercetări istorice din Viena, Ioanna Spisarevska — Sofia), Ungaria (Ferenez Szakály — Budapesta), Podolia (Zygmunt Abrahamowicz — Cracovia), Slovacia (Vojtech Kopčan — Bratislava).

Trei comunicări românești (în ordine cronologică: Mihai Maxim, *Les Pays Roumains et les relations Habsburg-ottomanes dans la seconde moitié du XVIe siècle*; Cristina Feneșan, *Die Bemühungen Siebenbürgens als Friedensvermittler zwischen Habsburg und der Pforte in der Zeit 1605 1627* și M.M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, *Relations entre Habsbourgs et Ottomans, 1681 1683*) au fost prezentate separat, făcîndu-se astfel și aici ca și pe hărțile din expozițiile amenajate cu prilejul triecentenarului — distincția cuvenită între regimul de provincie și cel de state tributare (*Vassalen Staaten*). S-au evidențiat, în temeiul unor noi documente de arhivă, în special turcești, impactul relațiilor habsburgo-otomane asupra poziției internaționale a Țărilor Române, rolul acestora de state-tampon și uneori de intermediari în relațiile dintre cele două mari puteri — Imperiul otoman și cel habsburgic, eforturile perseverente, sub diverse forme, de conservare a statutului de autonomie statală și de recîștigare a independenței naționale, acțiunile solidare de luptă ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei, ca, de pildă, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Ca expresie a atenției acordate acestei importante reuniuni științifice, participanții la colocviu au fost primiți de către președintele Austriei, dr. Rudolf Kirschläger, de către primarul Vienei, Franz Mrkvicka, și de către ambasadorul turc la Viena, Eemel Barutçu. La sfîrșitul colocviului, gazdele au organizat o frumoasă excursie în împrejurimile Vienei, pînă la Perchtolsdorf, unde a fost vizitată o interesantă expoziție cu titlul *Ce-a rămas de la turci* (influența turcească în muzica, poezia, artele frumoase, moda, flora Austriei).

Următorul colocviu (al VI-lea) al Comitetului internațional de studii preotomane și otomane, prezidat de prof. Robert Mantran (Aix-en-Provence), va fi organizat de către Middle East Centre (Faculty of Oriental Studies) de la Universitatea din Cambridge (3—7 iulie 1984) și va fi axat pe două teme: 1. Imperiul otoman: imaginea proprie și imaginea celor din afară; 2. Utilizarea documentelor otomane în cercetările curente.

Mihai Maxim

CRONICA

În ziua de 27 decembrie 1983 în fața comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Lupta de rezistență antijaponeză a poporului chinez (1931—1945)* elaborată de *Ana Budura*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I „Scurtă privire istorică asupra politicii de expansiune a Japoniei în China (1894—1931); Cap. II „Lupta de rezistență antijaponeză a poporului chinez între anii 1931 și 1937; Cap. III „Războiul de rezistență al poporului chinez împotriva agresiunii japoneze (iulie 1937 septembrie 1945); Cap. IV „Rezistența chineză în opinia publică din România".

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere"; „Surse bibliografice".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din dr. Gheorghe Zaharia, director științific adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., președinte; dr. Gheorghe Unc, conducător științific; prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, prof. univ. dr. Zorin Zamfir, dr. Nicolae Copoiu, membri.

În unanimitate comisia a acordat *Anei Budura* titlul științific de *doctor în istorie*.

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

SIMION RETEGAN, *Conştiinţă şi acţiune naţională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1860—1867).* Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, 244 p.

Mişcarea naţională a românilor din Transilvania manifestată cu putere în tot cursul secolului al XIX-lea a căpătat noi dimensiuni în timpul revoluţiei de la 1848 cînd alături de intelectuali şi burghezie, s-a înregistrat o masivă participare a ţărănimii.

În anii liberalismului austriac ţărănimea română dovedind maturitate şi combativitate, a demonstrat că participarea sa la cauza naţională devenise un lucru pe deplin cîştigat.

În acest context istoric se încadrează şi tematica volumului de documente întocmit de Simion Retegan, care îşi propune să ne prezinte perioada anilor 1860—1867, cînd satul românesc se dăruieşte cu toată fiinţa mişcării naţionale, iniţiind acţiuni ce denotă o înaltă conştiinţă de neam.

Selectate dintr-un număr mult mai vast, cele 124 de acte politice (108 inedite şi 16 publicate în ziarele vremii), pornesc, aşa cum arată şi autorul în *Cuvînt introductiv* „exclusiv şi nemijlocit din modestele cancelarii sătești, purtînd fiecare semnăturile fruntaşilor comunităţilor rurale..." (p. 8), fiind redactate, cu excepţia a două, în limba română.

Antologia menţionată este rodul unei cercetări minuţioase şi îndelungate întreprinse în Arhiva Guberniului Transilvaniei (fond presidial şi fond general), Arhiva Dietei 1863—1864, Arhiva Cancelariei aulice de la Viena, Arhivele comitatelor: Turda, Alba de jos, Solnocul Interior, Hunedoara şi Arad, Arhivele Magistratelor Sibiu şi Braşov, Arhiva scaunului Miercurea, Arhiva Mitropoliei Blaj, Arhiva Consistoriului ortodox Sibiu, Arhiva episcopiei Gherla şi Arhivele personale: Alexandru Papiu Ilarian, George Bariţiu, Alexandru Sterca Şuluţiu, Andrei Şaguna.

Pentru o mai exactă reflectare a modului cum ţărănimea înţelegea naţiunea şi problemele ei, autorul a considerat oportună excluderea actelor provenite din afara satelor, rapoartelor autorităţilor locale, a celor cu o problematică şcolară, a celor legate de soluţionarea unor litigii privind pămîntul, pădurile, păşunile, în general a actelor administrative cu excepţia a cîtorva acte urbariale cu o evidentă tentă naţională. Au fost incluse texte care afirmînd pe un ton vehement dreptul comunităţilor de a-şi alege liber dregători proprii, ating problema autonomiei sătești.

Prezentate cronologic şi numerotate cu cifre romane, documentele sînt însoţite de scurte regeste, note explicative privind numele actual al localităţilor, persoane mai puţin cunoscute, noţiuni sau termeni mai puţin uzitaţi în prezent, trimiteri la alte documente din volum, traducerea unor pasaje ce apar în alte limbi, indicaţia exactă a locului unde se păstrează actele sau a sursei lor de proveniență.

În redarea textelor s-a respectat locul şi formele lor autentice de datare fiind reproduse şi adresele care în multe cazuri rezumau conţinutul actelor. Nu s-au operat modificări, dar în cazul documentelor semnate de foarte mulţi săteni s-a indicat numai numărul şi calitatea lor.

Conţinutul actelor este foarte variat: protocoale prin care satele declară pe un ton fără echivoc că limba română este singura lor limbă oficială (doc. X, XI, XIII, XVI, XXX, XXXI, XLI). Cel mai elocvent exemplu este aici cel al satului Zărneşti, care a hotărît ca „de azi înainte, începînd, să se elaboreze numai în limba noastră românească şi toate hîrtiile ce vor veni de la Pretură şi alte oficii publice în limbi străine (...) să nu se primească deloc ci, fără aminare să le trimită îndărăt..." (doc. V). Apar, de asemenea, cereri privind numirea de funcţionari români în special juzi (doc. CIX, XLIV), împuterniciri acordate delegaţiilor naţionale la Viena (doc. XXXIII), contracte prin care satele se obligă să sprijine „Astra" cu bani sau bucate (doc. XXXVIII, XLV—XLVII), proteste împotriva nobilimii sau patriciatului ce reînfiinţaseră vechile instituţii comitatense şi

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 3, p. 286—296, 1984.

www.dacoromanica.ro

scăunalc (doc. XVIII, XX, XXIII), scrisori adresate capilor bisericii în care li se solicitau sfaturi privind problema națională (doc. XVII), adresc ale unor sate din scaune ce remit acte redactate în limba germană, reclamații individuale și colective adresate comisiilor electorale în 1863, cereri adresate dietei.

Evenimentul remarcabil al acestei perioade l-au constituit alegerile pentru dieta de la Sibiu ce s-au bucurat de o largă participare țărănească, ilustrată de numeroase documente. Țărănimea s-a manifestat activă încă din perioada publicării listelor electorale cînd foarte mulți români omiși, își reclamau dreptul la vot (doc. LXV, LXVII, LXIX, LXXII—LXXIV, LVII—LIX, LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV. În timpul alegerilor s-au înregistrat proteste împotriva încercărilor de a scinda votul românilor după modul diferit de pronunție al aceluiași candidat (doc. LXXV, LXXVI, LXXVIII, LXXIX—LXXXI).

Votul țărănimii care în final a contribuit la succesul electoral, din anul 1863, soldat cu existența unei diete românești a Transilvaniei, reliefează înalta sa conștiință națională, interesul tot mai crescînd al satului pentru viața politică. Activă în timpul sesiunii legislative din 1864, țărănimea, cum era și firesc, a întîmpinat cu ostilitate pactul dualist.

La sfîrșit, volumul recenzat cuprinde o listă a documentelor (p. 237—238), un indice și cîteva ilustrații cuprinzînd aspecte din Transilvania anilor 1860—1867.

Rezultat al unei riguroase munci științifice, culegerea de documente, întocmită cu acribie de Simion Retegan, își atinge scopul propus, de a ne prezenta „conținutul, direcțiile, modalitățile de desfășurare ale acțiunilor politice românești" (p. 10), constituind totodată un util instrument de lucru, atît pentru specialiști, cît și pentru toți cei preocupați de istoria modernă a patriei.

Daniela Buşă

Inscripțiile din Scythia Minor, vol. I *(Histria și împrejurimile)*, culese traduse, însoțite de comentarii și indici de D. M. Pippidi, București, 1983, 544 p. + 94 planșe aparte

Publicarea izvoarelor scrise este indispensabilă studiului istoriei patrie. Este drept că pentru epoca veche, știrile scrise sînt completate, dacă nu cumva sînt suplinite în întregime (îndeosebi pentru perioada preistorică), cu descoperirile arheologice. Dar este evident pentru oricine că o singură dovadă scrisă, precisă, este mai convingătoare decît încheierile cele mai bine argumentate ale unei cercetări arheologice.

De aceea, pentru cei ce trudesc spre cunoașterea istoriei vechi a României, editarea izvoarelor reprezintă o activitate de primă importanță, care face de acum posibilă trecerea la lucrări de sinteză de mai mare amploare. Aș aminti aici seria de monografii publicate în colecția *Biblioteca de arheologie*, din care pînă acum au apărut nu mai puțin de 40 de volume, precum și cele două colecții de izvoare scrise: una intitulată *Izvoare privind istoria României*, din care au apărut pînă acum 4 volume, cealaltă *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, care formează obiectul acestei prezentări.

Dacă datele cuprinse în izvoarele literare sînt practic epuizate — ele fiind cunoscute în amănunțime, șansele de noi descoperiri fiind minime în acest domeniu —, izvoarele epigrafice sînt în schimb, cel puțin pentru încă o lungă perioadă de timp, inepuizabile. De asemenea, descoperirile epigrafice creează posibilitatea adîncirii analizei izvoarelor scrise și arheologice, contribuind la mai buna cunoaștere a istoriei noastre vechi și aducînd, nu o dată, date de primă importanță asupra istoriei antichității greco-romane și a celei romano-bizantine.

Publicarea inscripțiilor cunoaște o veche tradiție în istoriografia românească. De la umaniștii transilvăneni din secolele XVI—XVII (Mezerzius, Zamosius etc.) și istoricii cărturari Miron Costin și Dimitrie Cantemir la istoriografia din epoca romantismului revoluționar din secolul trecut (August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, Cezar Bolliac și alții), epigrafia a străbătut o perioadă de pionierat, nu o dată presărată de erori, dar aducînd servicii inestimabile progresului cercetării istorice.

Epigrafia a devenit o disciplină operînd după criteriile riguroase ale științei abia începînd cu Gr. Tocilescu (1850—1909), profesor la Universitatea din București și director al Muzeului Național de Antichități. El a publicat un număr important de inscripții grecești și latine din Dobrogea și Dacia, îndeosebi în revista *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen* ce apărea la Viena. De aici, ele au fost preluate în impozanta culegere *Corpus Inscriptionum Latinarum*, care și-a

www.dacoromanica.ro

început apariţia în 1873 în două părţi, sub conducerea marelui istoric şi epigrafist Theodor Mommsen (1817—1903); la acestea s-au adăugat în 1902 alte două „fascicule" de proporţii tot atît de impunătoare.

Un loc important în studiile epigrafice din ţara noastră deţine Vasile Pârvan (1882—1927), cunoscut îndeobşte prin monumentala sa operă *Getica* (1926), dar care a consacrat o parte din eforturile sale studiilor de epigrafie; se pot aminti în acest sens *Ştiri nouă din Dacia Malvensis* (1912) şi vol. IV şi VII din monografia cetăţii *Histria*, unde a iniţiat săpături începînd din anul 1914. După dispariţia prematură şi pînă azi regretată de acei dintre elevii săi care au mai rămas printre noi, diferite instituţii academice din ţară (precum Muzeul Naţional de Antichităţi sau Institutul de Studii Clasice din Cluj) şi muzee regionale au continuat publicarea unor loturi mai mari sau mai mici de inscripţii descoperite în diferite locuri ale pămîntului românesc. Multe dintre ele au fost inserate, îndată după descoperire, în buletinul periodic *Année épigraphique* publicat de revista pariziană *Revue archéologique*.

Astfel încît, răspîndirea prin diverse publicaţii de specialitate, unele tot mai rare şi greu accesibile, ca şi editarea în condiţii nu totdeauna satisfăcătoare (din punct de vedere ştiinţific, dar şi grafic) a făcut ca folosirea izvoarelor epigrafice să devină tot mai dificilă chiar pentru specialişti. De aceea, odată cu crearea Institutului de Arheologie din Bucureşti în 1956, s-a hotărît constituirea a două colective de epigrafişti, la Bucureşti şi Cluj-Napoca, avînd misiunea de a publica pe criterii moderne inscripţiile antice (greceşti şi latine) din Dacia şi Dobrogea (Scythia Minor). După aproape două decenii de studii, revizuiri şi publicări de noi documente, nu în puţine cazuri de o valoare deosebită, republicarea izvoarelor epigrafice a debutat în 1975 prin colecţia *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*, sub redacţia prof. D.M. Pippidi şi I.I. Russu; pînă acum au apărut deja 7 volume, cel puţin tot atîtea aflîndu-se pe mesele de lucru ale epigrafiştilor. Apariţia primelor volume este legată de pregătirea celui de-al VII-lea Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină, desfăşurat la Constanţa în septembrie 1974; acesta a reunit învăţaţi din toată lumea, care au putut lua astfel cunoştinţă de activitatea epigrafică din ţara noastră.

Colecţia apare în două serii. Din prima, *Inscripţiile Daciei romane*, au apărut pînă acum mai multe volume: I, 1975 — diplomele militare şi tăbliţele cerate (sub redacţia lui I.I. Russu); II, 1976 — inscripţiile din Oltenia şi Muntenia (de Gr. Florescu şi autorul acestor rînduri); III (partea 1), 1976 — Inscripţiile din Banat (sub redacţia lui I.I. Russu); III (partea 2), 1980 — Inscripţiile de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (sub redacţia lui I.I. Russu). Seria a doua, *Inscripţiile din Scythia Minor*, a fost concepută în cinci volume, precum urmează: I, Inscripţiile de la Histria şi împrejurimile sale; II, Inscripţiile de la Tomis; III, Inscripţiile de la Callatis; IV, Inscripţiile din zona Tropaeum Traiani — Axiopolis; V, Inscripţiile cuprinse în zona dintre Capidava şi gurile Dunării. Gruparea s-a făcut astfel, încît primele trei volume să cuprindă inscripţiile din cetăţile greceşti de pe ţărmul mării şi din apropierea lor, ele fiind din punct de vedere cronologic cele mai vechi, dar şi cele mai numeroase şi deosebit de valoroase; celelalte două — inscripţiile de pe frontiera dunăreană a imperiului (*limes*), pînă la punctul de întîlnire cu teritoriile oraşelor pontice. În funcţie de dificultăţile de realizare a volumelor, apariţia lor nu a urmat înşiruirea de mai sus, astfel încît au văzut pînă acum lumina tiparului doar volumele I (1983) şi V (1980), celelalte trei fiind în stadiu avansat de pregătire. Deosebit de aceste serii, dar în cadrul aceleiaşi colecţii, Em. Popescu a publicat în 1976 *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*.

Cea mai recentă apariţie din seria *Inscripţiile din Scythia Minor* (vol. I, 1983), cuprinzînd inscripţiile de la Histria şi din împrejurimile acesteia, se datorează lui D.M. Pippidi, adînc cunoscător al istoriei antichităţii greco-romane, profesor la Universitatea din Bucureşti şi pînă nu de mult director al Institutului de Arheologie. Pregătirea volumului cu inscripţiile histriene a fost precedată de numeroase studii, de ansamblu sau de detaliu, din care se pot aminti aici *Contribuţii la istoria veche a României* (două ediţii, 1958 şi 1967), *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit* (Berlin, 1962), *Studii de istorie a religiilor antice* (1969), *I Greci nel Basso Danubio* (Milano, 1971), *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire* (Bucureşti—Amsterdam, 1975). Publicarea inscripţiilor histriene aduce o nouă contribuţie la opera învăţatului, reprezentînd chiar în ochii săi încununarea activităţii de o viaţă consacrată ştiinţei şi învăţămîntului universitar.

Volumul (544 pag.) însumează un număr de 430 de inscripţii greceşti şi latine, însoţite de o ilustraţie bogată, constînd din desene (publicate în text) şi fotografii (grupate în 94 de planşe aparte). După *cuvîntul introductiv* al autorului, în care se expune stadiul publicării inscripţiilor antice din ţara noastră, urmează prezentarea *cadrului geografic*, precum şi a *cadrului istoric* al desfăşurării vieţii

www.dacoromanica.ro

cetății întemeiate de milesieni pe malul lacului Sinoe.

Sînt prezentate apoi *Mărturii literare antice despre Histria și teritoriul său* (extrase din scriitori antici: Herodot, Diodor din Sicilia, Appian, Dio Cassius, Strabo, Pliniu cel Tînăr etc.). De asemenea, sub titlul *Prosopografii*, sînt grupați, pe două pagini, străinii stabiliți vremelnic sau statornic la Histria, precum și numele histrienilor atestați în orașe de la Marea Neagră sau din sudul egeic și mediteranean (ca monumentul celor doi histrieni, tată și fiu, aflat acum în muzeul din Pireu).

Corpus-ul propriu-zis cuprinde două părți: inscripții de la Histria (323 de piese, cele mai numeroase și importante); inscripții din împrejurimile Histriei (54 piese); cîteva fragmente diverse. Publicarea fiecărei inscripții cuprinde, conform criteriilor stabilite pentru întreaga colecție, date tehnice, bibliografie, textul inscripției (în limba greacă sau latină) însoțit de traducerea românească, comentariu — epigrafic, istoric și onomastic, după caz.

Inscripțiile de la Histria sînt grupate într-o anumită ordine: decrete ale sfatului și adunării poporului; decrete ale unor asociații sau triburi; decrete ale unor cetăți străine în cinstea histrienilor; scrisori și hotărîri ale unor guvernatori romani; dedicații ale sfatului și poporului histrian; dedicații ale asociațiilor și triburilor; dedicații ale unor preoți, magistrați și persoane particulare; inscripții pe clădiri; inscripții pe baze de statui și alte monumente onorifice; liste de nume; pietre de mormînt; miliarii și diplome militare.

Multe din aceste inscripții aduc știri unice, fără de care destule pagini din istoria noastră veche ar rămîne nescrise. Astfel este decretul (descoperit în 1959) în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos, căpetenie getică din Dobrogea (secolul III î.e.n.). Și mai important este decretul sfatului și adunării histrienilor în cinstea lui Agathocles fiul lui Antiphilos, în care ni se relatează misiunea acestuia pe lîngă regele get Rhemaxos, probabil stăpînind în stînga Dunării, numit în inscripții drept protector al cetăților grecești (în text, în traducerea prof. D.M. Pippidi: „orașele grecești de sub oblăduirea regelui Rhemaxos"). Acest rege, ca și fiul său Phradmon sînt necunoscuți altfel și este greu de spus ce am ști fără această inscripție despre formațiunile politice getice de după Dromichaites. În această inscripție, Dobrogea antică poartă denumirea de *Scythia*, astfel avînd a fi denumită și provincia creată de împăratul Dioclețian (sfîrșitul secolului al III-lea e.n.); în istoriografia modernă, ea poartă numele *Scythia Minor*, spre a o deosebi de „Scythia Mare" nord-pontică.

De asemenea, și decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apatourios, datînd de la mijlocul secolului I î.e.n. (două fragmente descoperite de Gr. Tocilescu și V. Pârvan), reluat și interpretat cu mai bine de 25 de ani în urmă de D.M. Pippidi, este un document de mare valoare istorică, ilustrînd, alături de decretul cetățenilor din Dionysopolis în cinstea lui Acornion, relațiile dintre Burebista și cetățile pontice. Ele se adaugă paginilor scrise de geograful Strabo și completează istoria geto-dacilor în vremea celui mai mare rege al lor.

Contribuții esențiale la istoria veche a României aduce epigrafia și pentru perioada de după intrarea Dobrogei sub dominația Romei. Aș aminti aici doar *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, a cărei importanță depășește istoria Dobrogei, prin contribuțiile inedite la istoria Imperiului roman, sau cele privind organizarea comunității cetăților pontice *(koinon)* cuprinzînd șase, apoi cinci orașe (*Hexapolis*, respectiv *Pentapolis*).

Deosebit interes prezintă alte decrete, precum cel pentru Diogenes al lui Diogenes (secolul III î.e.n.), binefăcător al cetății în moment de restriște; interesantă este mențiunea că personajul onorat a închinat un templu muzelor *(Mouseion)*, stîrnind entuziasmul lui V. Pârvan, care vedea în acesta „o universitate și o academie, în înțelesul actual al acestor cuvinte". De asemenea, merită cel puțin o mențiune mai multe inscripții din secolele II—III e.n., atestînd existența unor *hymnodoi*, „cîntători de imnuri", și prin urmare preocupări în cetatea histrienilor pentru o viață muzicală fie și cu ocazia unor sărbători precum cele în cinstea lui Dionysos. Inscripțiile reține nu o dată momente dramatice din viața cetății; iar una, atestînd refacerea, pe timpul lui Gordian al III-lea, unei construcții *ruinate de vechime*, pune chiar la îndoială știrea din *Historia Augusta* potrivit căreia Histria ar fi fost distrusă de goți în anul 238.

Inscripțiile strînse în volum ne prezintă și alte aspecte ale istoriei Histriei, precum raporturile dintre cetate și alte orașe grecești, dintre cetate și autoritățile imperiale, organizarea teritoriului. Asupra acestui din urmă aspect, o serie de date găsim și în partea a doua a *corpus*-ului (p. 437 și urm.), care cuprinde nu mai puțin de 54 de inscripții, cele mai multe în limba latină. Ele ne fac cunoscute mai multe sate *(vici)*, purtînd numele întemeietorilor *(vicus Quintionis, vicus Secundini, vicus Celeris)*, precum și altele cu nume geto-dacice (*Arcidava, Buteridava*). Ele erau locuite de cetățeni romani (*cives Romani*), trăind alături de autohtoni sau alți coloniști (*Lai, Bessi consistentes*). Deosebit de interesante sînt inscripțiile ates-

www.dacoromanica.ro

tînd hotărnicia făcută din ordinul guvernatorului provinciei între o proprietară de pămînturi, Messia Pudentilla, și *vicani Buteridavenses*, ca și plîngerea locuitorilor din Chora Dagei, datînd din anul 160, contra vexațiunilor la care sînt supuși („Noi, locuind și avîndu-ne așezarea în preajma drumului public, sîntem împovărați de sarcinile și corvezile la care sîntem obligați a face față"; ei își exprimă speranța — de altfel nedezmințită, cum reiese din partea finală a inscripției — că li se va face dreptate, „ca să putem rămîne în satul nostru și să nu fim nevoiți să pribegim pe alte meleaguri").

Șirul exemplelor ar putea continua încă, dar cititorii le vor descoperi și singuri. Deoarece, deși volumul este adresat cu precădere lumii savante, conținînd texte dificile de înțeles chiar pentru specialiști, însoțirea inscripțiilor de traduceri într-o limbă elegantă și aleasă amintind pe traducătorul *Poeticelor* lui Aristotel, precum și comentariile bogate, unele adevărate studii independente, ușurează consultarea cărții deopotrivă de către istoric și cititorul de rînd. Utilizarea acestui corpus este facilitată și de indicii bogați și sistematici, cuprinzînd: nume de persoane în texte grecești; nume de persoane în texte latine; nume romane sau de origine romană în texte grecești: nume trace, microasiatice, iraniene și altele; denumiri geografice; regi și căpetenii traco-geto-dace; împărați romani și familiile lor; Imperiul roman: administrație, demnitari civili și militari, trupe, oșteni, flotă; orașe grecești: instituții, magistraturi, onoruri și privilegii; viața religioasă; termeni și expresii notabile; începuturi de inscripții versificate. Indicii reprezintă astfel o sistematizare a principalelor probleme și date ale *corpus*-ului de inscripții istriene, facilitînd cercetarea deopotrivă pentru specialiștii în epigrafie și istorici în general.

Volumul I din *Inscriptiile din Scythia Minor* reprezintă o contribuție, după părerea noastră cea mai de seamă din cele adusepînă acum, la istoria Histriei; este momentul a aminti aici că sub îngrijirea prof. D.M. Pippidi se publică seria de monografii *Histria*, ajunsă la al șaselea volum. Dar, totodată, acest *corpus* prezintă contribuții de valoare unică la istoria veche a României: în egală măsură la istoria cetăților pontice, a societății geto-dace înainte de cucerirea romană și la istoria Moesiei Inferioare în epoca principatului. Ca la fiecare apariție a uneia din cărțile sau studiile prof. D.M. Pippidi, istoricii îi sînt recunoscători, iar pentru mulți, mai tineri sau deja la maturitate în munca de cercetare, profesorul este un exemplu de erudiție, sacrificiu și onestitate științifică.

Constantin C. Petolescu

ALEKSANDAR STIPČEVIĆ, *Kulini simboli kod ilira* (Simbolurile religioase ale ilirilor), Sarajevo, 1981, 204 p. și 36 de planșe cu ilustrații

Bine cunoscutul ilirolog iugoslav Aleksandar Stipčevići după publicarea, în urmă cu aproape două decenii, a interesantei monografii *Ilirii*, tradusă în mai multe limbi străine, în care aducea în discuție toate urmele materiale ale populațiilor ilire, cu o serioasă fundamentare asupra condițiilor social-economice și politice, geografice, demografice, folosind cele mai importante descoperiri arheologice și scrieri, completează această lucrare printr-o valoroasă sinteză, în cea mai mare parte inedită, asupra vieții spirituale a ilirilor cu ajutorul simbolurilor religioase autohtone sau ale popoarelor cu care au venit în contact.

Cartea de față a apărut sub egida Academiei de științe și arte din Bosnia și Herțegovina, în colecția „Publicații speciale" de sub conducerea acad. Alojz Benac, în care se scot cele mai valoroase cercetări științifice din toate domeniile. În seria studiilor balcanice poartă numărul 10. Exigența acestei colecții este o bună carte de vizită pentru orice lucrare de știință publicată de Academia din Bosnia—Herțegovina și pentru membrii ce nu-i aparțin, prof. Aleksandar Stipčevići făcînd parte din Academia de la Zagreb.

După o scurtă prezentare a procesului etnic de formare a lumii ilire, reconstituită și prin elementele de suprastructură cunoscute din scrierile antichității grecești și romane, autorul se oprește îndelung asupra semnificațiilor simbolurilor religioase ale ilirilor din cele mai vechi timpuri pînă la dispariția de pe scena istoriei. Simbolurile din primul capitol sînt împărțite după caracterul și valoarea intrinsecă în 8 grupe mari.

În prima grupă sînt tratate figurile și motivele geometrice cu valoare de simbol, pornind de la spirale — motiv foarte vechi în această parte a Europei, foarte frecvent în epoca metalelor în toate regiunile ilire —, găsite în urne funerare și pe fragmente arhitectonice provenite din sanctuarul preistoric Nesazio din Istria, cu semnificații ale labirintului sau simbolului solar, motivul dublei

www.dacoromanica.ro

spirale frecvent pe pămînturile ilire legat de arborele vieţii, linia în zig-zag, ondulată etc. Din a doua grupă fac parte reprezentările în cerc, crucea gammata — aparţinînd unui simbol religios ce exista înainte de formarea lumii ilirice, dar cea mai mare parte provenind din perioada secolului V î.e.n. cînd teritoriile ilire aveau şi multe influenţe elenistice —, simboluri solare în formă de „S" şi de cruce, reprezentări grafice şi plastice ale unor animale, în special cerbi, pasărea acvatică — foarte cunoscută şi în alte regiuni ale lumii antice şi ca de origine preilirică — ilustrată minunat cu carul votiv tras de o pasăre acvatică găsit în localitatea Dupljaia în Serbia, figurine jumătate pasăre, jumătate peşte ce unesc 2 simboluri religioase. O altă reprezentare interesantă este cea provenită de la Magdalenska Gora în Slovenia, dintr-o necropolă iliră, pe o centură de bronz apărînd figura unei păsări ce ţine în cioc un şarpe. Este vorba de cunoscutul motiv al luptei dintre bine şi rău, reprezentat de simbolul solar pasărea şi al infernului — şarpele. Din partea centrală a lumii ilire provine carul de bronz cu simbolul solar, tras de 4 păsări acvatice. Alte reprezentări sînt întîlnite în ineiziile pe obiecte de ceramică şi metal, cu semnul „X". Din a III-a grupă, simbolul principal este dat de reprezentarea şarpelui, foarte des în arta iliră, cu multiple semnificaţii în credinţele populare. Şarpele apare ca protector la prora şi pupa navelor ilire, în apărarea luptătorilor etc. Printre multiplele semnificaţii este şi aceea de protector al caselor în regiunile ilire meridionale (Albania, Muntenegru, Herţegovina), ale cărei reprezentări se păstrează şi astăzi. Motivul şarpelui apare atît în materiale arheologice cît şi în cele etnografice. Un alt animal este calul, găsit în regiunile ilire de nord ca influenţă a popoarelor nomade infiltrate în această parte a Europei. Din aceeaşi grupă mai semnalăm semnificaţiile date de reprezentarea cîinelui, cocoşului, delfinului. În grupa a IV-a sînt cuprinse ritualurile funerare, iar în cea de-a V-a sînt redate pe larg reprezentările zeiţei-mamă, cultul fecundităţii, al fertilităţii etc. A VI-a grupă aparţine animalelor fantastice, toate de inspiraţie elenistică şi orientală. În grupa a VII-a sînt cuprinse amuletele create de iliri pentru a se apăra de forţele răului. În locuinţele şi mormintele ilire s-au găsit numeroase obiecte purtate de iliri pentru a le purta noroc sau a fi protejaţi împotriva deochiului şi a altor forţe malefice. În ultima grupă sînt cuprinse reprezentările de pe metale preţioase, monede, numere etc.

În capitolul al II-lea sînt tratate simbolurile religioase în funcţie de obiecte, regiuni şi mai ales de influenţele provenite de la alte popoare. Bun cunoscător al lumii ilire autorul ştie să descifreze cu precizie matematică simbolurile de origine preilirică, schimbările provenite în decursul secolelor în unele reprezentări, influenţele celorlalte popoare începînd cu lumea egeo-cretană, redate pe diferite perioade. Cu venirea indoeuropenilor, care după părerea lui Aleksandar Stipčeviči coincide cu procesul etnogenezei ilire în partea occidentală a peninsulei Balcanice, sînt date cele mai reprezentative ilustraţii de pe materialele arheologice cunoscute pînă în prezent, folosind o vastă bibliografie de specialitate din toate timpurile scrisului. Foarte interesante concluziile autorului legate de influenţele elementului tracocimerian a cărui prezenţă este semnalată în părţile nordice şi orientale ale teritoriului ilir din a II-a jumătate a secolului al VIII-lea î.e.n., precum şi cele referitoare la civilizaţiile elenice. Multe date noi sînt aduse în explicarea grupului de simboluri ilire din Slovenia şi Croaţia occidentală, care, după părerea autorului sînt de origine italică. Un alt grup de simboluri religioase este legat de invazia celţilor. Dar, pe bună dreptate, un loc cu totul special este atribuit romanilor. Cu venirea lor s-au produs schimbări profunde în toate domeniile vieţii ilire. Sînt analizate elementele de sincretism religios, descrise stele funerare indigene unde apar nume de divinităţi feminine ce dezvăluie cultul zeiţei-mamă, materiale despre cultul calului ce trădează credinţe preromane etc.

În capitolul al III-lea sînt analizate elementele de supravieţuire a simbolismului iliric în societăţile balcanice posterioare căderii Imperiului roman. Multe animale şi reprezentări specifice ilire se reîntîlnesc şi după dispariţia ilirilor de pe scena istorici. Şarpele, calul, crucea grammata, pasărea laeustră şi altele au rezistat peste secole cu toate mutaţiile istorice şi schimbările etnice (şi chiar religioase), conservîndu-se în unele zone pînă în zilele de azi patrimoniul spiritual al anticilor iliri. Semnificativ pentru distribuţia geografică este faptul că în partea meridională domină simbolul şarpelui, în timp ce în nord rolul principal este rezervat păsării acvatice. Acest ultim capitol al cărţii se constituie într-o adevărată concluzie asupra istoriei spirituale a ilirilor cu supravieţuirea unor reprezentări în aproape toată aria peninsulei Balcanice. Valoarea şi semnificaţia acestor simboluri religioase în civilizaţia iliră constituie o contribuţie de mare însemnătate în istoria universală a spaţiului sud-est european.

Cartea cercetătorului iugoslav Aleksandar Stipčeviči pune în evidenţă un vast material arheologic, interpretat în mod ştiinţific de un bun cunoscător al istoriei ilire, adăugînd

www.dacoromanica.ro

informațiilor de pînă acum multe elemente inedite, deosebit de valoroase în înțelegerea spiritualității vechilor locuitori ai peninsulei Balcanice în zona ei occidentală. Bogata ilustrație expusă pe 36 de planșe întregește în mod fericit textul suculent și cursiv al acestei importante cărți.

Gelcu Maksutovici

* * * *Historia del ejército español*, tomo I, Gráficas Becefe, S.A., Madrid, 1981, 445 p.

Volumul care ne reține atenția în rîndurile de față a fost elaborat de un colectiv de istorici militari, coordonat de colonelul José María Gárate Córdoba, și este primul dintr-o serie de șapte volume care-și propun să studieze istoria armatei spaniole de la începuturi și pînă în zilele noastre. În prefața la acest volum, care cuprinde perioada de la primele mențiuni arheologice și documentare pînă la invazia musulmană de la începutul secolului al VIII-lea, autorii își propun să cerceteze istoria armatei spaniole punînd la bază faptele legate de ea, organizarea și evoluția ei ca instituție, relația inseparabilă dintre nivelul de dezvoltare al societății și formele de organizare militară.

De la început trebuie să spunem că volumul de muncă necesar pentru elaborarea unei astfel de lucrări a fost imens, numărul izvoarelor greco-latine și vizigote care au trebuit parcurse a fost foarte mare, dar reușita pe care o reprezintă lucrarea încununează cu un binemeritat succes efortul depus de autori.

Structura lucrării cuprinde patru părți principale, împărțite la rîndul lor în mai multe capitole și subcapitole. Prima parte, intitulată *Războinicii primitivi* (p. 29—79), conține patru capitole în care se prezintă, pe scurt, evoluția structurilor etnice din Peninsula Iberică, dezvoltarea societății din epoca de piatră și pînă la contactul cu civilizațiile greacă și cartagineză și, pe această bază, evoluția armelor folosite, formele de organizare și metodele de luptă adoptate. Autorii insistă asupra principalelor populații din Peninsulă: iberii, celții și celtiberii, popor rezultat din osmoza etnică a celorlalte două. Societatea, la toate aceste populații, a avut un pronunțat caracter războinic, armele folosite fiind spada, lancea, securea de aruncat, praștia, scutul, casca, uneori platoșa, dar armele cele mai caracteristice, în special pentru iberi și celtiberi, au fost *falcata*, o sabie scurtă, curbă și cu nervuri, și *caetra*, un mic scut rotund. De asemenea, trebuie remarcat faptul că celtiberii foloseau foarte rar arcul cu săgeți, dar, în schimb, în secolul al IV-lea î.e.n. au inventat potcoava, ceea ce a mărit eficacitatea cavalerici.

Baza armatei la aceste populații o constituia infanteria, cavaleria reprezentînd doar 20—25 % din efectivele totale și de multe ori descălecînd și luptînd tot ca infanteria.

Autorii consideră că pînă la venirea cartaginezilor nu poate fi vorba de o tactică hispană de luptă și că, datorită instinctului de conservare, se căuta provocarea pagubelor cele mai mari adversarului, dar cu riscul cel mai mic posibil. Aceasta a făcut ca războaiele iberilor și celtiberilor să se caracterizeze prin atacuri foarte rapide, urmate de retrageri la fel de rapide, adică printr-o permanentă luptă de gherilă, ceea ce, considerăm noi, reprezintă totuși o tactică de luptă, chiar foarte eficientă, ce a străbătut secolele și a căpătat o largă răspîndire.

Referindu-se la această modalitate de luptă, autorii deși afirmă că majoritatea grupărilor de gherilă erau formate din nemulțumiți, dezmoșteniți și ruinați, neagă totuși caracterul de clasă al luptei lor, afirmație cu care nu putem fi de acord deoarece aceste grupări au existat cu mult înainte de apariția amenințărilor externe și au fost rezultatul diferențierilor sociale tot mai pronunțate.

Partea a doua a lucrării, *Spania preromană* (p. 83 117), cuprinde două capitole și se referă la legăturile populațiilor iberice cu grecii, cartaginezii și romanii. Contactul cu grecii a fost destul de redus sub aspect militar, în schimb cel cu cartaginezii a fost mult mai intens și mai de durată, caracterizîndu-se atît prin colaborare, cît și prin confruntare. Astfel, hispanii au fost nucleul armatei mercenare cartagineze folosite în primul război punic (264—242 î.e.n.), și au constituit permanent o treime din armata cu care Hanibal a atacat Italia în cel de-al doilea război punic (218—201 î.e.n.). În același timp, ei s-au opus însă și dominației cartaginezе, prima armată hispanică organizată fiind cea condusă de Istolacio și Indortes, două căpetenii celte, care între 240 și 229 î.e.n. l-au înfruntat pe Hamilcar Barcas. Spre sfîrșitul secolului III î.e.n. mercenarii hispani apar și în armatele romane și tot acum izvoarele menționează și prima căpetenie hispană care s-a opus acestora, Indibil, conducătorul ilergeților.

www.dacoromanica.ro

Lupta împotriva Romei (p. 121—265) este titlul celei de-a treia părţi în care se analizează rezistenţa îndîrjită a populaţiilor iberice împotriva expansiunii romane. Sînt tratate pe larg războaiele lui Viriato (155—138 î.e.n.) războaiele numantine (153—151 î.e.n. şi 143—133 î.e.n.) şi cele conduse de Sertorius (83—73 î.e.n.).

Despre Viriato, căpetenia lusitanilor, autorii ne spun că a fost unul dintre eroii populari universali care a reuşit să adune forţele împrăştiate ale ţării sale pentru a lupta împotriva hegemoniei romane. El a fost primul luptător hispanic care a trecut dincolo de simpla manevră a loviturii prin surprindere şi a ambuscadei; principalele caracteristici ale tacticii sale fiind rapiditatea şi surpriza, atacurile dispersate sau concentrice, retragerile false.

Războaiele numantine, care şi-au luat numele de la celebra cetate Numancia, s-au caracterizat printr-o îndîrjire extremă, expresie a marii dorinţe de libertate a celtiberilor, iar cele conduse de Quintus Sertorius, fostul partizan al lui Marius, au marcat o îmbinare între tactica romană şi cea iberică, fiind preferate atacurile pe aripi, atacurile prin surprindere şi ambuscadele.

Ultima rezistenţă întîlnită de romani în Peninsula Iberică a fost cea opusă de cantabri şi asturi, între 29 şi 19 î.e.n., înfrîngerea ei însemnînd pacificarea deplină a Hispaniei romane.

Armata romană, devenită armată de ocupaţie, a fost unul din factorii de cea mai mare importanţă în procesul de romanizare. Permanent s-au aflat în Hispania între 3 şi 6 legiuni romane, iar din rîndurile populaţiei locale au fost recrutate peste 100 de unităţi auxiliare, cohorte şi ale, cu un efectiv de 40—50 000 de luptători, unităţi care vor fi răspîndite în întreg imperiul, unele dintre ele ajungînd şi în Dacia noastră.

Ultima parte a lucrării, *Spania vizigotă* (p. 269—386), abordează problematica militară legată de evoluţia regalităţii vizigote şi a societăţii feudale timpurii în Peninsula Iberică.

Pătrunşi în Spania încă din 415 e.n. vizigoţii se stabilesc masiv aici abia spre sfîrşitul secolului al V-lea şi începutul celui următor datorită presiunii exercitate de franci. Organizarea lor militară s-a inspirat după sistemul roman tîrziu, ca urmare a influenţei pe care au suportat-o în lunga perioadă cît au fost federaţi în serviciul Imperiului.

Armata hispano-vizigotă era formată din două categorii de luptători: permanenţi, de profesie, şi recrutaţi ocazional. Hispano-romanii au pătruns foarte de timpuriu în rîndurile ei, deoarece serviciul militar vizigot era obligatoriu, la început numai pentru oamenii liberi, iar după reformele regelui Wamba şi pentru cei neliberi. În timpul domniei lui Recesvînt (653—672) separarea funcţiilor civile de cele militare dispare, administraţia se militarizează total, funcţionarii civili sînt înlocuiţi de cei militari.

Momentele de vîrf ale artei militare vizigote se plasează în timpul domniilor lui Leovigild (568—586) şi Wamba (672—680), ultimul fiind şi un mare legislator militar care a încercat să consolideze armata vizigotă, fără a reuşi însă datorită procesului de feudalizare tot mai accentuat care favoriza tendinţele centrifugale ale nobilimii. Acest proces a fost şi principala cauză pentru care armata vizigotă, superioară numeric, a fost înfrîntă în iulie 711, la Guadalete, de musulmanii lui Ibn el Tariq.

Această ultimă parte a lucrării ne-a provocat o singură nedumerire referitoare la afirmaţiile pe care le fac autorii în legătură cu potenţialul demografic al Peninsulei Iberice între secolele VI şi VIII e.n. Astfel, la pagina 289 ni se spune că populaţia totală ar fi de 4 000 000 de hispano-romani şi 200 000 de vizigoţi, dar la pagina 322 aflăm că ar fi 9 000 000 de hispano-romani şi 300 000 de vizigoţi, pentru ca la pagina 373 să se revină la cifrele iniţiale. Considerăm că această evidentă contradicţie este rezultatul unei erori de tipar, pe parcursul lecturii putîndu-se constata şi numeroase altele de aceeaşi natură, ceea ce constituie principala scădere a lucrării, erata anexată la sfîrşit aducînd doar foarte puţine îndreptări.

În ansamblu putem conchide că primul volum din *Historia del ejército español* îşi îndeplineşte principalul obiectiv pe care şi l-a propus, acela de a oferi o imagine de largă cuprindere asupra evoluţiei artei militare în Peninsula Iberică de la cele dintîi menţiuni existente în acest sens şi pînă la începutul secolului al VIII-lea.

Eugen Denize

www.dacoromanica.ro

„Annales de démographie historique", 1981. Paris, La Haye, New York, Mouton, 429 + CXXXII p.

Volumul „Analelor de demografie istorică" pe anul 1981, elaborat sub îngrijirea fostului director al laboratorului de Demografie istorică Jean-Nöel Biraben, cuprinde cinci părți distincte: 1) *Démographie historique et condition féminine*, 2) *Démographie médiévale*, 3) *Documents*, 4) *Comptes rendus*, 5) *Bibliographie*.

Valoarea anuarului este relevată de studiile incluse în primele două părți, care ocupă 2/3 din structura volumului. Cele 21 de studii din prima parte, încadrate în trei teme: a. La mortalité différentielle des femmes, b. Le choix du conjoint. c. La femme seule, au constituit în majoritate tema colocviului internațional despre *Rolul statului și imaginea femeii* de la Mølher din decembrie 1979. În alocuțiunea de deschidere intitulată *Quelques réflections pour l'étude de la condition féminine* (p. 9—21), Martine Segalen subliniind importanța temei cercetate pentru societatea contemporană, studiază în comunicarea sa trei direcții a. femeia la muncă; b. ambivalența imaginii feminine; c. aportul demografiei istorice în studiul condiției femeii. În prima direcție se constată că în societățile preindustriale se observă o intensă integrare a femeii în muncă vis-à-vis de procesul de industrializare masivă care nu a modificat această schemă. În societatea veacului al XIX-lea atitudinea față de munca feminină se aseamănă cu aceea care prcleva în societățile agricole. Tabu-ul muncii feminine în sînul cîtorva categorii sociale pare a fi un fenomen de origine recentă, relația dintre munca și statutul femeilor nefiind nici simplă și nici mecanică, variind după zone geografice și societăți. În privința imaginii feminine se arată că în permanență este ambivalentă și dificil de analizat deoarece sursele primare — în special proverbele — sînt ambigui deși imaginea generală ar fi că femeia este temătoare atît în mod individual cît și ca grup social.

Aportul demografiei istorice în analizarea condiției feminine nu se limitează la răsturnarea unor vechi imagini preconcepute ci relevă aspectele esențiale ale condiției feminine și servește ca metodă de control pentru testarea ipotezelor hazardate.

Prezentarea primei teme, care cuprinde un grupaj de 8 comunicări, a fost realizată de Alain Bideau de la Universitatea LyonII, prin analizarea *supramortalității feminine* (p. 21—29) care a fost una din constantele evoluției demografice europene a secolului al XIX-lea, constatată prin analize cantitative din secolul al XVIII-lea pînă la începutul secolului al XX-lea. Supramortalitatea feminină nu se datorează decît în mică măsură graviditații și nașterilor, deoarece această situație e caracteristică tinerelor fete înainte de vîrsta nubilă. Se observă o mai accentuată receptivitate a fetelor la maladii contagioase ca variola și tuberculoza. A. Bideau conchide considerînd cauzele de natură sociale mai importante decît cele biologice, în determinarea unei expuneri la risc mai mari pentru femei.

În studiul *La mortalité maternelle autre fois: un étude comparée (de la France de l'ouest a l'Utah)* (p. 31—48), realizat de un grup de profesori de la Școala de Înalte Studii în Științe Sociale și Universitatea din Utah: J. P. Bardot, K. A. Lynch, G. P. Mineau, M. Hainsworth, M. Skolnick, prin cercetarea comparativă a două zone geografice îndepărtate se ajunge la concluzia nouă că mortalitatea maternală — datorată cu precădere unor riscuri infecțioase — a influențat în mod esențial supramortalitatea feminină în perioada anterioară lui Pasteur; ulterior incidența mortalității maternale asupra supramortalității feminine a scăzut; studiul rămîne important prin anularea calculelor anterioare, alarmante, bazate pe eșantioane restrînse sau pe supraestimarea numărului mediu de copii pe cămin sau femeie.

A. Bideau este prezent și prin comunicarea *Accouchement „naturel" et accouchemet a „haut risque". Deux aspects de la mortalité maternelle et infantile (Châtellenie de Thoissey-en Dombes 1660 1814)* (p. 49—66), ce analizează indicele mortalității femeilor gravide, mai puțin studiat în comparație cu decesele legate de naștere — deși și acestea

www.dacoromanica.ro

sînt dificil de urmărit datorită lipsei unei serii de avorturi spontane sau graviditătii eronate și frecvenței reale a născuților morți — care sînt evaluate la 3—5 % din totalul nașterilor. În satul Mogneneins, în intervalul 1660—1814, femeile sînt responsabile pentru 11 % din întreruperile de sarcină — ceea ce a atenuat indicele de mortalitate a gravidelor — care este de cca. 2,35% pentru întreaga perioadă. Se observă o diminuare progresivă a mortalității odată cu ameliorarea asistenței sanitare astfel încît, în orașul învecinat de Thoissey nu s-a constatat nici un deces printre gravidele înstărite, moșite de un medic sau chirurg. Riscul este mai mare la prima naștere și crește în mod egal cu vîrsta.

În studiul lui Roger Finlay de la Universitatea din Manchester, *Differential child mortality in pre-industrial England: the example of Cartmel, Cumbria, 1600—1750* (p. 67—80), se încearcă stabilirea tabelelor cu speranța de viață pentru subgrupe din interiorul unei singure parohii (Cartmel) ajungîndu-se la concluzii diferite de cercetările anterioare care utilizau tabele din parohii diferite și din grupări sociale neomogene. În această zonă indicele de mortalitate infantilă la băieți și fete variază puțin — ca și în vestul țării — dar aici speranța de viață este mai ridicată deoarece populația este mai dispersată. Diferența de mortalitate dintre copiii celor înstăriți și ai celor săraci este mai mare decît între sexe.

În articolul *La surmortalité des femmes mariées en age de procréation: un indice de la condition feminine au XIXe siècle* (p. 81—87), profesorul Arthur E. Imhof de la Universitatea din Berlin, prezintă rezultatele unei cercetări asupra a patru comune germane. Supramortalitatea femeilor măritate la vîrsta procreerii este o realitate pînă în perioada interbelică, situație care se datorează nu numai — cum de obicei se explica —, urmărilor nașterii, ci în primul rînd suprasolicitării de către societate a tinerelor mame. Alfred Perrenoud de la Universitatea din Genova, în comunicarea: *Surmortalité feminine et condition de la femme (XVIIe—XIXe). Une verification empirique* (p. 89—104), pornind de la studiile lui Dominique Tabutin (*La surmortalité féminine en Europe avant 1900*, în „Population", 1978, nr. 1, p. 121—148) și A. Imhof (studiul anterior), pe baza statisticilor genoveze încearcă să verifice ipoteza că supramortalitatea feminină la diferite vîrste este legată de agravarea condiției femeii, începînd cu veacul al XVIII-lea. Pe ansamblul populației evoluția tinde spre o diminuare a mortalității la vîrsta de procreere și o agravare relativă la vîrstele între 10 și 50 de ani. Analiza mortalității infantile datorată unor infecții contractate de mame demonstrează slaba dezvoltare a obstetricii în secolul al XIX-lea. Dacă procentajul femeilor decedate în urma unei nașteri se reduce, cel care tinde permanent să scadă este fecunditatea, proporția de decese în raport cu nașterile rămînînd în mod sensibil aceleași: 15 la 1000, variind puțin într-un mediu social sau altul; speranța de viață la naștere, presupunînd că factorul de mortalitate este eliminat, era în secolul al XVIII-lea de 36,3 ani.

În studiul *La surmortalité des petites filles en Belgique aux XIXe et début du XXe siècle* (p. 105—117) de Michel Poulain și D. Tabutin de la Universitatea Catolică din Louvain, plecînd de la ipoteza încă plauzibilă că din punct de vedere fiziologic organismul feminin este mai rezistent decît cel masculin și nu există a priori motive biologice sau genetice pentru această supramortalitate feminină prin maladii infecțioase, constată totuși că supramortalitatea la tinerele fete este incontestabilă în Belgia la mijlocul secolului al XIX-lea. De la vîrsta de un an mortalitatea fetelor devine superioară celei a băieților și acest fenomen se accentuează cu vîrsta: 20 % la 5—10 ani; 51 % la 10—15 ani; 38 % la 15—20 ani (în acest interval scade). Pentru explicarea acestui fenomen trebuiesc observații nu numai prin factorii medicali, boli ca: variola, tuse convulsivă, pneumonia, tuberculoza (a cărui mortalitate la fete e dublă față de băieți) ci și prin factorii socio-economici, norme culturale, rolul alimentației, instrucției, muncii, condițiile de habitare, etc.

Richard Wall de la Grupul Cambridge pentru Istoria Populației și Structurii Sociale, în studiul *Inferring differential neglect of females from mortality data* (p. 119—139), analizează statutul inferior al fetei în raport cu cel al băiatului în Anglia preindustrială și în secolul al XIX-lea, cînd această atitudine diferențiată era considerată ca o neglijență conștientă sau inconștientă, decît un infanticid deliberat. Studiile anterioare referitoare la acest subiect păcătuiesc printr-un prea mare grad de generalizare, deoarece diferențele de mortalitate dintre sexe variază de la o comunitate la alta. Autorul, studiind factorii care pot antrena o mortalitate diferențiată, constată că cea mai mare mortalitate diferențială în Anglia preindustrială cuprinde mai puțin sexele, comparativ cu compartimentele demografice ale orașelor și satelor, primele fiind mult mai afectate decît așezările rurale.

A doua temă: *Alegerea soțului*, este deschisă prin raportul prezentat de Jean Marie Gouesse la colocviul organizat de Societatea de Demografie Istorică, Paris, 1 decembrie 1979 (p. 141—153). Raportul

www.dacoromanica.ro

are meritul de a fi mai degrabă un studiu complementar decît o sinteză, în care autoarea propune studierea a trei categorii de constrîngeri impuse femeilor: a) legi şi norme ca monogamia, prohibirea mariajului mixt şi a incestului; b) constrîngerile rezultate din structura populaţiei: dezechilibrul efectivelor de băieţi şi fete de măritat; c) constrîngeri care ţin de exercitarea voinţei părinţilor sau determinate de modele sociale diferite.

Wladimir Berelowitch în *Le choix du conjoint en Russie a la fin du XIXe siècle (population russe)* (p. 155—167) analizează subiectul folosind sursele etnografice, singurele mărturii pentru lumea satelor în care predominau normele impuse de biserica ortodoxă care manifesta suspiciune faţă de căsătoria consanguină şi în special faţă de recăsătorie (în secolul al XVIII-lea legea ortodoxă autoriza numai două recăsătoriri, a doua fiind permisă numai în condiţia ca în primele două să nu fi avut loc naşteri); totuşi acestea erau numeroase 22,9 % în 1867 şi 19,2 % în 1885. Vîrsta minimă legată de căsătorie era de 16 ani pentru fete şi 18 ani pentru băieţi în 1830, iar vîrsta maximă, teoretică, era de 60 de ani (această regulă a fost mai puţin aplicată). Înainte de anul amintit, vîrsta minimă era de 13 şi respectiv 15 ani. Această tendinţă de căsătorie la vîrste fragede s-a menţinut încă în 1910, cînd 30,8% din bărbaţi şi 22,9% din femei se căsătoreau înainte de 20 de ani. Au existat şi excepţii în special în nord (Arhanghelsk) unde femeile se măritau între 25 şi 28 de ani. În general alegerea soţului era realizată de tatăl fetei — care deseori îndeplinea dorinţa fetei — însă aria de alegere era redusă datorită unor constrîngeri geografice, de rudenie, de vîrstă şi presiunile familiei; numeroase exemple demonstrează că autonomia de alegere era mai mare decît se crede de obicei.

În studiul *Le choix du conjoint á Versailles (1774—1836)* (p. 169—186), Janine Combes-Monier de la Universitatea Paris XIII, încearcă să lămurească problema modalităţii în care revoluţia franceză a antrenat modificări în condiţia feminină, observabile la nivelul alegerii soţului. Locul experimentului este oraşul Versailles care a fost afectat în mod deosebit de revoluţie. Pentru a se ajunge la o concluzie, două tipuri de informaţii sînt puse în paralel: succesiunea căsătoriilor celebrate aici în perioada observată şi analiza cuplurilor constituite în 1792 care au locuit în oraş. Se observă că circuitul matrimonial versaillais nu a suferit transformări durabile în timpul revoluţiei: indicele de căsătorie şi recăsătorire menţinîndu-se constant iar alegerea soţului a continuat să opereze după aceleaşi criterii fixate de tradiţia culturală; se menţin aceleaşi diferenţe de vîrstă între soţi, vîrstele de căsătorie fiind întotdeauna respectate. Autoarea arată că migraţia spre oraşe a diminuat influenţa rudelor — deşi legăturile de sînge sînt importante — şi a amplificat în alegere rolul vecinătăţii, care stă la baza sociabilităţii urbane. Deci asemenea factori demografici par să fie mai importanţi decît evenimentele politice în schimbarea modelului cultural al căsătoriei.

Pierre Pousot de la Universitatea Lyon II în *Voisine, marions-nous! Le choix du conjoint dans une communauté bocagère (Romenay, en Bresse)* (p. 189—193), studiază căsătoriile din interiorul unei comunităţi rurale dispersată în numeroase cătune în pădurişul bressan în intervalul de la sfîrşitul secolului al XVII-lea pînă la începutul secolului al XIX-lea. Circa 25 % din căsătorii aveau loc între locuitorii aceluiaşi cătun în secolele XVII şi XVIII, procentul crescînd în mod surprinzător în secolul al XIX-lea pînă la 33%, cînd de fapt ne aşteptam la expansiunea ariei de alegere matrimonială. Autorul explică acest paradox aparent prin persistenţa izolării enclavei Bresse şi dezvoltarea ei demografică.

În articolul intitulat *Marriage, mobility and domestic service* (p. 195—205), Penelope Wilcox de la Colegiul Birkbeck al Universităţii din Londra ne propune analizarea serviciului domestic, ce constituia una din ocupaţiile curente pentru tinerele englezoaice în secolul al XIX-ea, şi consecinţele ei asupra căsătoriei. Utilizînd registrele de căsătorie civilă de la Cambridge dintre anii 1847-1901 P. Wilcox ajunge la următoarele concluzii: 1) pentru tinerele din aceeaşi categorie socială serviciul domestic nu asigură o mobilitate socială ascendentă — dimpotrivă ele contractau căsătorii în categorii sociale inferioare lor; 2) între 1817 şi 1870 tinerele servitoare se măritau mai tîrziu decît celelalte femei care lucrau iar între 1871—1901 situaţia se inversează; 3) cea mai puternică influenţă asupra vîrstei de căsătorie nu o are originea socială sau alegerea soţului ci profesiunea.

La a treia temă: *Femeia singură*, raportul a fost prezentat de Antoinette Fauve Chamoux de la Laboratorul de Demografie Istorică din Paris (p. 208—213). Importanţa demografică şi socială a celibatarelor, văduvelor, abandonatelor sau a celor divorţate trăind cu sau fără copii este neglijată, deşi ele sînt adeseori majoritare devansînd prin greutatea lor demografică femeile măritate. Această situaţie se datorează indicelui de masculinitate, existînd în permanenţă un dezechilibru între efectivele masculine şi feminine, în special în oraşe (o singură excepţie notabilă: Roma în veacul al XVIII-lea,

www.dacoromanica.ro

dar și aici apare tendința de estompare la sfîrșitul secolului). În mod cert, acest dezechilibru urban a fost accentuat în toate timpurile deoarece orașul constituie o piață pentru munca feminină domestică; un exemplu: în orașele din Anglia în secolul al XVIII-lea mai mult de 30% din femeile între 15—45 ani sînt servitoare casnice.

Patrice Bourdelais, de la Centrul Național de Cercetări Științifice, în *Le poids démographique des femmes seules en France (Deuxième moitié du XIXe siècle)* (p. 215—227), analizînd modelul demografic francez a alcătuit o piramidă a vîrstelor pe sexe, stare matrimonială și zone geografice pe baza recensămintelor din 1851 și 1897. În repartizarea pe vîrste atrage atenția diferența dintre solitudinea masculină și cea feminină, cele mai numeroase femei solitare sînt în grupul celor între 35 și 44 de ani și numărul lor crește după vîrsta de 50 de ani (32%), atingînd mai mult de 70% după 70 de ani. După 50 de ani — solitudinea este cu precădere feminină — cuprinzînd o femeie din două și numai un bărbat din patru. Din punct de vedere demografic bazinul parizian se detașează printr-o slabă proporție de bărbați și femei celibatare sau văduve. Se constată că un mare număr de celibatari de ambele sexe, se întîlnesc în cadrul aceloraș departamente; văduvii și văduvele fiind în mod particular numeroși la nord și vest de Masivul Central (în Vendeea), cea mai mare proporție de femei singure întîlnindu-se în Bretania, Cotentin și în zona Pirineilor Occidentali.

Articolul lui Michel Cartier, *La femme seule en Chine* (p. 229—233), nu este propriuzis un studiu de demografie istorică ci mai curînd un ansamblu de reflecții asupra statutului femeii în China. Acest statut analizat de autor fără sprijinul unor studii temeinice, care dealtfel, lipsesc din literatura de specialitate, pare să cuprindă un paradox. Conform obiceiului și dreptului tradițional, femeia rămîne o eternă minoră, aflîndu-se toată viața sub tutela tatălui, soțului sau eventual al fiului. În realitate, deși femeile nu participă la muncile agricole, acestora li se asigură o anumită autonomie economică sub forma unor loturi de pămînt (această formă de distribuție datează înainte de 780), fie prin libera utilizare a dotei. O estimare cantitativă a femeilor solitare este dificil de realizat, dar în mod sigur femomenul nu este rarisim.

Studiul *La condition féminine dans une structure d'assistance a Rome, aspects démographiques et sociaux* (p. 235—250), elaborat de F. Gemini și E. Sonnino, cuprinde două părți distincte: prima parte se referă la apariția și dezvoltarea, de la fondarea sa în 1672 pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, a celei mai mari pensiuni feminine din Roma: pensiunea Divina Providență. Scopul unor asemenea instituții era atenuarea mizerici și a prostituției (în Roma pontificală în 1684 existau 718 prostituate adică circa 1.4% din populația de sex feminin) cît și acumularea de bogății. A doua parte mai apropiată de demografie istorică analizează dinamica și structura intrărilor și plecărilor din pensiune, indicîndu-se vîrsta la intrare și ieșire, cauzele plecărilor (cele mai multe din plecări se datorează nu reintoarcerii în familie și căsătorici ci instalarea în cadrul altor familii).

Tamara K. Hareven și Louise A. Tilly în articolul *Solitary women and family mediation in America and French textile cities* (p. 253—270), compară diferitele modele ale situației femeii în familiile din două orașe textiliste, de la începutul secolului al XX-lea, Manchester (New Hampshire) și Roubaix (în nordul Franței). În cele două așezări urbane amintite, forma normală pentru marea majoritate a femeilor era familia sau un substitut al acesteia. În primul oraș sînt mult mai puține femei solitare sau în fruntea proprici lor gospodării (cămin). Tinerele care-și părăsceau locul natal venind la Manchester, trăiau în pensiuni sau ca simple locatare, în timp ce la Roubaix erau cu precădere servitoare. Această ultimă activitate cuprindea mai multe femei în etate decît tinere. În cele două orașe forma cea mai obișnuită de cămin avînd în frunte o femeie, era aceea a femeilor trăind împreună cu copiii lor necăsătoriți. Această strategie familială — care permitea femeilor în etate să continue să fie în fruntea căminelor lor — avea ca primă consecință nepărăsirea de către tinerele fete a căminului, iar cînd această strategie eșua, femeia în vîrstă, era mult mai capabilă să trăiască solitară.

Marie-Thérèse Lorcin, de la Universitatea Lyon II, în *Veuve noble et veuve paysanne en Lyonnaid d'après les testaments des XIVe et XVe siècles* (p. 273—287), analizează 784 de testamente ale țăranilor, 246 ale nobililor și 452 ale locuitorilor din Lyon. Se constată că la nobili văduvia evoluează puțin, bunurile proprii și viagere asigurînd văduvei un belșug suficient în condițiile unui declin demografic relativ și al creșterii dotei, văduva solitară fiind independentă din punct de vedere economic. În căminele țăranilor și meșteșugarilor rurali, unde numărul gurilor de hrănit a crescut considerabil mai repede decît veniturile în cursul secolului al XV-lea iar dotele erau reduse și se recuperau în detrimentul urmașilor, puține văduve trăiau onorabil, primind alimente din afara căminului.

În articolul *Celibat et service féminins dans la Florence du XVe siècle* (p. 289—301), Christiane Klapish Zuber de la Centrul de Cercetări Istorice, studiază pe baza arhivelor

www.dacoromanica.ro

florentine rolul acestei instituții în absorbirea excedentului de tinere nubile, care datorită raportului numeric între sexe și a condițiilor de căsătorie nu aveau evoluția normală a unei femei: soție și mamă. Marele reflux demografic și dezechilibrul dintre sexe (118,9% din 1427; 123,8% în 1458; 126,7% în 1480), au afectat aria și evoluția solitudinei feminine. Deși sînt foarte laconice în ceea ce privește starea civilă și condiția juridică a femeilor, documentele florentine relevă că serviciul domestic recruta din rîndurile femeilor în vîrstă și în general mai multe văduve decît celibatare. După 1500 serviciul feminin suportă presiunea demografică a bărbaților, reducîndu-se în acest mod posibilitatea pentru tinere de a-și constitui o dotă și de a-și găsi astfel un soț sau ca văduvele să scape de mizerie.

Richard Wall în studiul *Woman alone in english society* (p. 303—316), ce încheie a treia temă, urmărește să pună în valoare diferențele dintre condiția și statutul femeii în Anglia preindustrială și cea din deceniul trecut, comparativ cu celelalte țări europene. Ca indice al acestor comparații se utilizează proporția de gospodării conduse de femei și proporția de femei în etate, aflate în fruntea unui menaj. Se pot desprinde două concluzii; prima că există o mică diferență de frecvență între Anglia contemporană și cea din epoca preindustrială, de femei celibatare sau văduve aflate în fruntea unui menaj; și a doua că între țările europene ale anilor '70 există mari diferențe: Anglia și Suedia cu o situație mai deosebită, Germania Federală cu o proporție mult mai ridicată decît cea a Franței și a Belgiei.

În partea a doua a volumului la capitolul de *Demografie medievală*, este cuprins un interesant studiu, realizat de Jean Louis Biget și Jean Tricard, intitulat *Livres de raison et démographie familiale en Limousin au XVe siècle* (p. 321—363). Deși documentele fiscale și testamentele sînt izvoare de prima mînă pentru cercetările demografice, totuși rareori, ne permit definirea unor parametri esențiali ca vîrsta mariajului, lungimea perioadei dintre nașteri, fecunditatea, durata uniunilor conjugale sau diverse aspecte ale mortalității, ceea ce i-a determinat pe cei doi cercetători să utilizeze cărțile de judecată care oferă știri detaliate asupra acestor puncte.

Analizînd evoluția demografică a familiilor Benoist din Limousin, se constată că acestea se caracterizează printr-o fecunditate excepțională determinată de: căsătoria bărbaților și femeilor la o vîrstă favorabilă (18 23 ani), recăsătorirea rapidă a văduvilor și perioade reduse între nașteri. Totuși, aceste familii prolifice nu sînt numeroase. Cauzele se datorează ridicatei mortalități infantile și juvenile, modalității de alăptare, lipsei de igienă, tratamentului preferențial față de copii și epidemiilor. Autorii ajung la concluzia că spre sfîrșitul evului mediu Limousin a fost un rezervor demografic esențial.

În partea a treia: *Documente*, sînt cuprinse două studii referitoare la primele recensăminte din Senegal (p. 367 386) și epidemiile de ciumă din Egipt (p. 387—404). Ultimul elaborat de Boaz Shoshon este o completare cu datări precise din cronici arabe, edite și inedite, la lucrarea lui M.W. Dols, *The Black Death in the Middle East*, Princeton, 1977 și poate oferi date celor interesați în evoluția axei comerciale care lega în evul mediu Egiptul de bazinul pontic; ravagiile provocate de ciumă numai între 1353—1514 (deci în preziua cuceririi otomane) fiind atestate 73 de epidemii — erau probabil compensate de aducerea din centrele comerciale ale Mării Negre a zeci de mii de sclavi.

Volumul se încheie printr-o rubrică de *Dări de seamă* și o utilă *Bibliografie*, mult mai stufoasă decît cele anterioare, fiind indexate și studiile din zone, care pentru demografii occidentali continuă să fie o *terrae incognita*; sînt semnalate peste 30 de cărți sau articole semnate de români, mult mai bine prezenți aici decît istoricii vecini.

Nagy Pienaru

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică la prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al IV-lea e.n.

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Pretendentul Neagu „Vodă", fiul lui „Basarab voevod" (1633—1644).

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rakóczi cu Spania.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre-Marea Neagră.

Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Tendințe în structura economiilor naționale ale sud-estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și internațională în perioada postbelică.

RM ISSN 0567—6304

www.dacoromanica.ro
43 856

I. P. Informația c. 2053

Lei 15